

ΑΝΩΤΑΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΡΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΣΩΣΤΡΕΦΟΥΣ
ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗ ΛΕΚΑΝΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ**

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΕΣ:

ΣΤΑΜΑΤΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ ΕΛΕΝΗ

ΕΠΟΠΤΕΥΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

ΛΑΕΦΟΓΙΑΝΝΗ ΔΕΣΠΟΙΝΑ

ΠΑΤΡΑ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2011

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η λέξη εσωστρέφεια (από το έσω + στρέφω) δηλώνει την τάση του ανθρώπου να κλείνεται στον εαυτό του. Χρησιμοποιώντας την ίδια έννοια για τις κατοικίες, εννοούμε αυτές, που είναι στραμμένες προς τα μέσα. Που είναι απομονωμένες από το εξωτερικό περιβάλλον και δεν επικοινωνούν με αυτό, παρά μόνο με τα απαραίτητα ανοίγματα. Επίσης εννοούμε την περίκεντρη κατοικία, δηλαδή την κατοικία, της οποίας οι χώροι αναπτύσσονται γύρω από ένα κέντρο, είτε αυτό είναι η εστία, είτε μία αυλή στα αρχαία χρόνια, είτε ένα atrium στα ρωμαϊκά χρόνια.

Η πραγματικότητα του χώρου και της εσωστρέφειας, ο συμβολισμός και η διακόσμηση, δεν είναι μια άμεση έκφραση μιας φιλοσοφίας ή επιστημολογίας που υπογραμμίζουν τη σχεδιαστική φιλοδοξία. Είναι η ενεργοποίηση των δυνάμεων της φύσης, διαμορφωμένων μέσω διαδικασιών συμβολισμού μέσα στην αρχιτεκτονική, που τιμούν τις ανθρώπινες αξίες ενώ ταυτόχρονα αναγνωρίζουν και τις κοσμικές. Είναι πολύ σημαντικό να διαχωρίσουμε την αρχιτεκτονική η οποία τιμά την ύπαρξη, από εκείνη που εκφράζει επιστημονικές φιλοσοφίες.

Η μελέτη της εσωστρεφούς κατοικίας μπορεί να εμπλουτίσει την αρχιτεκτονική θεωρία και να μας διαφωτίσει σχετικά με τα παρόντα κίνητρα γύρω από το θέμα της αστικής ανάπτυξης. Η κατανόηση της ιστορίας της εσωστρεφούς κατοικίας και όλης της κοσμολογικής της πολυπλοκότητας, επιτρέπει σε εκείνους που θέλουν να αναβιώσουν την τυπολογία της, να αντιληφθούν τις βαθύτερες ερμηνείες αυτού του τύπου κατοικίας. Η εσωστρεφής κατοικία, είναι η επιτομή της τυπολογίας, κοινωνικών αναμνήσεων που η παγκοσμιοποίηση τείνει να εξαλείψει. Ξεπερνά την φυσική υπόσταση των τοίχων και γίνεται υπαρκτό σε πνευματικό και συμβολικό επίπεδο. Οι ρίζες αυτού του φαινομένου είναι ενσωματωμένες στην αρμονία των γεωμετρικών και κοσμολογικών κατανοήσεων.

Τελειώνοντας θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε την επιβλέπουσα καθηγήτριά μας Δέσποινα Λαγογιάννη για τις εποικοδομητικές παρατηρήσεις της και για τη γενικότερη συμβολή της στην ολοκλήρωση της εργασίας μας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το πρώτο και το δεύτερο μέρος της εργασίας έχει να κάνει με την ιστορία της εσωστρεφούς κατοικίας. Η προσέγγιση είναι τόσο τυπολογική όσο και ιστορική για την κατανόηση της ιδιαίτερης γεωμετρίας του τύπου και πώς αυτός εξελίχθηκε μέσα στους αιώνες και σε διαφορετικές περιοχές. Επίσης αναλύει τους κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες. Σ αυτό το σημείο, τόσο θεωρητικές και κριτικές απόψεις, για ξεχωριστά κτίρια, συνδυάζονται ούτως ώστε να μας δώσουν πληροφορίες, που θα ανταπεξέρχονται σε σύγχρονα θέματα όπως το γένος, ο σχεδιασμός και ο έλεγχος του χώρου, η προστασία και η ιδιωτικότητα. Για να είναι βιώσιμη, η εσωστρεφής κατοικία πρέπει να «υπηρετεί» μια κοινωνία που μεταβάλλεται αλλά και αυτή που είναι στατική.

Το τρίτο μέρος, αφορά στους περιβαλλοντικούς και κλιματολογικούς παράγοντες, τόσο θεωρητικά όσο και βασισμένα σε μελέτες. Ερευνά τη σχέση μεταξύ κτιριακού σχεδιασμού, τοπίου και κλιματικού ελέγχου. Το κεντρικό θέμα του τρίτου μέρους, είναι μια συζήτηση της χρήσης της ενέργειας με σκοπό τη μείωση της θερμοκρασίας κατά τη διάρκεια της νύχτας. Η κατανόηση των τεχνολογικών και κατασκευαστικών μεθόδων που χρησιμοποιήθηκαν στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική, μπορεί να μας δείξει το δρόμο για μελλοντικές χρήσεις που θα βασίζονται στην εκλέπτυνση αυτών των παλαιότερων.

Σκοπός της εργασίας, είναι να παράσχουν μία περιγραφή της σπουδαιότητας των κλιματολογικών και κοινωνικών διαστάσεων της οικιακής εσωστρεφούς αρχιτεκτονικής. Να περιλάβουν αυτόν τον τύπο κατοικίας σε ένα παγκόσμιο πλαίσιο αρχιτεκτονικών τύπων. Να τονίσουν θέματα που, παρόλο που οι ρίζες του είναι πολύ παλιές, μας απασχολούν ακόμη και σήμερα. Υπάρχει όμως ένα μεγαλύτερο κίνητρο που υποβόσκει. Σε έναν κόσμο αυξανόμενων – παγκόσμιων αξιών και μεθόδων κατασκευής κατοικιών και πόλεων, πώς γίνεται να προστατευτούν οι ξεχωριστές τοπικές λύσεις, ούτως ώστε να διατηρηθεί το μοντέλο αυτό και στο μέλλον;

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΣΩΣΤΡΕΦΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

1. 1. ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	8
1. 2. ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	12
1. 3. ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ	18
1. 3. 1. ΠΡΩΙΜΗ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ	20
1. 4. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ	27
1. 5. ΡΩΜΗ	40
1. 6. ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ-ΒΥΖΑΝΤΙΟ-ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ	51

2.ΕΣΩΣΤΡΕΦΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ (15^{ος} -20^{ος} ΑΙΩΝΑΣ)

2. 1. ΕΛΛΑΔΑ	55
2. 2. ΑΝΑΤΟΛΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ	78

3.ΕΣΩΣΤΡΕΦΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΩΣ ΒΙΟΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ

3. 1. ΑΡΧΕΣ – ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ	84
3. 2. ΒΙΟΚΛΙΜΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΗΣ ΕΣΩΣΤΡΕΦΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ	86

4.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

94

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

100

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

103

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αρχιτεκτονική, και ιδιαίτερα η κατοικία, αποτελούν τον καθρέπτη της κοινωνικής ζωής, των αναγκών και των δυσκολιών του ανθρώπου, σε κάθε εποχή και περιοχή του κόσμου. Η κατοικία είναι πάντα το αποτέλεσμα των τεχνικών μέσων του ανθρώπου, των υλικών που διαθέτει στο άμεσο περιβάλλον του, της τεχνογνωσίας του, των κλιματολογικών συνθηκών και άλλων σημαντικών παραγόντων.

Η πρώτη κατοικία που κατασκεύασε ο άνθρωπος ήταν κυκλική. Για πρακτικούς λόγους καθώς ήταν ευκολότερη τεχνικά με τα υπάρχοντα υλικά και την ελλιπή τεχνογνωσία του, σε σχέση με μια κατοικία ορθογωνικής κάτοψης. Για ψυχολογικούς λόγους, καθώς το κυκλικό σχήμα δημιουργεί το αίσθημα της ασφάλειας, ίσως και λόγω λατρείας, ο κύκλος ανέκαθεν ήταν το τέλει σχήμα που σχετίζεται με τόσες πολλές θρησκείες.¹

Ένα από τα σημεία κλειδιά της εσωστρεφούς κατοικίας είναι ότι προσφέρει τη δυνατότητα προστασίας της ιδιωτικής ζωής.

Η κατοικία κοιτάζει εσωτερικά σε έναν ιδιωτικό κήπο, ο οποίος είναι εσωτερικός και οικείος όσο κάθε άλλο δωμάτιο του σπιτιού. Ως πηγή φωτός, και στοιχείο σύνδεσης με τον καιρό και το περιβάλλον, η εσωτερική αυλή είναι το κέντρο της κατοικίας. Διευκολύνει τη ζωή των κατοίκων της γιατί προφυλάσσει από καιρικά φαινόμενα, απαλλάσσει από την άμεση οπτική επαφή με τους γείτονες και αποκλείει τον εξωτερικό θόρυβο. Ενώ το καλοκαίρι το προαύλιο γίνεται ένα δεύτερο καθιστικό, το χειμώνα παραμένει το στοιχείο που ενώνει όλα τα δωμάτια που κοιτάζουν σε αυτό.

Πολλές φορές καταγράφονται στην ιστορία της αρχιτεκτονικής περιοχές, στις οποίες αναπτύσσεται παρόμοια αρχιτεκτονική, βασισμένη σε παρόμοια υλικά, τρόπους δομής, τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά. Αν σκεφτούμε τους παράγοντες που διαμορφώνουν την αρχιτεκτονική, όπως αυτοί προαναφέρθηκαν, φαίνεται λογικό, σε περιοχές με παρόμοιες επικρατούσες συνθήκες, να αναπτύσσεται αρχιτεκτονική με πολλά κοινά στοιχεία. Το γεγονός αυτό ομοίως παρατηρείται και στις περιοχές γύρω από τη Μεσόγειο θάλασσα.

---

¹ «Ο κύκλος ήταν ο νεκρικός, ο θείος, ο βασιλικός και ο επουράνιος συμβολισμός όλων των δομικών παραδόσεων με τις συμβολικές του ιδεολογίες από την αρχαιότητα εποχή που επικράτησε και κυριάρχησε στις λατρευτικές λειτουργικές μορφές των ιερών κτισμάτων από την Ινδία μέχρι την όψιμη Ρωμαϊκή εποχή και κατόπιν σε όλο τον χριστιανικό κόσμο, την σασσανική ανατολή και που αργότερα κληρονομήθηκε στο Ισλάμ».

N.Μουτσόπουλος, «Διερεύνηση των περίκεντρων κατασκευών – από την προϊστορική καλύβα στους μνηναϊκούς τάφους», Διεθνές Συνέδριο Βαλκανικής Αρχιτεκτονικής, Βέροια, 12–15 Οκτωβρίου 2000, εκδ. Δήμου Βέροιας, Βέροια 2000, σ.6

Η Μεσόγειος είναι μια διηπειρωτική θάλασσα, η οποία έχει παντού σχεδόν την ίδια θερμοκρασία, με αποτέλεσμα να επιδρά και να διαμορφώνει το ίδιο κλίμα σε όλες τις περιοχές που βρέχονται από αυτήν.

1

ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΣΩΣΤΡΕΦΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

1 ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΣΩΣΤΡΕΦΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

1. 1.ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Ξεκινώντας την μελέτη μας για την γέννηση και την εξέλιξη της εσωστρεφούς κατοικίας, είναι σημαντικό να δούμε από πότε ξεκίνησαν να διαμορφώνονται οι δύο αυτές έννοιες. Πότε άρχισαν να σημαίνουν κάτι η καθεμία ξεχωριστά και πότε μαζί;

Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με την έννοια εσωστρέφεια και με την έννοια κατοικία.

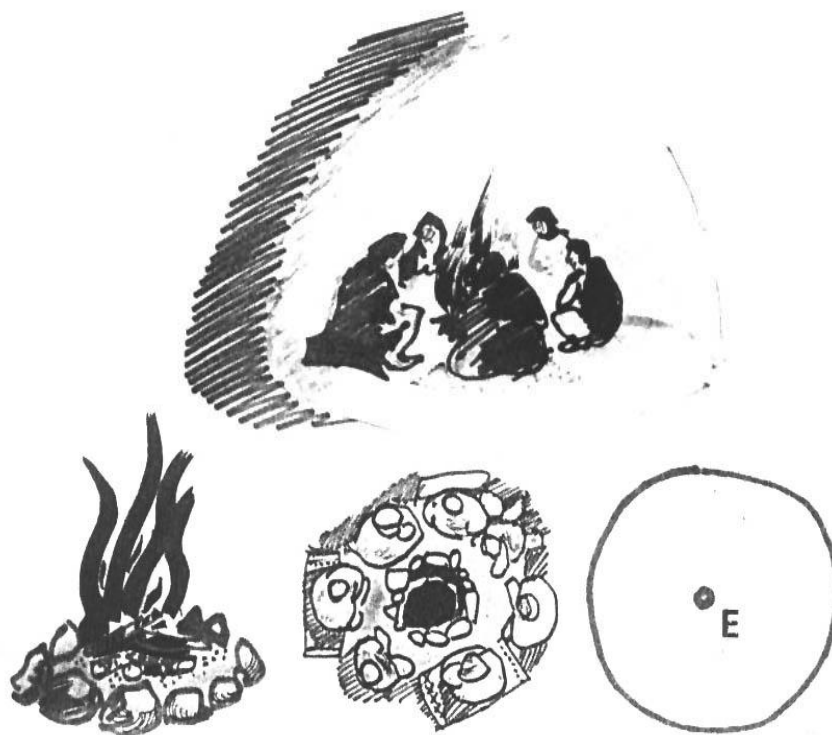
Η εσωστρέφεια σαν ζητούμενο προϋπάρχει της κατοικίας. Ο προϊστορικός άνθρωπος της παλαιολιθικής εποχής αποζητάει την εσωστρέφεια στα πρόχειρα καταλύματα των σπηλαίων.

Καθ' όλη αυτή την περίοδο ο άνθρωπος ζει μέσα σε σπήλαια. Πιο συγκεκριμένα ζει στα στόμια των σπηλαίων, όπου οι μικροκλιματολογικές συνθήκες είναι πιο «φιλικές»². Στα στόμια των σπηλαίων ο άνθρωπος της παλαιολιθικής εποχής ζει σε μικρές πάντα ομάδες-οικογένειες. Η συγκέντρωση των μελών της οικογένειας γίνεται γύρω από τη φωτιά³ – την εστία – δημιουργώντας έναν κύκλο. Αναμφισβήτητα ο κύκλος είναι το μοναδικό «τέλειο σχήμα», το οποίο περικλείει ιδανικά την εστία που συγκεντρώνει την ανθρώπινη ομάδα γύρω της. Το σχήμα αυτό είναι που θα μιμηθεί αργότερα ο άνθρωπος κατασκευάζοντας τις πρώτες του κατοικίες, με κάτοψη κυκλική. Πρόκειται για ένα σχήμα που «στεγάζει» με ασφάλεια τον κύκλο της οικογένειας γύρω από την εστία και παραπέμπει στο καμπύλο σχήμα των σπηλαίων, το οποίο ο άνθρωπος γνωρίζει και νιώθει ασφαλής μέσα σε αυτό.

---

² Το βαθύτερο τμήμα των σπηλαίων, στο οποίο υπάρχουν χαμηλότερες θερμοκρασίες, χρησιμοποιείται ως χώρος αποθήκευσης προϊόντων και θηραμάτων.

³ Ν. Μουτσόπουλος, «Διερεύνηση των περίκεντρων κατασκευών – από την προϊστορική καλύβα στους μνηναϊκούς τάφους», *Διεθνές Συνέδριο Βαλκανικής Αρχιτεκτονικής*, Βέροια, 12–15 Οκτωβρίου 2000, εκδ. Δήμου Βέροιας, Βέροια 2000, σ.5

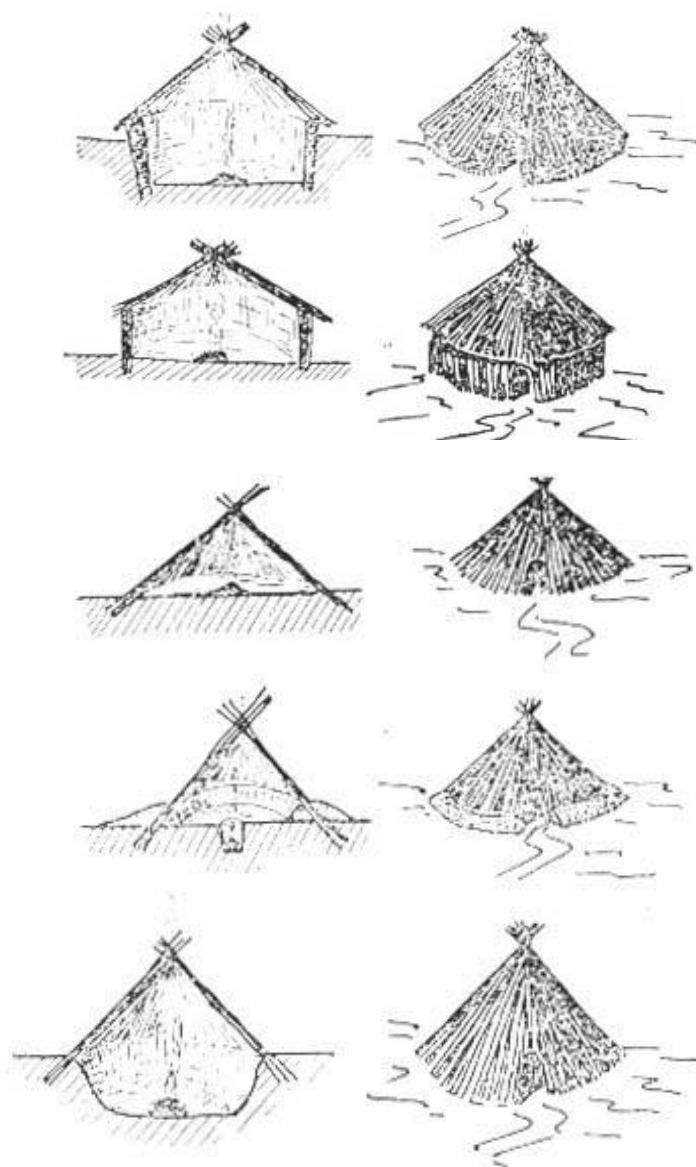

Σχηματοποίηση των παραγόντων, που οδήγησαν στην κυκλική – εσωστρεφή κάτοψη

Ήδη κατά τη νεότερη παλαιολιθική περίοδο κάνουν την εμφάνιση τους οι πρώτες καλύβες, μπροστά από τα στόμια των σπηλαίων. Αυτή είναι και η πρώτη προσπάθεια του ανθρώπου να κατασκευάσει από την αρχή κατοικία. Τις καλύβες αυτές χρησιμοποιεί η οικογένεια τις περιόδους που οι κλιματολογικές συνθήκες το επιτρέπουν. Οι πρώτες καλύβες της ανθρωπότητας έχουν κάτοψη κυκλική και είναι κατασκευασμένες από ευτελή υλικά. Κλαδιά δέντρων σχηματίζουν συνήθως έναν κώνο, καθώς μπήγονται στο έδαφος. Στην περίμετρο της βάσης του διαμορφωμένου κώνου τοποθετούνται συχνά μεγάλοι λίθοι για να προσδώσουν σταθερότητα στην κατασκευή⁴. Σημείο αναφοράς είναι πάντα η εστία, η οποία ορίζει το κέντρο του κύκλου⁵.

⁴ Η Βαβυλωνιακή μυθολογία που αναφέρεται στον κατακλυσμό, περιγράφει την πρώτη κατοικία του ανθρώπου κυκλική και κατασκευασμένη με καλάμια, ψαθιά, και άλλα ελαφρά υλικά παρόχθιας βλάστησης ποταμών.

⁵ Οι παλαιολιθικές καλύβες εμφανίζουν αρκετές παραλλαγές. Η εστία συνήθως είναι τοποθετημένη στο επίπεδο του εδάφους. Ωστόσο υπάρχουν περιπτώσεις, όπου για την τοποθέτηση της εστίας γίνεται τμηματική

Γραφική αναπαράσταση προϊστορικών καλυβών

Πρέπει να σημειωθεί πως ο παλαιολιθικός άνθρωπος δεν θεωρεί μόνιμη κατοικία ούτε το στόμιο των σπηλαίων, ούτε τις ευτελείς καλύβες. Δεν διστάζει να εγκαταλείψει την κατοικία του και να δημιουργήσει νέα, με μόνο κίνητρο την εύρεση τροφής και ασφάλειας από τη φύση⁶.

εκσκαφή και αυτή τοποθετείται λίγο χαμηλότερα.. Αυτό βοηθάει πιθανά στην καλύτερη διατήρηση της φωτιάς. Επιπλέον υπάρχουν καλύβες στις οποίες ολόκληρο το «δάπεδο» βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο από αυτό του εδάφους, με εκσκαφή περί το μισό μέτρο ή λίγο παραπάνω (D. Mackenzie, BSA XIV, London 1908, p.356.). Η τεχνική αυτή πρόσφερε πιθανά μεγαλύτερη προστασία από τις δύσκολες κλιματολογικές συνθήκες. Στο ανώτερο μέλος κάθε καλύβας υπήρχε πάντα μία οπή για τη διαφυγή του καπνού.

⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα παλαιολιθικών κατοικιών βρέθηκε στην περιοχή Terra – Amata της Γαλλίας. Εδώ έχουμε κατ' εξαίρεση τη δημιουργία μεγάλου, για την εποχή, αριθμού κατοικιών. Πρόκειται για είκοσι καλύβες, με μήκος 8 έως 15μ. και πλάτος 4 έως 6μ. η κατασκευή τους έχει γίνει και πάλι από ευτελή υλικά.

Η εσωστρέφεια στις υποτυπώδεις αυτές κατοικίες της παλαιολιθικής αρχιτεκτονικής, ήταν αποτέλεσμα πολλών παραγόντων. Αρχικά η χρήση των σπηλαίων με τη φυσική τους εσωστρέφεια. Στη συνέχεια όταν ήρθε η ώρα της δημιουργίας «τεχνητής» κατοικίας, η δύναμη της συνήθειας ή του μιμητισμού ή η ανάγκη για ασφάλεια, οδήγησαν τον άνθρωπο να αναπαράγει το καμπύλο σχήμα που του ήταν ήδη οικείο⁷.

Τέλος, πιθανά έπαιξε ρόλο μια ενδόμυχη. Ασυνείδητη ή μη, ανάγκη για συμβολισμό. Ας μην ξεχνάμε πως ο άνθρωπος από νωρίς παρατηρούσε τη φύση, την κίνηση των ουράνιων σωμάτων και από πολύ νωρίς ο κύκλος αποτέλεσε «μαγικό σχήμα», το σχήμα που χρησιμοποίησαν οι αρχηγοί των πρώτων ομάδων – φυλών στις ιεροτελεστίες τους. Εξάλλου ο κύκλος θεωρήθηκε από όλους τους πρωτόγονους λαούς απαραβίαστος από τα δαιμονικά⁸.

---

⁷ Ο άνθρωπος αισθάνεται ικανοποιημένος όταν αποτελεί το κέντρο σχήματος του οποίου όλα τα σημεία ισαπέχουν. Αισθάνεται ασφάλεια και προστασία. Ν. Μουτσόπουλος, ο.π., σ.5

⁸ Θ. Παπακωνσταντίνου, Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσού, τ. ΙΕ, σ. 355, λ: «κύκλος» (Λαογρ.).

1. 2. ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

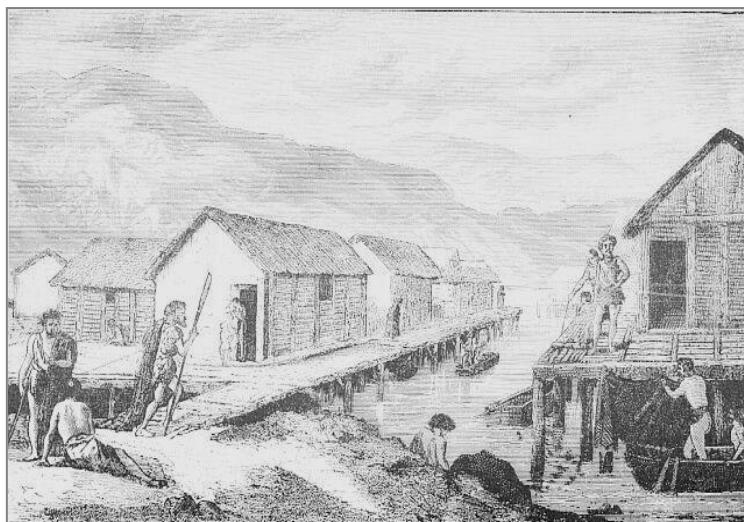
Από το 7.500 έως το 3.500 π.Χ. καταγράφεται η νεολιθική εποχή, η οποία αποτελεί την πρώτη επανάσταση στην ιστορία του ανθρώπου. Την περίοδο αυτή αλλάζει το κλίμα στη γεωγραφική περιοχή της Ευρώπης. Οι πάγοι έχουν εξασθενήσει και το κλίμα αρχίζει να μοιάζει με το σημερινό. Την περίοδο αυτή πραγματοποιείται η παραγωγική επανάσταση. Ο άνθρωπος μαθαίνει να καλλιεργεί, να χειρίζεται τα νερά των ποταμών και να ελέγχει τις πλημμύρες. Ταυτόχρονα εξημερώνονται τα πρώτα ζώα και γίνονται οικόσιτα. Όλα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία για πρώτη φορά μόνιμης κατοίκησης, μάλιστα ομαδικής. Έτσι δημιουργούνται οι πρώτοι οικισμοί και μπορούμε να αρχίσουμε να μιλάμε για ιδιοκτησία γης και πολεοδομία.

Κατά τη νεολιθική περίοδο, εκτός από του οικισμούς που αναπτύσσονται εξολοκλήρου στη στεριά δημιουργούνται και άλλα είδη οικισμών, όπως οι λιμναίοι οικισμοί και οι τερραμάρες. Με την πρώτη αυτή δημιουργία οικισμών βλέπουμε αμέσως και την αναζήτηση της εσωστρέφειας σε επίπεδο όχι πια κατοικίας, αλλά σε επίπεδο συνόλου.

Οι λιμναίοι οικισμοί δημιουργήθηκαν με σκοπό τη δυνατότητα απομόνωσης από τη στεριά, και κατά συνέπεια τη δυνατότητα προστασίας από εξωτερικούς κινδύνους. Επιπλέον, η λύση αυτή συντελούσε στην εύκολη εξεύρεση τροφής, κυρίως ψαριών. Οι λιμναίοι οικισμοί αναπτύσσονται επάνω σε μία ξύλινη πλατφόρμα, η οποία θεμελιώνεται με ξυλοπασσάλους στον πυθμένα της λίμνης. Πάνω στην πλατφόρμα αυτή κατασκευάζονται οι κατοικίες, ενώ τμηματικά υπάρχουν κενά, τα οποία διευκολύνουν το ψάρεμα. Η ξύλινη αυτή πλατφόρμα ενώνεται με τη στεριά με μία ή περισσότερες μικρές ξύλινες γέφυρες, οι οποίες μπορούν να σηκωθούν με σκοπό τη διακοπή επικοινωνίας μεταξύ λιμναίου οικισμού και στεριάς. Αυτό συνέβαινε σε περίπτωση κινδύνου καθώς και, πιθανά, τις βραδινές ώρες. Οι κατοικίες των λιμναίων οικισμών είναι κατασκευασμένες από ευτελή υλικά, κυρίως ξύλο, άλλα φυτικά υλικά και λάσπη. Οι στέγες τους, ήταν πιθανά δίριχτες και κατασκευασμένες από καλάμια και άχυρα.

Στα πλαίσια ενός νέου επιστημονικού κλάδου, της πειραματικής αρχαιολογίας, πραγματοποιήθηκαν απομιμήσεις νεολιθικών κατοικιών. Οι επιστήμονες εκμεταλλεύτηκαν τα στοιχεία που βρέθηκαν *in situ*, δηλαδή κάποιους εναπομείναντες ξυλοπασσάλους, ύψους 1 – 1,5μ, καθώς και τις γραφικές αναπαραστάσεις που είχαν γίνει κατά καιρούς. Προσπάθησαν βάση αυτών των στοιχείων να κατασκευάσουν κάποιες κατοικίες, σύμφωνα με την αρχική τους, πιθανά, μορφή, χρησιμοποιώντας όμως μόνο τα εργαλεία που τότε είχε ο άνθρωπος. Ο περιορισμός αυτός βοήθησε τους επιστήμονες να φτάσουν ακόμη πιο κοντά στην αρχική μορφή των λιμναίων οικισμών, απορρίπτοντας πιθανές μορφές κατοικιών, οι οποίες αποδείχτηκε αδύνατο να κατασκευαστούν με τα τότε τεχνικά μέσα.

Λιμναίος οικισμός

Λιμναίος οικισμός στο Δισπηλιό της Καστοριάς.

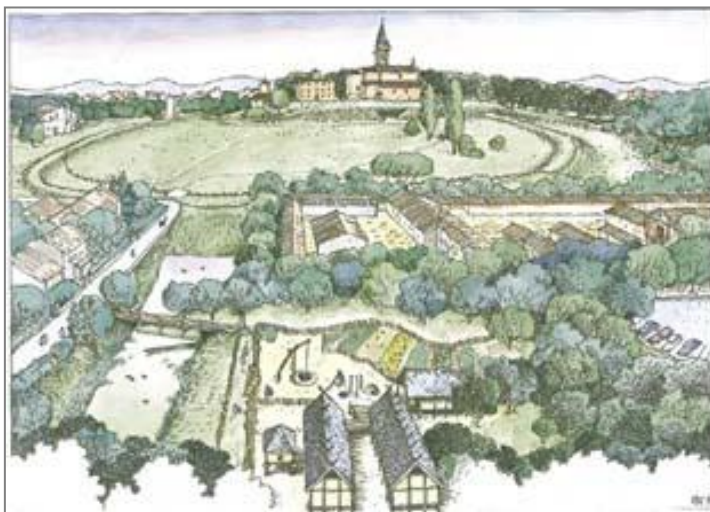
Γνωστοί λιμναίοι οικισμοί βρέθηκαν γύρω από τον Δούναβη, τις λίμνες της Ελβετίας και στα τέλματα της Πολωνίας και της Πρωσίας⁹. Οι πρώτοι λιμναίοι οικισμοί που μελετήθηκαν είναι αυτοί της λίμνης της Ζυρίχης. Στην Ελλάδα έχει βρεθεί ο νεολιθικός οικισμός του Δισπηλιού στην Καστοριά.

Οι λιμναίοι οικισμοί λοιπόν χαρακτηρίζονται από εσωστρέφεια τόσο σε «πολεοδομικό» επίπεδο, όσο και σε επίπεδο μεμονωμένων κατοικιών. Οι εσωστρέφεια του οικισμού δημιουργήθηκε όπως προαναφέρθηκε για λόγους ασφάλειας και ευκολότερης συλλογής της τροφής. Η εσωστρέφεια των κατοικήσιμων μονάδων προκλήθηκε από την ανάγκη για προστασία από τις δύσκολες συνήθως μικροκλιματολογικές συνθήκες, αλλά και από τις περιορισμένες δυνατότητες του υλικού δομής για δημιουργία ανοιγμάτων. Στην ουσία η μοναδική πηγή φωτισμού και αερισμού των κατοικιών αυτών

⁹ Μπούρας Χ. Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, τόμος Α', εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1999, σ. 13.

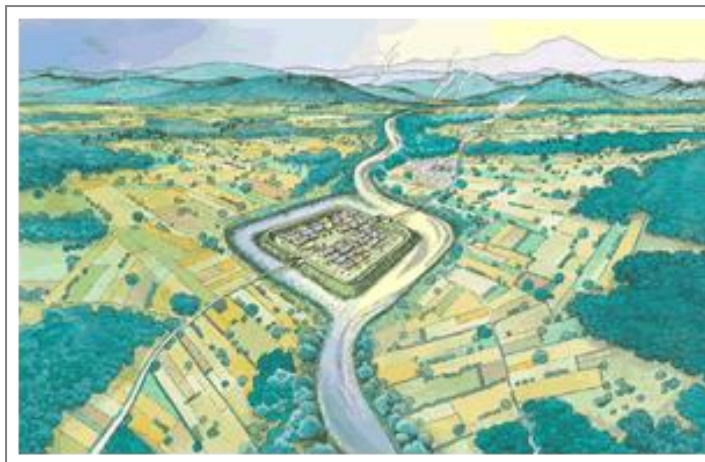
είναι οι θύρες εισόδου και κάποια πιθανά ανοίγματα στη στέγη τα οποία θα εξυπηρετούσαν και για την έξοδο του καπνού.

Άλλο ένα είδος εσωστρεφούς οικισμού είναι οι τερραμάρες. Πρόκειται για κομμάτια γης, «περικυκλωμένα» από νερό, συνήθως ως αποτέλεσμα εκτροπής των νερών ενός ποταμού. Το κομμάτι αυτό της γης μπορεί να έχει σχήμα τετραγωνικό ή σχήμα ρόμβου ή κυκλικό. Ένας από τους λόγους που οδήγησε στη δημιουργία τους είναι οι λόγοι ασφαλείας, ομοίως με τους λιμναίους οικισμούς. Εδώ και πάλι χρησιμοποιούνται μικρές, ξύλινες, κινητές γέφυρες, οι οποίες μπορούν να απομακρυνθούν ανά πάσα στιγμή με σκοπό την απομόνωση του χερσαίου εδάφους. Ένας ακόμη λόγος για τη δημιουργία τους, ο οποίος δεν υφίσταται στους λιμναίους οικισμούς, είναι η εκμετάλλευση του ποταμού και η εισροή του νερού του στο χερσαίο τμήμα, με σκοπό την άρδευση των καλλιεργειών τους. Εξάλλου ο άνθρωπος γνωρίζει πια πώς να χειρίζεται και να εκμεταλλεύεται τα νερά των ποταμών, αλλά γνωρίζει και πώς να προστατευθεί από αυτά σε περίπτωση πλημμύρας.

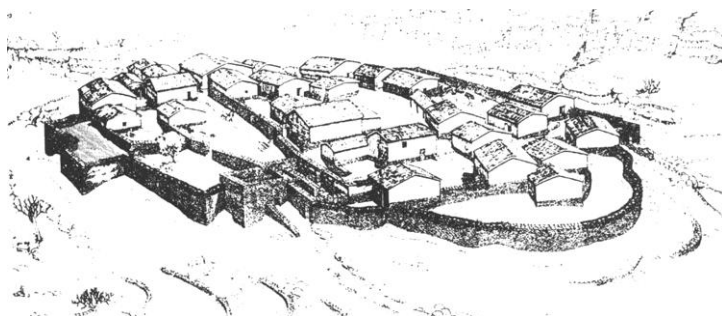
Γραφική απεικόνιση τερραμάρας με οβάλ σχήμα.

Οι καλύβες που κατασκευάζονται στις τερραμάρες δομούνται επίσης από ευτελή υλικά. Πρόκειται για ξύλινες, πλαισιωτές κατασκευές στους τοίχους σε συνδυασμό με πηλό και άλλα φθαρτά υλικά. Στην περιοχή Βίνκα μάλιστα, στις όχθες του Δούναβη, έχουν σωθεί τμηματικά πήλινα τμήματα τοιχοποιίας, εξαιτίας μιας πυρκαγιάς που κατάστρεψε τον οικισμό. Από αυτό το παράδειγμα έχουμε και πληροφορίες όσον αφορά στη διακόσμηση των τοιχοποιιών με γεωμετρικά μοτίβα. Τερραμάρες έχουν βρεθεί στη Β. Ιταλία, κοντά στον ποταμό Πάδο. Πρόκειται για τις τερραμάρες της Μοδένα και της Πάδοβας.

Γραφική απεικόνιση τερραμάρας με ρομβοειδές σχήμα.

Στον ελλαδικό χώρο έχουν βρεθεί νεολιθικοί οικισμοί, οι οποίοι παρουσιάζουν επίσης εσωστρέφεια, τόσο σε επίπεδο «πολεοδομίας», όσο και σε επίπεδο κατοικήσιμης μονάδας. Ένας από τους πιο γνωστούς οικισμούς της Ελλάδας έχει ανακαλυφθεί στο Σέσκλο και ανήκει στη νεότερη νεολιθική εποχή. Σε πολεοδομικό επίπεδο παρατηρείται ένα περίκεντρο σύστημα δομής, με σκοπό την προστασία από πιθανούς εχθρούς, αλλά και από τις κλιματολογικές συνθήκες. Έτσι, είναι οι εξωτερικές τοιχοποιίες των κατοικιών σε πολλά σημεία, που σχηματίζουν ένα τείχος προστασίας, κάτι που το βλέπουμε και πολύ αργότερα στις παραδοσιακές αρχιτεκτονικές μορφές της Ελλάδας επί τουρκοκρατίας (π.χ. Κυριώτισσα Βέροιας). Οι κατοικίες στο Σέσκλο είναι κατασκευασμένες

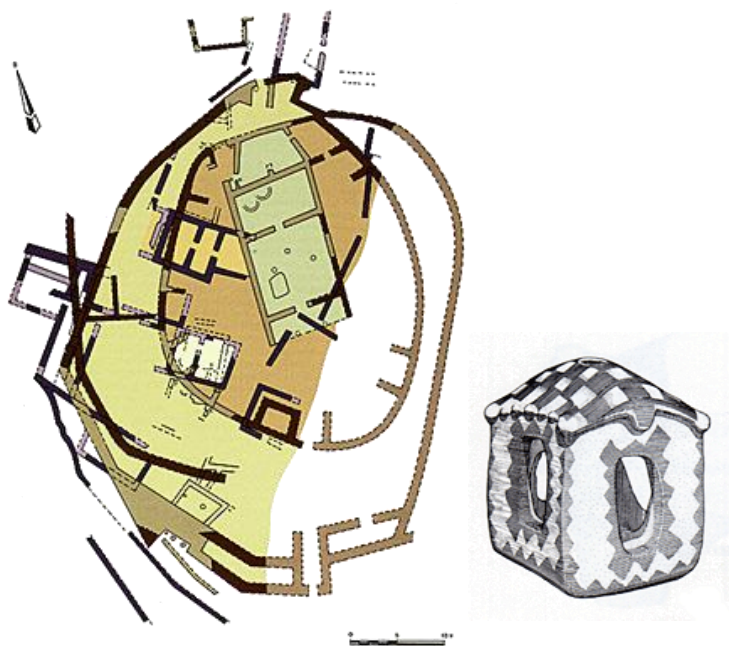

Προοπτική αναπαράσταση του οικισμού στο Σέσκλο

από πηλό και ξύλο. Μόνο στο κατώτερο τμήμα τους υπάρχει μία ζώνη από αργολιθοδομή, με σκοπό την προστασία της ανωδομής από την ανερχόμενη υγρασία. Δεν υπάρχουν ασφαλείς πληροφορίες για τους τρόπους στέγασης κατά την προϊστορική περίοδο. Οι ερευνητές έχουν προτείνει ποικιλία μορφών με μονόριχτες και δίριχτες στέγες ή βατά δώματα¹⁰.

¹⁰ Παλυβού Κλ., «Οικοδομική τεχνολογία των προϊστορικών χρόνων», περιοδικό *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τχ. 94, σ. 15-16.

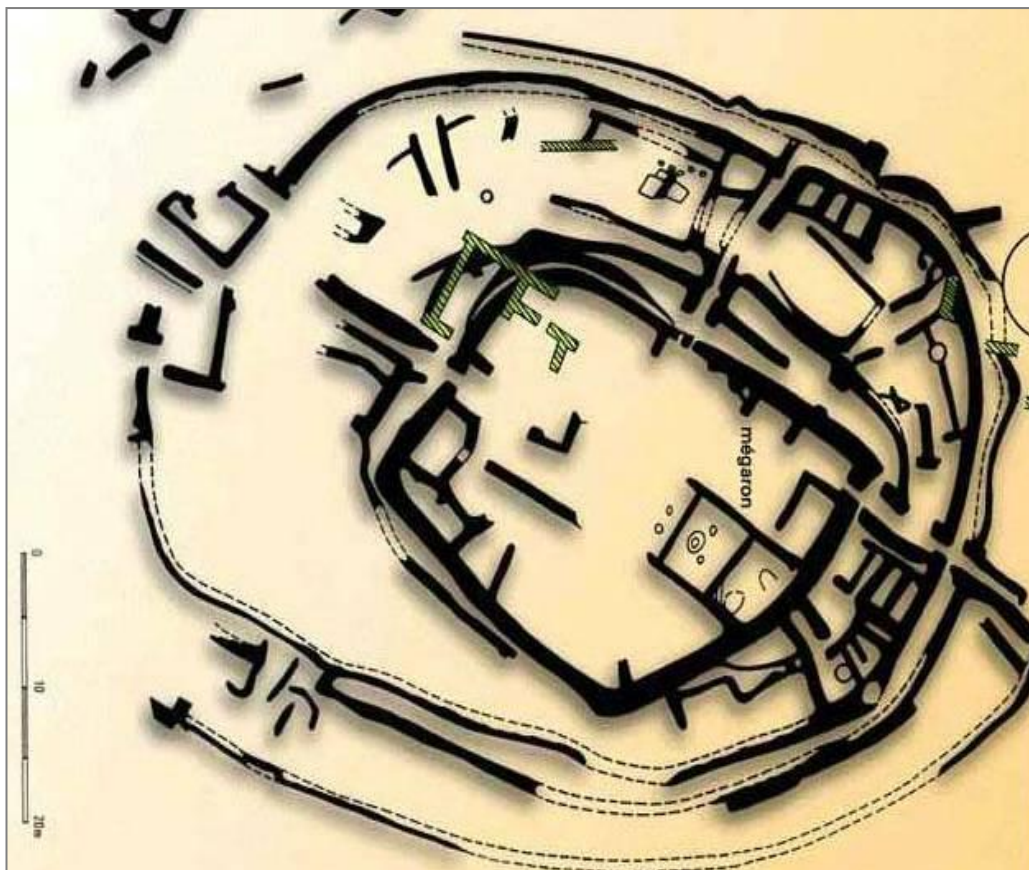
Κάτοψη του οικισμού του Σέσκλο και πήλινο πρόπλασμα του κεντρικού κτίσματος

Όσον αφορά στην τυπολογία των κτηρίων, αυτά είναι ορθογωνικής κάτοψης και συνήθως μονόχωρα ή δίχωρα. Ανάμεσά τους ωστόσο ξεχωρίζει και ένα κτήριο μεγαλύτερο σε μέγεθος, το οποίο είχε πιθανά διοικητική ή θρησκευτική χρήση. Το κτήριο αυτό, το οποίο σύμφωνα με ορισμένους μελετητές ήταν ναός, αποτελεί το κέντρο της σύνθεσης, ενώ τα υπόλοιπα κτήρια του οικισμού είναι εστραμμένα προς το κέντρο αυτό και την αυλή του ναού, εν είδη πλατείας.

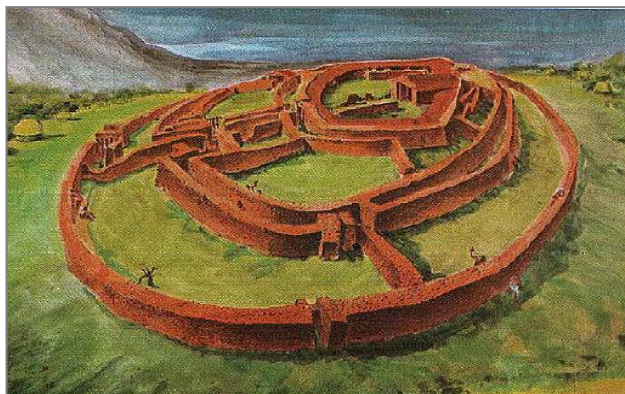
Ολόκληρη αυτή η περίκεντρη δομή περιβάλλεται και ορίζεται από ένα χαμηλό λίθινο τείχιο μεγάλου πλάτους. Το στοιχείο έχει σχήμα οβάλ, επηρεασμένο πιθανά από τις παλαιότερες κυκλικές κατόψεις,¹¹ και σχηματίζει σε ορισμένα σημεία κάποιους χώρους, οι οποίοι χρησίμευαν για την εκτροφή των οικόσιτων ζώων.

Άλλος ένας γνωστός νεολιθικός οικισμός της Ελλάδας, μάλιστα περισσότερο ολοκληρωμένος, βρέθηκε στο Διμήνι της Θεσσαλίας, κοντά στο Βόλο. Το Διμήνι βρίσκεται σε ύψωμα και ορίζεται από έξι παράλληλους οχυρωματικούς περιβόλους. Στο κέντρο της σύνθεσης είναι και πάλι ένα μεγάλο σε μέγεθος μεγαροειδές σχήμα, πιθανά ναός.

¹¹ Το πέρασμα από την κυκλική στην ορθογωνική κάτοψη δεν έγινε άμεσα. Μεσολάβησαν αρκετοί αιώνες και κάποιες μεταβατικές μορφές. Μία από αυτές είναι και η οβάλ κάτοψη, όπως αυτή συναντάται στο σπίτι στο Χαμαίζι ή στο ωοειδή ναό της Μεσοποταμίας.

Κάτοψη του οικισμού του Διμηνιού.

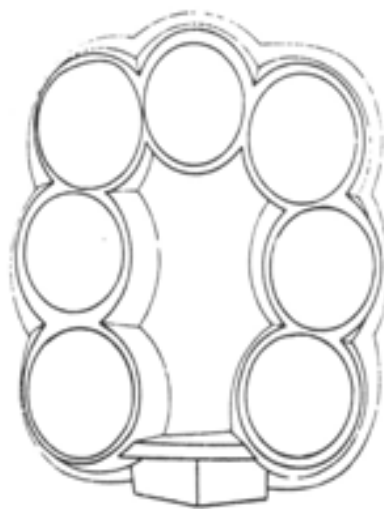

Προοπτική απεικόνιση του Διμηνιού.

1. 3. ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Για τη εποχή του χαλκού μπορεί κανείς να εκμαιεύσει ορισμένες σημαντικές πληροφορίες, μελετώντας τα πήλινα αγγεία και προπλάσματα. Ένα από τα αντιπροσωπευτικότερα προπλάσματα, είναι το περίφημο αγγείο (ή πυξίδα), που βρέθηκε στις ανασκαφές στη Φυλακοπή της Μήλου. Πρόκειται για σκεύος από στεατίτη, διαστάσεων 0,15x0,16 και ύψους 0,1εκ. Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν πως πρόκειται για την απεικόνιση μιας συστάδας πηλόκτιστων καλυβών¹², ενώ άλλοι, πως πρόκειται για λιμναίο οικισμό.¹³ Όποια από τις δύο εκδοχές κι αν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, το γεγονός είναι πως πρόκειται για ένα οικιστικό σύνολο με περίκεντρη δόμηση, το οποίο αποτελείται από επί μέρους δομικές, οικιστικές μονάδες, επίσης ενδωστρεφούς λογικής.

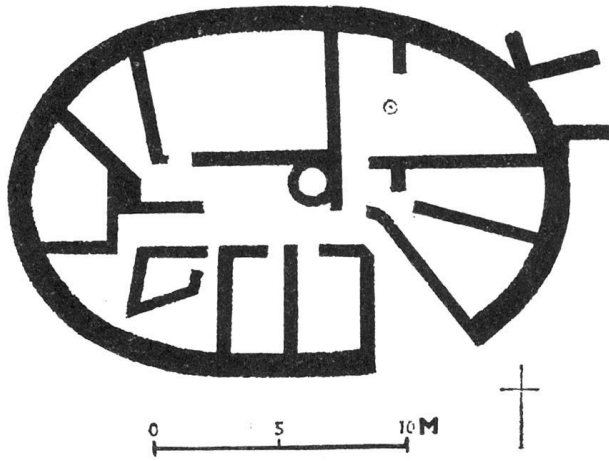
Το γεγονός της διάταξης πολλών κυκλικών κατόψεων γύρω από έναν κεντρικό αύλειο χώρο είναι αποτέλεσμα της δυσκολίας του κυκλικού σχήματος να επεκταθεί¹⁴. Οι πρώτες απόπειρες λοιπόν για επέκταση της κάτοψης ήταν αυτή που αναπαριστά η πυξίδα της Φυλακοπής ή η δημιουργία οβάλ κάτοψης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οβάλ κάτοψης αποτελεί το σπίτι στο Χαμαίζι της Κρήτης, που ανήκει στην προανακτορική περίοδο και έχει μήκος 22μ. Επιπρόσθετα, στην Αμοργό βρέθηκε ένα ακόμη πήλινο αγγείο, το οποίο αναπαριστά κατοικία οβάλ κάτοψης.

¹² D. Mackenzie, "Cretan palaces and the Aegean civilization", BSA, τ. XIV, 1907 – 1908, σ. 359.

¹³ Bertha Carr Rider, *The Greek House*, Cambridge 1916, σ. 52.

¹⁴ Ν. Μουτσόπουλος, «Διερεύνηση των περίκεντρων κατασκευών – από την προϊστορική καλύβα στους μυκηναϊκούς τάφους», Διεθνές Συνέδριο Βαλκανικής Αρχιτεκτονικής, Βέροια, 12–15 Οκτωβρίου 2000, εκδ. Δήμου Βέροιας, Βέροια 2000, σ.19.

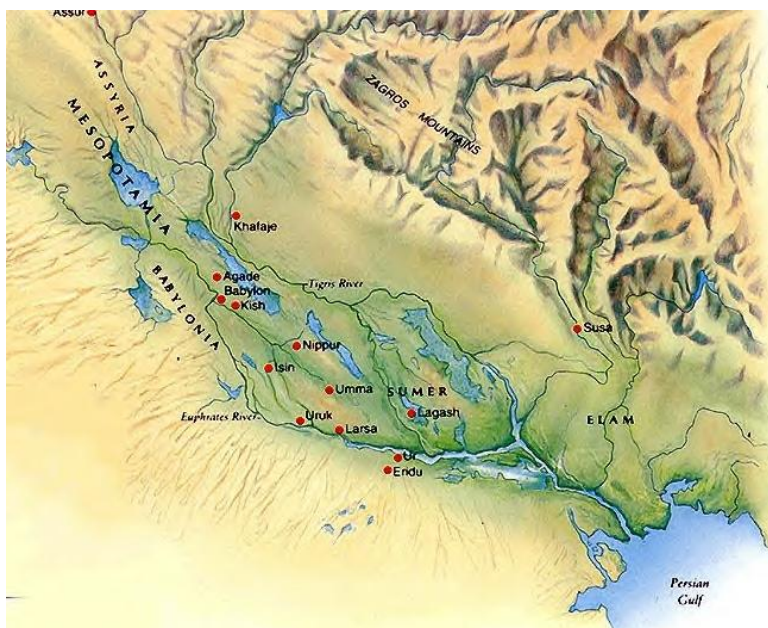

Το σπίτι στο Χαμαίζι της Κρήτης

1. 3. 1. ΠΡΩΙΜΗ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ (5.000-2.000 π.Χ.)

Στην πρώιμη Μεσοποταμία είναι που για πρώτη φορά θα συναντήσουμε την εσωστρεφή κατοικία, με ολοκληρωμένη μορφή, σε μία συνειδητή προσπάθεια για την επίτευξη του τελικού αποτελέσματος, από τους Σουμέριους κατά τη διάρκεια της 3ης χιλιετίας π.Χ.

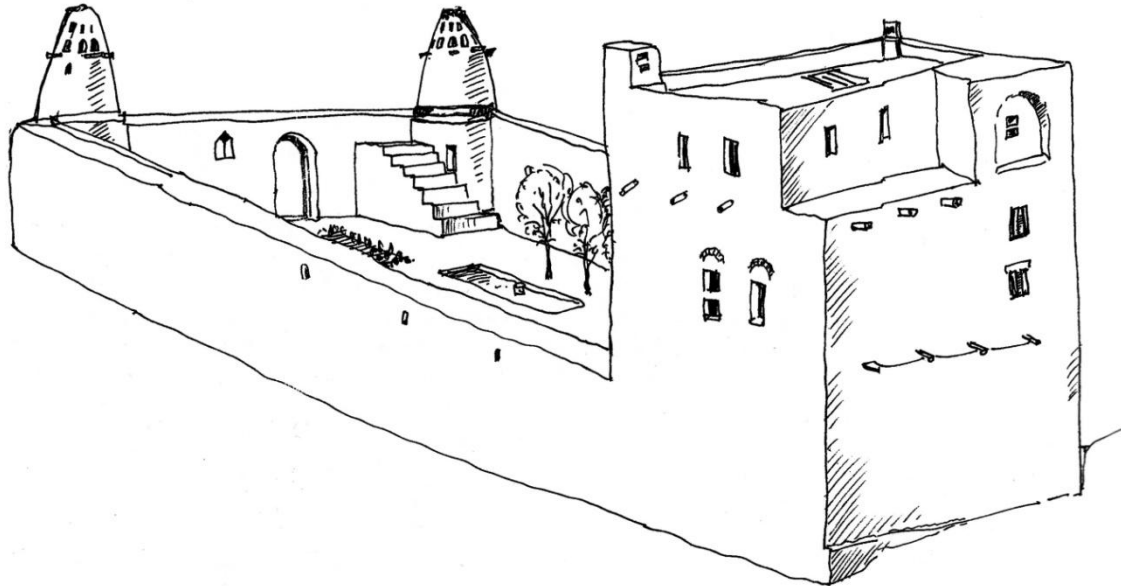

Σύμφωνα με την κοσμολογία των Σουμερίων, το σύμπαν αποτελούνταν από τον παράδεισο και τη γη (An-Ki) τα οποία ήταν ενωμένα μέχρι που ο Enhil, ο θεός του αέρα, τα χώρισε. Από τότε ο παράδεισος και η γη οδηγήθηκαν από ένα μεγάλο πάθος το ένα για το άλλο και από την επιθυμία τους να ενωθούν ξανά. Για αυτό το λόγο οι Σουμέριοι δημιούργησαν την εσωστρεφή κατοικία και για αυτό έχει έναν ιδιαίτερο ιεροτελεστικό χαρακτήρα, ο οποίος αποδίδεται στην επανένωση μεταξύ της γης (αυλή) και του παραδείσου (ουρανός).

Αρχαιολόγοι όπως ο Kramer, Woolley, Childe, Gierdon, Oates, Oppenheim και Lloyd, αποκρυπτογράφησαν πολλές πήλινες πινακίδες, στήλες και κυλινδρικές σφραγίδες, που δείχνουν την άμεση σύνδεση μεταξύ θρησκευτικών και πνευματικών πεποιθήσεων και κοσμικό-λαϊκών ιδεών για τον σχεδιασμό πόλεων και κατοικιών. Σύμφωνα με αυτούς τους ιστορικούς τέτοιου είδους χωρική οργάνωση δεν είναι αποτέλεσμα μιας λεπτομερούς φιλοσοφίας για τον σχεδιασμό, αλλά αποτέλεσμα μιας εξελικτικής διαδικασίας μέσα στους αιώνες στην οποία έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο η Σουμέρια κοσμολογία στην ανάπτυξη του κτιριακού σχεδιασμού.

Στην περίπτωση του Ιράκ και χωρών όπως η Συρία, οι αρχαίοι Σουμέριοι ενσωματώνουν τα ιδανικά τους για τον κόσμο στην οργάνωση των επίγειων κατοικιών που κατασκεύαζαν. Με αυτό εννοούσαν ότι οι θεοί ήρθαν στη γη και ανέλαβαν επίγειες αρμοδιότητες – ευθύνες για το νερό, τη γη, τα σπίτια και τους ανθρώπους που τους απασχολούσαν.

Ιρακινό σπίτι με ενσωματωμένους πύργους πουλιών

Οι Σουμέριοι ήταν αξιόλογοι όχι μόνο για τις υλικές και τεχνολογικές τους επιτεύξεις αλλά και για τις ιδέες τα ιδανικά και τις αξίες τους. Πνευματικά και ψυχολογικά έδωσαν ιδιαίτερη βάση στη φιλοδοξία, το κύρος και τη αναγνώριση. Από άποψη υλική ανακάλυψαν το τούβλο¹⁵ για τη διαμόρφωση και τη διάπλαση του πηλού από τα ποτάμια. Επινόησαν πολλά χρήσιμα εργαλεία και τεχνικές όπως τον τροχό για το πλάσιμο των αγγείων, τον τροχό για τις άμαξες, το αλέτρι, τα ιστιοφόρα πλοία και το χτίσιμο της καμάρας, του θόλου και του τρούλου. Ανακάλυψαν την τεχνική του χυτού χαλκού και του ορείχαλκου όπως επίσης τη συγκόλληση, την επιμπρούτωση και το κάρφωμα. Καθιέρωσαν τη γραφή στον πηλό, κάτι που χρησιμοποιήθηκε σε όλη την Ανατολή για περίπου 2000 χρόνια. Οργάνωσαν τις πόλεις και τα κτήρια τους, τις κοινωνικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις τους, βασιζόμενοι στο ίδιο σχέδιο μιας πανταχού παρούσας εσωτερικής αυλής. Για το λόγο αυτό η εσωστρεφής κατοικίας οφείλει την ύπαρξη της στους Σουμέριους γύρω στο 3000 π.Χ.

¹⁵ brick mould: διαμόρφωση του τούβλου

Σχέδιο πόλεως στη Μ.Ανατολή στο οποίο διακρίνονται οι αρχές σχεδιασμού των Σουμέριων για την εσωστρεφή κατοικία.

Στη Μεσοποταμία γύρω στο 2500π.Χ. η χρήση της γραφής για διοικητικούς σκοπούς αναπτύχθηκε ραγδαία για να κρατούνται αρχεία για τα έσοδα από τους φόρους και τα κέρδη της χρονιάς. Αυτός ο τύπος αρχειοθέτησης οδήγησε στη διανομή κανόνων για το σχεδιασμό «αντικειμένων» όπως η εσωστρεφής κατοικία. Το αποτέλεσμα ήταν το «πάγωμα» της παράδοσης ή τουλάχιστον η διαίωσιση μιας συνεπούς πατέντας χτισίματος¹⁶. Έτσι από τη στιγμή που οι κανόνες της αστικής οργάνωσης είχαν γραφτεί, οι όροι τους θα διαρκούσαν ως την αιωνιότητα.

Οι Σουμέριοι αντιμετώπιζαν τον κάτω κόσμο σαν ένα μέρος εχθρικό, μίζερο και σκοτεινό. Οι νεκροί έπρεπε να αναπαύονται κάτω από τη γη. Δεν υπήρχε τίποτα για αυτούς στον παράδεισο. Για αυτό το λόγο δεν θα είχε νόημα να χτίζουν μόνιμες κατοικίες για τους νεκρούς και οι τάφοι στη Μεσοποταμία ήταν απλά καλυμμένοι με χώμα. Σε αντίθεση με την άποψη τους για το θάνατο, οι Σουμέριοι αντιμετώπιζαν τη ζωή με χαρά και αισιοδοξία. Ήταν αναπόφευκτο λοιπόν οι Σουμέριοι να ανέπτυσαν αρχιτεκτονική η οποία θα εξέφραζε την αισιόδοξη στάση τους για τη ζωή και η οποία συντηρούσε την ισχυρή επαφή τους με τα φυσικά φαινόμενα. Η αυλή

¹⁶ Oppenheim 1977, p.232

που εξασφαλίζει αυτήν την επαφή, φιλοξενούσε τις πολυάριθμες τελετές και πολιτιστικές κοινωνικές εκδηλώσεις, οι οποίες παρατηρούνται ακόμη και σήμερα σε αρκετές Ιρακινές, Συριακές και Ιρανικές πόλεις.

Στην αρχαία Μεσοποταμία και σε κάποιες γειτονικές χώρες, οι εορτασμοί για την αλλαγή της εποχής είναι πολύ σημαντική παράδοση και λαμβάνουν μέρος στην εσωτερική αυλή¹⁷.

Από τις κατόψεις των Σουμέριων ναών, στο ξεκίνημα της ιστορίας της Μεσοποταμίας γύρω στο 3.000 π.Χ., είναι φανερό πως σε αυτήν την πρώιμη περίοδο, οι πιστοί είχαν άμεση πρόσβαση στο ιερό και σε ολόκληρο το εσωτερικό, παρόμοια με την τακτοποίηση στην εσωστρεφή κατοικία για τα μέλη της οικογένειας. Το αρχιτεκτονικό τυπολογικό μοντέλο για τους πρώιμους ναούς ήταν η καινούργια ανεπτυγμένη μορφή κυβικής κατοικίας, ορθογώνια σε κάτοψη, με άνοιγμα στο κέντρο. Αυτή η ορθογώνια κατοικία που έχει παραμείνει και στην εποχή μιας ως μια σταθερή μορφή, εξελίχθηκε κάτω από την επιρροή του ναού και παράλληλα με αυτόν.

Τόσο οι ναοί, όσο και οι κατοικίες αποτελούνταν από έναν ορθογώνιο χώρο με μικρά δωμάτια σε κάθε πλευρά. Στην αρχή σύμφωνα με τον Giedion, οι κατόψεις έμοιαζαν τόσο πολύ η μία στην άλλη, που ήταν πολύ δύσκολο να τις ξεχωρίσει κανείς. Παρόλα αυτά, ενώ ο ναός διατήρησε την μακριά ορθογωνική μορφή του έως και τους μετέπειτα αιώνες της Βαβυλωνιακής κουλτούρας, η κατοικία έτεινε όλο και περισσότερο σε τετράγωνη κάτοψη. Με δωμάτια να «ανοίγονται» σε μια εσωτερική αυλή. Ήταν ο Sir Leonard Woolley που πρώτος ανακάλυψε μία αρχαία εσωστρεφή κατοικία κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του στην Ur νότια του Ιράκ. Ο Woolley ανακάλυψε ένα ολόκληρο οικοδομικό τετράγωνο με πολύ ανεπτυγμένα αστικά σπίτια χρονολογημένα γύρω στο 2000 π.Χ. Το κοινό χαρακτηριστικό των κατόψεων αυτών των σπιτιών ήταν η κεντρική εσωτερική αυλή, ορθογώνια συνήθως με κάποια πηγή ή σιντριβάνι και περικυκλωμένα με δωμάτια που ήταν ανοιχτά προς αυτή.

Όπως περιγράφεται από τον Woolley(1965) το σύνηθες ιδιωτικό σπίτι, ήταν προσαρμοσμένο σε έναν γενικότερο τύπο που καθορίζονταν από τον ιδιοκτήτη του και τις ανάγκες που είχε για χώρο. Η γενική ιδέα ήταν αυτή ενός τετράπλευρου όγκου το οποίο «κοιτούσε» εσωτερικά σε μια αυλή που λειτουργούσε ως πηγή φωτός για όλα τα δωμάτια. Η εξώπορτα άνοιγε σε έναν μικρό προθάλαμο, που είχε συνήθως μια κανάτα νερού και μια βρύση και οδηγούσε στην κεντρική αυλή. Η αυλή ήταν στρωμένη με τούβλο και στη μέση και στη μέση είχε έναν αγωγό ή μια πηγή φτιαγμένες από

¹⁷ Για αιώνες οι Ιρακινοί δημιούργησαν μια πλούσια παράδοση από φολκλορικά παραμύθια, λογοτεχνία, δημοφιλή τραγούδια και ποίηση που συνδέονταν άμεσα με την κλειστή οικιακή κοινότητα της εσωτερικής αυλής. Από μια πιο αντικειμενική άποψη, τα αστέρια θεωρούνταν το κοσμικό ταβάνι της εσωστρεφούς κατοικίας. Η αυλή δεν ήταν απλά ανοιχτή στον ουρανό αλλά στεγαζόταν από αυτόν.

κεραμικούς δακτυλίους τοποθετημένους ο ένας δίπλα στον άλλο. Το σπίτι ήταν ύψους δύο ορόφων και ήταν χτισμένο εξ ολοκλήρου από τούβλο. Τα δωμάτια του ισόγειου δεν είχαν καθόλου παράθυρα, αλλά φωτιζόνταν από τις υψηλές τοξωτές πόρτες τους. Μια σκάλα οδηγούσε από τη αυλή σε ένα ξύλινο διάδρομο που διέτρεχε το εσωτερικό του σπιτιού και παρείχε πρόσβαση στα δωμάτια του πρώτου ορόφου στα οποία διέμενε και η οικογένεια.

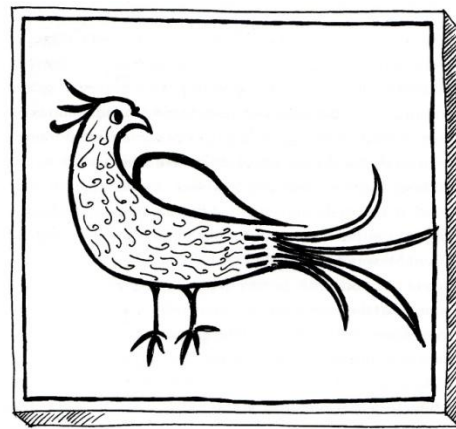
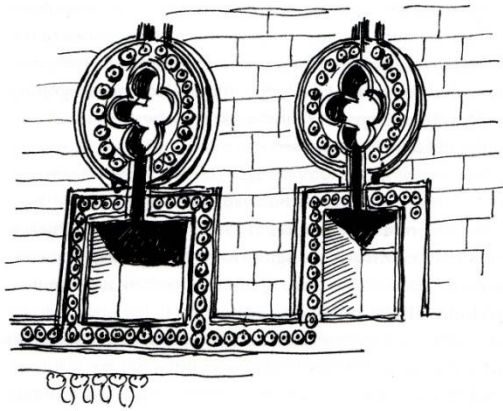
Στο ισόγειο τα μεγαλύτερα δωμάτια και αυτά που «έβλεπαν» στην είσοδο, από την πλευρά του δρόμου, ήταν τα δωμάτια υποδοχής. Η κουζίνα, με μια εστία φτιαγμένη από τούβλο, ήταν ένα ξεχωριστό δωμάτιο. Κάτω από τη σκάλα υπήρχε η τουαλέτα με μια μικρή πηγή νερού στο πλακοστρωμένο πάτωμα της. Σε μερικά σπίτια υπήρχε επίσης και ένα μικρό ιδιωτικό παρεκκλήσι με τη μορφή ενός μικρού και στενού θαλάμου που στο βάθος του ορθώνονταν ένας πάγκος φτιαγμένο από τούβλο, που λειτουργούσε ως ιερό. Πίσω από αυτό το ιερό ή στον πλαϊνό του τοίχο, υπήρχε μια θέση ή κοιλότητα που φιλοξενούσε μια αγιογραφία ή γλυπτό από πηλό. Ένα συνηθισμένο σπίτι είχε περίπου 12-14 δωμάτια και φιλοξενούσε ίδιο αριθμό ατόμων. Σαφώς υπήρχαν και μικρότερα σπίτια από αυτά καθώς και μεγαλύτερα με δεύτερη εσωτερική αυλή και ακόμη περισσότερα δωμάτια που την περιέβαλαν.

Στην περίπτωση της εσωστρεφούς κατοικίας μπορούμε να παρατηρήσουμε μια σχέση αλληλεπίδρασης του χώρου με το φως. Κατά τη διάρκεια του χρόνου, ο ήλιος της Μέσης Ανατολής, απλώνει το φως του κάθε πρωινή ώρα. Ακόμα και τις νύχτες στη Μεσοποταμία, το φως που προερχόταν από το φεγγάρι ή τα αστέρια ήταν αρκετό για την δημιουργία της αίσθησης του χώρου. Γι' αυτό το λόγο, ήταν φυσικό, οι Σουμερίοι να αναπτύξουν μία ενστικτώδη «σύλληψη» ενός χώρου άρρηκτα συνδεδεμένου με το φως. Αυτό οδήγησε στην οργάνωση μιας εσωτερικής αυλής ούτως ώστε να εκμεταλλευτούν το φως χωρίς την κλιματική επιβάρυνση της αύξησης της θερμοκρασίας.

Επίσης, στην διαμόρφωση της εσωστρεφούς κατοικίας των Σουμερίων «καθρεφτίζονται» απόψεις για τα κοσμικά γεγονότα και για την κοινωνική ιεραρχία, των οποίων ο συνδυασμός δημιούργησε την αρχική σύλληψη του χώρου. Η συνειδητοποίηση αυτών των στοιχείων στην εσωστρεφή κατοικία είναι η έκφραση της Σουμερίας κοσμολογίας. Βάση αυτής, το πρώτο στοιχείο, - η αφαίρεση- εκφράζεται από την ανάγκη του ανθρώπου για επαφή με υπερφυσικές δυνάμεις. Η καθετότητα εκφράζεται από την σύνδεση του ουρανού με τη γη, και τους ορόφους του σπιτιού. Το τρίτο στοιχείο, οι όγκοι στο χώρο, αντιπροσωπεύουν τον χώρο της διαμονής και στην περίπτωση της εσωστρεφούς κοινωνίας είναι οι θάλαμοι που περικλείουν την αυλή. Τέλος, οι επίπεδες – οριζόντιες επιφάνειες εκφράζονται από τις θρησκευτικές

πεποιθήσεις των Σουμέριων για μια επίπεδη γη και που προσφερόταν από την πλακοστρωμένη αυλή.

Οι Σουμέριοι κρατούν μια ιδιαίτερη στάση όσο αφορά στα ζώα και ιδιαίτερα στα πτηνά. Αυτό δεν είναι αποτέλεσμα του ότι τα πτηνά αποτελούν πηγή τροφής. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις που έχουν κληρονομήσει, προσδίδουν στα πτηνά μια συμβολική, ιερή θέση. Οι άνθρωποι δείχνουν την αφοσίωση τους και τη φροντίδα τους παρέχοντας τους φωλιές, στα υψηλότερα σημεία των κατοικιών τους στην εσωτερική αυλή ή ακόμα διαμορφώνοντας εσοχές στους τοίχους αυτής, όπου μπορούν να τραφούν και να αναπαραχθούν.

Στις μέρες μας και ειδικότερα σε κάποια μέρη του Ιράκ, το φίδι χαίρει μεγάλου σεβασμού και φροντίδας. Συχνά ζει μαζί με την οικογένεια, συνήθως σε κρυφά σημεία της οροφής της εσωστρεφούς κατοικίας. Αυτή η παράδοση σχετίζεται με την πεποίθηση ότι το φίδι φέρνει ευτυχία, πλούτο και προστασία στην οικογένεια. Καθώς θεωρείται ιερό ζώο, οι άνθρωποι δεν το ενοχλούν και του προσφέρουν τροφή. Όπως και με τα πτηνά, αναπαραστάσεις φιδιών υπάρχουν στην εικονογραφία από την προϊστορική περίοδο και μετά. Απεικονίζεται ως αντικείμενο των θεοτήτων, τόσο αρσενικών όσο και γυναικείων, σε πορτρέτα θρησκευτικά και καθημερινά – ως μαγικά πλάσματα που προστατεύουν τους ανθρώπους. Στην αρχαία Μεσοποταμία τα φίδια - θεοί ήταν οι προστάτες των ναών και των γύρω αστικών περιοχών.

Στις εσωτερικές αυλές των Σουμερίων πολύ συχνά φυτεύονταν φοίνικες, δέντρο που κατά τη διάρκεια των αιώνων και τις διάφορες πολιτιστικές και φυσικές αλλαγές απέκτησε πολύ ισχυρή σημασία και για αυτό τον λόγο φυτεύονταν στις αυλές ως σύμβολο ζωής¹⁸.

---

¹⁸ Οι Σουμερίοι το αποκαλούσαν «ιερό δέντρο» ή «δέντρο ζωής».

1. 4. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Ξεκινώντας την ανάλυση του αρχαίου ελληνικού «οίκου» θα πρέπει αρχικά να εστιάσουμε στη σημασία και το σκοπό των κτισμάτων αυτών, καθώς και, επιφανειακά έστω, στον τρόπο ζωής των τότε κατοίκων.

Ο «οίκος» λοιπόν των αρχαίων Ελλήνων δε στέγαζε μόνο τα άτομα της οικογένειας με τη στενή έννοια. Στη οικία ζούσαν, εκτός από το ζευγάρι, τα παιδιά, από τον ίδιο ή και από άλλους γάμους, φυσικά και υιοθετημένα, οι ηλικιωμένοι γονείς, τα προστατευόμενα μέλη της ευρύτερης οικογένειας, τα εξαρτημένα άτομα (δούλοι, απελεύθεροι κα), τα οικόσιτα ζώα κλπ.

Την κοινωνική και οικονομική διαχείριση του οίκου είχε ο οικοδεσπότης, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τις εξωτερικές εργασίες και τα κοινά του Δήμου. Στις φτωχότερες οικογένειες, οι γυναίκες όφειλαν να συνεισφέρουν οικονομικά στον οίκο και εργάζονταν συνήθως εκτός της οικίας, ως πωλήτριες στις λαϊκές αγορές, μαμές ή τροφοί. Όμως σε ένα μεγάλο και εύπορο οίκο η σύζυγος παρέμενε στο σπίτι, προστατευμένη και αξιολύπητη, αλλά ταυτόχρονα και αποκλεισμένη από τον έξω κόσμο. Κύρια εκπαίδευση των κοριτσιών και βασική ενασχόληση της γυναίκας στην οικιακή οικονομία ήταν η κατασκευή των ρούχων και των άλλων υφασμάτων του οίκου. Οι αγνύθες, τα πηλίνα βάρη του όρθιου αργαλειού, είναι αναπόσπαστο εύρημα κάθε αρχαίας οικίας και σύμβολο της γυναικείας παρουσίας στο σπίτι.

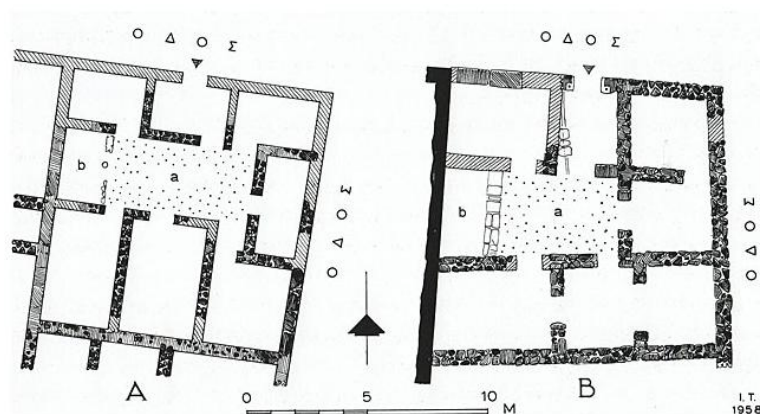
Στην αρχαία πόλη της Αιανής βρίσκεται η λεγόμενη Οικία με τις αγνύθες. Ο χώρος ονομάστηκε από την ανασκαφέα «Οικία με τις αγνύθες», καθώς βρέθηκε πλήθος αγνυθών, σωριασμένες στην πίσω υπόγεια πλευρά της νότιας κατοικίας. Οι αγνύθες, που χρησιμοποιούνταν σαν υφαντικά βάρη, έχουν διάφορα σχήματα: πυραμίδας, κούλουρου κώνου και κυκλική αρτόσχημη.¹⁹

Κατά τις ανασκαφές των οικιών τα κινητά ευρήματα δεν είναι ιδιαίτερα συχνά. Ακόμη σπανιότερα είναι τα προσωπικά αντικείμενα των ενοίκων. Ο λόγος είναι πως οι ένοικοι, πριν την καταστροφή της οικίας τους, όταν αυτή δεν ήταν ξαφνική, συγκέντρωναν και έπαιρναν μαζί τους όλα τους τα υπάρχοντα, και ιδίως τα πιο προσωπικά και πολυτιμότερα. Άλλα αντικείμενα όπως έπιπλα, υφάσματα, δέρματα ή άλλα οργανικά υλικά, προφανώς δε διασώθηκαν. Στις πρόσφατες ανασκαφές των αγροικιών Ολύμπου βρέθηκαν αρκετά δαχτυλίδια, πόρπες, αιχμές όπλων κ.α.

¹⁹ http://www.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=9728

Κατά την περίοδο της αρχαιότητας στην Ελλάδα, οι κατοικίες ήταν κατασκευασμένες από τόσο ευτελή υλικά που λίγες μόνο πληροφορίες σώθηκαν. Το γεγονός αυτό σχετίζεται με τον τρόπο ζωής των Αθηναίων, οι οποίοι ενδιαφέρονταν κυρίως για τα δημόσια θέματα και τα δημόσια κτήρια και ελάχιστα για τις ιδιωτικές κατοικίες τους. Το αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης αποτυπώνεται στα λόγια του Δημοσθένη, σύμφωνα με τον οποίον, όποιος επισκεπτόταν για πρώτη φορά την Αθήνα, βλέποντας την ποιότητα και την κατάσταση των κατοικιών, δυσκολευόταν να πιστέψει πως αυτή είναι η περίφημη πόλη των Αθηνών²⁰. Η κατάσταση αυτή, με λίγες εξαιρέσεις συνεχίστηκε έως τον 4ο αι. π.Χ., οπότε η αντίληψη περί της κατοικίας άλλαξε ριζικά.

Κατόψεις κατοικιών της Αθηναϊκής αγοράς 5^{ου} αι. π.Χ.

Οι γνώσεις μας για το αρχαιοελληνικό σπίτι είναι αρκετά ανομοιομερείς. Από τη γεωμετρική και αρχαϊκή εποχή έχουμε ελάχιστα παραδείγματα, όπως εκείνα από το Εμποριό της Χίου και τα Βρουλιά της Ρόδου. Ανεξάρτητα ή σε παράλληλες σειρές κτίσματα συνιστούν μονόχωρα ή δίχωρα σπίτια, με πρόδομο, κίονες και παραστάδες, που θυμίζουν μυκηναϊκό μέγαρο, με πρόχειρη όμως και καθόλου μνημειακή κατασκευή.

Οι πρώτοι αυτοί πυρήνες παρουσιάζουν παρόλα αυτά τη βασική δομή, όπως την αναφέρει ο Βιτρούβιος (VI, 7,10), δηλαδή τον τύπο της «προστάδος» (όταν ο προθάλαμος προστάς), είναι μπροστά από το κύριο δωμάτιο (οίκο) και εκείνον «της παστάδος». Ο δεύτερος δεν είναι τίποτε άλλο παρά η επανάληψη περισσότερων μονάδων δωματίων και προθαλάμων, χωρίς όμως μεσότοιχο στους προθαλάμους, ώστε όλα τα κύρια δωμάτια να ανοίγουν σε έναν κοινό προθάλαμο, ο οποίος γίνεται έτσι ευρύχωρος διάδρομος ή στοά με κίονες.

²⁰ Μπούρας Χ. Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, τόμος Α', εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1999, σ. 355.

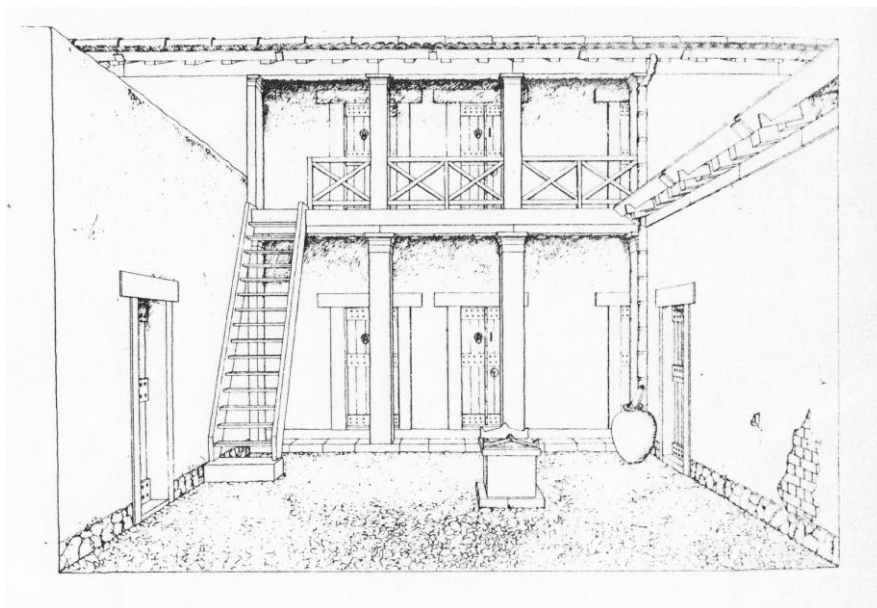
Το γνώρισμα που παρακολουθεί το αρχαίο σπίτι, από την αρχαϊκή περίοδο τουλάχιστον, είναι το στοιχείο της αυλής ή του αιθρίου και η οργάνωση των δωματίων με κέντρο και κύρια πηγή φωτισμού και αερισμού αυτόν τον υπαίθριο ή ημιυπαίθριο, όταν έχει στοά, χώρο. Διαπιστώνεται έτσι μια ενδοστρέφεια, που οφείλεται κατά κύριο λόγο στη δομή της ελληνικής οικογένειας, στην κοινωνική θέση της γυναίκας, αλλά και στην επιθυμία γενικά για ανενόχλητη απόλαυση της ιδιωτικής ζωής, ακόμη και για τον άνδρα, μετά από τη συνεχή παρουσία του στο δημόσιο χώρο της αγοράς.

Ο ρόλος των δύο φύλων φαίνεται ότι ήταν με σαφήνεια καθορισμένος, έτσι ώστε να αντικατοπτρίζεται ξεκάθαρα και στην κάτοψη του σπιτιού. Το γεγονός ότι ο άνδρας έμενε λίγο στο σπίτι, ενώ η γυναίκα αντίθετα ελάχιστες φορές απομακρυνόταν από αυτό, και μάλιστα μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως σε γάμους και νεκρώσιμες ακολουθίες, οδήγησε σε μια ανάλογη κατανομή του χώρου, ώστε ο γυναικωνίτης να είναι πολλαπλάσιος σε χώρους από τον ανδρωνίτη ή ανδρώνα, ο οποίος περιοριζόταν ουσιαστικά σε ένα δωμάτιο με προθάλαμο ή προστάδα. Η κυρίαρχη παρουσία, όπως φαίνεται, της γυναίκας συνέβαλε ασφαλώς και στη διαμόρφωση ενός σπιτιού με μοναδική πρακτική λειτουργικότητα, εκμετάλλευση των φυσικών παραμέτρων της κατοικίας, όπως ο ηλιασμός, ο αερισμός και το μικροκλίμα.

Τα σπίτια ήταν, στην πλειοψηφία τους, μικρά σε μέγεθος και συνήθως σε ένα τμήμα τους υπήρχε και δεύτερο επίπεδο, ο γυναικωνίτης, οι οποίοι συχνά στεγαζόταν σε οριζόντιες προεξοχές του ορόφου, κλειστές περιμετρικά.

Ανάλογα με το μέγεθος και τη σημασία της κατοικίας, ποικίλει και το μέγεθος της εσωτερικής αυλής. Στις μικρότερες κατοικίες υπήρχε μικρή εσωτερική αυλή, ως στοιχειώδης χώρος επικοινωνίας στο κέντρο της σύνθεσης. Στις μεγαλύτερες και σημαντικότερες κατοικίες υπήρχε μεγαλύτερη αυλή, ενίοτε περίστυλη. Όλοι οι χώροι του σπιτιού επικοινωνούσαν μεταξύ τους, αλλά και με τον εξωτερικό χώρο μέσω της αυλής.

Η αυλή κατά συνέπεια εξυπηρετούσε τρεις βασικές ανάγκες της κατοικίας: το φωτισμό, τον αερισμό και την επικοινωνία μεταξύ των χώρων αλλά και ολόκληρης της κατοικίας με το δρόμο. Εξάλλου, από την αυλή ξεκινούσε και η κλίμακα προς το γυναικωνίτη, εφόσον αυτός υπήρχε. Έτσι, για λόγους κλιματικούς αλλά και λόγους κοινωνικών αντιλήψεων, το αρχαίο ελληνικό σπίτι ήταν ένας κόσμος κλειστός και απομονωμένος από το δρόμο, από τον οποίο έβλεπε κανείς μόνο τοίχους.

Όλυνθος, αναπαράσταση αυλής σπιτιού

Το πρόθυρο αποτελούσε την είσοδο της κεντρικής αυλής. Εκεί υπήρχαν δύο πόρτες, η αύλειος και η μέταυλος. Ένας βωμός υπήρχε ενίοτε έξω από την είσοδο και άλλος ένας μέσα στην κεντρική αυλή. Απέναντι από την είσοδο υπάρχει ο παστάς, ένας προθάλαμος δηλαδή για τον οίκο, συνήθως με μορφή διαδρόμου, με τη μία του πλευρά ανοιχτή προς την αυλή. Ο οίκος ή θάλαμος αποτελούσε το χώρο διημέρευσης της οικογένειας. Σε άμεση σχέση με την είσοδο, ήταν επίσης και ο ανδρώνας, ο οποίος ήταν κυρίως χώρος φαγητού για τους άνδρες. Μπροστά από τον ανδρώνα προηγείται ο προστάς. Επιπλέον, γύρω από την αυλή υπήρχαν και άλλα δωμάτια, τα λεγόμενα ενδιαιτήματα, τα οποία ενίοτε χρησίμευαν ως στάβλοι ή αποθήκες (πιθεώνες).

Οι κοιτώνες των δούλων, όταν υπήρχαν, φαίνεται ότι ήταν χωρισμένοι ανάλογα με το φύλο στους «ανδρωνίτες» και τους «γυναικωνίτες» των σπιτιών²¹.

Οι αρχαίοι Έλληνες γνώριζαν καλά πως ο νότιος είναι ο καλύτερος προσανατολισμός και προς τα εκεί έστρεφαν τις κατοικίες τους. Όλες οι στέγες είχαν κλίση προς της εσωτερική αυλή, όπου υπήρχε μία υπόγεια δεξαμενή για τη συγκέντρωση των νερών της βροχής. Η δεξαμενή αυτή λέγεται κατάκλειστον.²²

Μεταξύ των αγροτόσπιτων και των σπιτιών των πόλεων εντοπίζονται μικρές διαφορές. Τα πρώτα χαρακτηριζόταν από μεγαλύτερη ευρυχωρία, με

²¹ <http://www.pame.gr/forum/viewtopic.php>

²² Μπούρας Χ. Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, τόμος Α', εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1999, σ. 356-7.

περισσότερους χώρους για αγροτικές εργασίες, όπως εγκαταστάσεις για την παραγωγή του οίνου και του λαδιού. Ενίοτε συνοδεύονταν και από τάφους της οικογένειας.

Η πιο αισθητή όμως διαφορά ανάμεσα στην αρχαία αστική οικία και την αγροικία οφείλεται στους χαρακτηριστικούς ψηλούς πύργους που συνόδευαν πολλές από τις αγροικίες.²³ Δεν είναι ακόμη γνωστό ποια ήταν η χρήση τους. Πιθανά να χρησίμευαν ως παρατηρητήρια ή για αποθηκευτικούς λόγους, για λόγους υπεροψίας, για λόγους οχυρωματικούς ή για τη διαμονή μελών του οίκου.

Τα υλικά κατασκευής των κατοικιών, όπως σε όλες τις εποχές που είδαμε μέχρι τώρα, έτσι κι εδώ, είναι ευτελή. Ο τρόπος κατασκευής μοιάζει με αυτόν των νεολιθικών κατοικιών. Η ανωδομή από ωμόπλινθους και ξυλοδεσιές (σενάζ) αναπτύσσεται επάνω σε μία βάση από αργολιθοδομή. Οι στέγες είναι ξύλινες, ωστόσο σε αυτή την εποχή συναντάται η χρήση κεραμιδιών. Σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρχαν και κατοικίες εξ' ολοκλήρου λιθόκτιστες, αλλά αυτό δεν ήταν συχνό.

Πιο συγκεκριμένα, τα αρχαία σπίτια κατασκευάζονταν με τα οικοδομικά υλικά που παρήγαγε ο οικείος κάθε φορά τόπος, για λόγους ταχύτητας και οικονομίας. Συνήθως γινόταν χρήση ακατέργαστης πέτρας για τα θεμέλια και τη λίθινη κρηπίδα. Το ξύλο το χρησιμοποιούσαν για τον σκελετό της στέγης, τα κουφώματα και τις ξυλοδεσιές των τοίχων, ενώ το σίδηρο για τα καρφιά των ξύλινων κατασκευών, όπως θύρες, παράθυρα, σκελετός στέγης. Χρήση πηλού γινόταν για τα πατώματα και τους ωμόπλινθους, αλλά και ως συνδετικό υλικό της αργολιθοδομής. Οι στέγες παρουσίαζαν ποικιλία ανάλογα με το κλίμα, τη χρήση και την περιοχή. Συνήθως ήταν επίπεδα δώματα στις ξερές περιοχές ή, όπως στην περιοχή της Μακεδονίας, κεραμοσκεπές με ξύλινο σκελετό και κεραμίδια λακωνικού ή κορινθιακού τύπου.

Οι ωμόπλινθοι είχαν μεγάλη εφαρμογή για την ανέγερση των σπιτιών από τα πανάρχαια χρόνια. Κατασκευάζονταν από πηλό και άχυρα, κόβονταν σε καλούπια και στέγνωναν στο ύπαιθρο. Εκεί όπου αφθονούσε η πέτρα, αντί του πηλού, η ανωδομή κατασκευαζόταν από πέτρα.

Βασικό εύρημα που βοήθησε στη μελέτη των αρχαίων ελληνικών κατοικιών της κλασσικής περιόδου είναι οι κατοικίες της Ολύνθου,²⁴ οι οποίες χρονολογούνται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. και στις αρχές του 4ου αι.

²³ <http://www.pame.gr/forum/viewtopic>.

²⁴ Η Ολυνθος είναι μια αρχαία πόλη της Χαλκιδικής, χτισμένη σε μια εύφορη πεδιάδα, στο μυχό του κόλπου της Τορώνης, κοντά στη βάση της χερσονήσου της Παλλήνης (σήμερα Κασσάνδρας), σε απόσταση 60 σταδίων (11,5 χλμ περίπου) από την Ποτίδαια και 4 χλμ από τη θάλασσα.

π.Χ. Αυτή την περίοδο χρησιμοποιείται ήδη το Ιπποδάμειο σύστημα,²⁵ το οποίο έχει ως αποτέλεσμα κατοικίες περισσότερο ομοιόμορφες, άνετες και πολυτελείς.

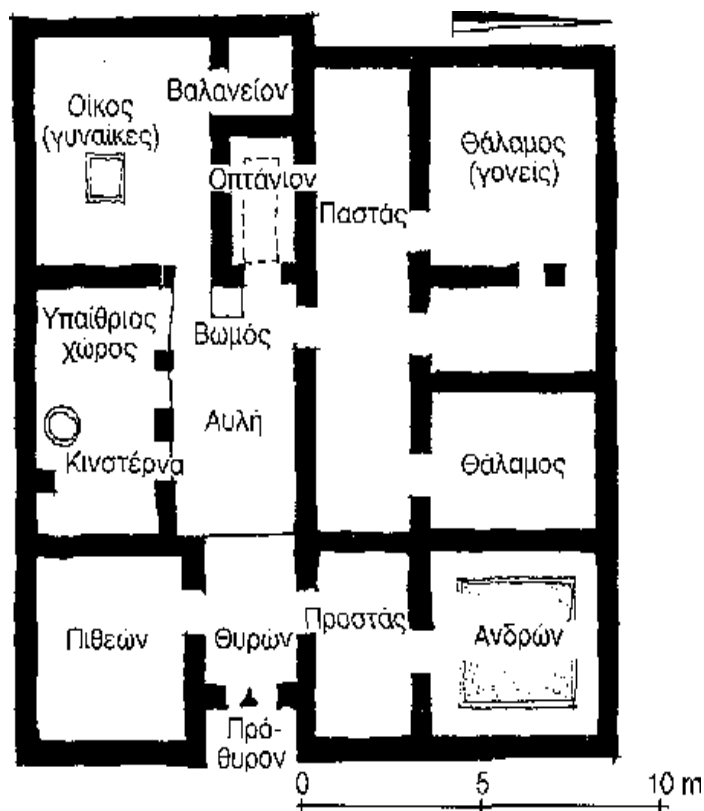
Οι κατοικίες της Ολύνθου έχουν τετραγωνική κάτοψη (περίπου 17x17μ) και η είσοδός τους είναι στραμμένη προς το Νότο. Περίπου το 1/5 ή το 1/10 της όλης επιφάνειας της κατοικίας καταλαμβάνει η αυλή, η οποία βρίσκεται στη νότια πλευρά του, αφήνοντας τους υπόλοιπους χώρους να διαταχθούν γύρω από αυτήν, με την είσοδό τους προς αυτήν και την «πλάτη» τους στραμμένη στο Βορρά. Σε πολλές περιπτώσεις στο κέντρο του οίκου, που βρίσκεται μετά την παστάδα υπάρχει κεντρική εστία. Στις κατοικίες της Ολύνθου υπάρχει άνεση χώρου για λειτουργία ανεξάρτητων χώρων κουζίνας (οπτάνιον), λουτρού (βαλανείον) και ανδρώνα. Ο τελευταίος χώρος σχετίζεται κυρίως με το φαγητό, καθώς εκεί γευμάτιζαν οι άνδρες. Ο ίδιος ο ανδρώνας, σαν ένας αυτόνομος χώρος της κατοικίας παρουσιάζει έντονη εσωστρέφεια. Όλα τα ανάκλιτρα είναι τοποθετημένα περιμετρικά στην αίθουσα τετραγωνικής κάτοψης. Η στέγαση του ανδρώνα παρουσιάζει μικρή, κεντρική υπερύψωση, για τη διευκόλυνση του αερισμού του.

Τα αίθρια των κατοικιών της Ολύνθου είναι απλά. Έχουν τετραγωνική κάτοψη και είναι επιστρωμένα από λιθόστρωτο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, γύρω από το αίθριο, υπάρχουν μία, δύο ή τρεις στοές με ξύλινα υποστρώματα. Μόνο σε δύο μεμονωμένες περιπτώσεις επαύλεων υπάρχει πλήρες περιστύλιο. Πρόκειται για την «Έπαυλη της καλής τύχης» και την «Έπαυλη του κωμωδού».

Το «σπίτι με τα πολλά χρώματα» από την Όλυνθο παρουσιάζει μια ολοκληρωμένη εικόνα ενός αρχαίου σπιτιού της κλασικής περιόδου ως προς τα βασικά στιλιστικά και λειτουργικά γνωρίσματά του. Εξωτερικά παρουσιάζει την όψη ενός ολόγυρα κλειστού οικοδομήματος, με μοναδικό άνοιγμα τη θύρα στην ανατολική πλευρά, η οποία επικοινωνεί με τον θυρώνα.

---

²⁵ Ο κανονικός σχηματισμός βάσει σχεδίου και με τους δρόμους κάθετους μεταξύ τους για πρώτη φορά εφαρμόστηκε στη Μίλητο, την οποία είχαν καταστρέψει οι Πέρσες το 479 ή 466 π.Χ. Το σύστημα το είχε εισηγηθεί ο Ιππόδαμος και, από το όνομά του, το ορθοκανονικό αυτό σύστημα ονομάστηκε Ιπποδάμειο. Γενική αρχή του Ιπποδάμειου συστήματος δεν ήταν απλώς η εφαρμογή ενός ορθογώνιου συστήματος δρόμων, αλλά η γενικότερη οργάνωση της πόλεως ώστε να εξυπηρετούνται οι λειτουργίες της με τρόπο ορθολογικό. Συνήθως εκτός από την ακρόπολη, υφίστανται τρία κέντρα, το θρησκευτικό το πολιτικό και διοικητικό και τέλος το εμπορικό. Το Ιπποδάμειο σύστημα γενικεύθηκε αργότερα στην ελληνιστική εποχή. Είχε αρκετά σημαντικά πλεονεκτήματα : ταχύτητα στην οργάνωση, απλότητα στη χάραξη, εύκολη χρήση και προσέφερε ασφάλεια. Σχεδόν σε όλες τις πόλεις που ίδρυσε ο Μέγας Αλέξανδρος και οι διάδοχοί του το εφάρμοσαν.

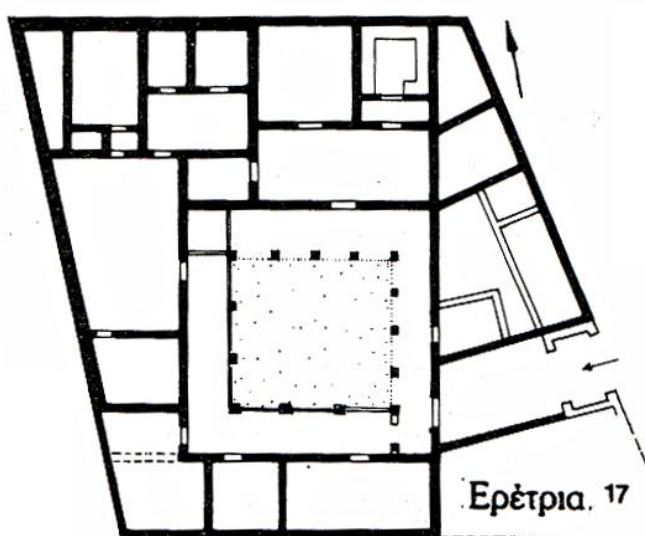

Όλυνθος. Το σπίτι με τα χρώματα». Λειτουργική ανάλυση.

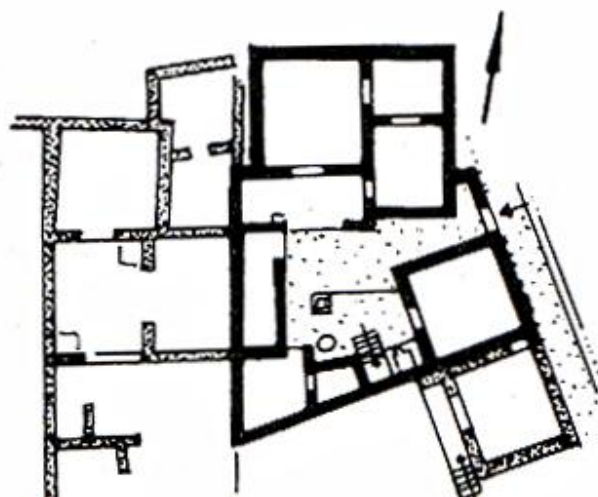
Αριστερά μας βρίσκεται ο πιθεών (αποθήκη ή κελάρι) και δεξιά ο ανδρώνας, με προθάλαμο και κύριο δωμάτιο, διακοσμημένο με μωσαϊκό δάπεδο και θρανία ολόγυρα. Εδώ δειπνούσε ο οικοδεσπότης με τους φίλους του το βράδυ, όταν η αγορά ήταν πια κλειστή. Ο θυρώνας συνδέεται άμεσα με την αυλή, που αποτελεί το υπαίθριο κέντρο και φιλοξενεί το βωμό των οικιακών θεοτήτων (βωμός Διός Ερκειού). Αριστερά ο υπαίθριος χώρος επεκτείνεται και περιέχει την κιστέρνα και την κληματαριά, όπως υποδηλώνουν τα στηρίγματα. Δυτικά της αυλής είναι ο οίκος, η κουζίνα (το οπτάνιο) και το λουτρό, ενώ ανοικτά προς νότο είναι τα υπνοδωμάτια (οι θάλαμοι), που αναπτύσσονται κατά μήκος της παστάδος.

Όπως παρατηρούμε, αυτό το ολυνθιακό σπίτι έχει να παρουσιάσει λειτουργικές αρετές, που εντυπωσιάζουν τον σημερινό μελετητή. Η σύνθεση των χώρων του γίνεται με κριτήρια την οικογενειακή κατάσταση, τον προσανατολισμό και το ρυθμό της καθημερινής ζωής. Οι χώροι διημέρευσης (εργασία, επισκέψεις, εντευκτήριο της οικογένειας, γεύματα κ.ά.) και διανυκτέρευσης (επίσημα γεύματα στον ανδρώνα, ανάπαυση και ύπνος στους θαλάμους) είναι σαφώς καθορισμένοι. Ομοίως διαχωρίζονται και οι χώροι ανάλογα με το φύλο των χρηστών τους, εκφράζοντας έτσι την κοινωνική τους διαφοροποίηση ως στάση ζωής.

Για τη μελέτη της αρχιτεκτονικής των κατοικιών του 4ου αι. π.Χ. έχουμε αρκετά δείγματα. Στην Ερέτρια βρέθηκαν κατοικίες μεγάλου μεγέθους, όπως και στην Πριήνη και τον Κολοφώνα της Μικράς Ασίας²⁶. Επίσης, σημαντικής έκτασης οικιστικά σύνολα βρέθηκαν στην Ήπειρο και την Κασσώπη, πόλη χτισμένη με το ιπποδάμειο σύστημα, η οποία φιλοξενούσε περί τους 500 κατοίκους. Στην Αττική βρέθηκαν δύο ακόμη μεγάλες κατοικίες της ίδιας περιόδου. Του Δέματος, κοντά στα Άνω Λιόσια και της Βάρης.

Κατοικία στην Ερέτρια.

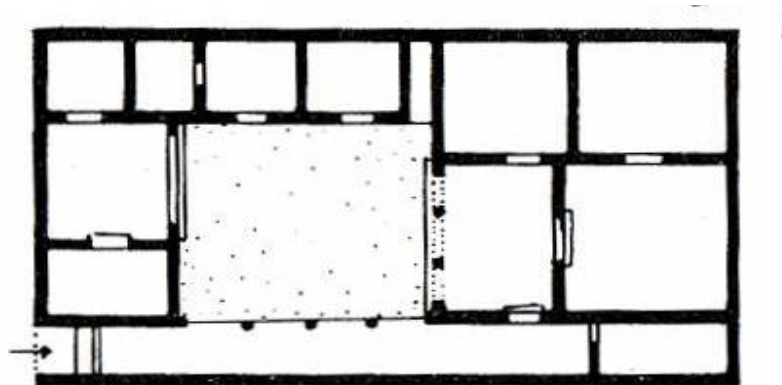
Κατοικία στον Κολοφώνα της Μικράς Ασίας.

Γίνεται λοιπόν φανερό πως σταδιακά, και ταυτόχρονα με την πτώση της πολιτικής ζωής στην Ελλάδα, οι οικίες αποκτούν όλο και μεγαλύτερη σημασία για τους αρχαίους Έλληνες. Γίνονται μεγαλύτερες και διακρίνονται από πολυτέλεια. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οικίες σημαντικών Αθηναίων εμφανίζονται περισσότερο πολυτελείς από μικρούς ναούς.

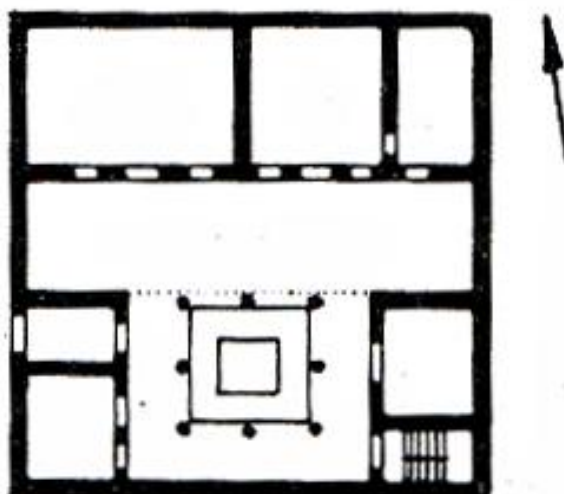
Οι πληροφορίες για τις κατοικίες της ελληνιστικής εποχής απορρέουν κυρίως από τις κατοικίες της αρχαίας Πριήνης στη Μικρά Ασία, της Δήλου και της Πέλλας. Την περίοδο αυτή, το Ιπποδάμειο σύστημα έχει χαρίσει στις πόλεις άνετα και πολυτελή σπίτια. Ο Βιτρούβιος αφιερώνει ένα

²⁶ W. Muller – Wiener, Η αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 190.

ολόκληρο κεφάλαιο²⁷ για το ελληνικό σπίτι, το οποίο όμως δεν επιβεβαιώνεται από τις ανασκαφές.²⁸

Κατοικία της Πριήνης.

Κατοικία στη Δήλιο

Οι κατοικίες της Πριήνης είναι επίσης προσανατολισμένες στο Νότο. Κατά συνέπεια, οι χώροι του σπιτιού είναι διατεταγμένοι στο Βορρά, έτσι ώστε να προστατεύονται από τους κρύους ανέμους, και τα ανοίγματά τους να «κοιτούν» προς το Νότο.²⁹ Στις κατοικίες αυτές διακρίνεται πάλι ο ανδρώνας, με τον προθάλαμό του, που έχει στην πρόσοψη δύο κίονες εν παραστάσι και

²⁷ Βιβλ. VI, κεφ. VII

²⁸ Μπούρας Χ. Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, τόμος Α', εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1999, σ. 359.

²⁹ Ο Νότος έχει ήλιο καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας.

θυμίζει το μέγαρο των προϊστορικών χρόνων. Εκτός από τους βοηθητικούς χώρους και τα άλλα ενδιατήματα που διατάσσονται γύρω από την αυλή, εδώ καταγράφονται και δύο ακόμη χώροι, πλευρικά του ανδρώνα και του προθαλάμου του. Εδώ οι κατόψεις των κατοικιών δεν είναι τετράγωνα, όπως στα σπίτια της Ολύθνου, αλλά ελαφρώς ορθογωνικές. Οι γενικές του διαστάσεις είναι περίπου 17,70x23,60μ.

Οι κατοικίες της Δήλου χρονολογούνται περίπου στον 2ο αι. π.Χ. και τη ρωμαϊκή εποχή. Εδώ, το περιστύλιο είναι τόσο συχνό, που θα μπορούσαμε να πούμε πως αποτελεί τον κανόνα. Επιπλέον, οι κατοικίες χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη πολυτέλεια, η οποία έχει συχνά μνημειώδη αποτελέσματα. Όσον αφορά σε πολεοδομικό επίπεδο, υπήρχε σχετική ακανονιστία αλλά και ευρυχωρία. Τυπολογικά, οι κατοικίες περιλαμβάνουν συνήθως του βασικούς χώρους, αλλά δε χαρακτηρίζονται από αυστηρή τυποποίηση. Η χρήση των περιστυλίων είναι και εδώ γενικευμένη. Τις περισσότερες φορές τα περιστύλια έχουν τετραγωνική κάτοψη, ενώ ενίοτε είναι διώροφα. Η χρήση και η θέση των δωματίων δεν είναι τυποποιημένα, με αποτέλεσμα τη δύσκολη ταύτισή τους. Συνήθως αυτά που είχαν την περισσότερη διακόσμηση και το μεγαλύτερο μέγεθος χρησίμευαν ως χώροι υποδοχής. Σε μερικές περιπτώσεις βρέθηκαν χώροι υγιεινής και σε άλλες χώροι οι οποίοι είχαν άμεση επικοινωνία με τον εξωτερικό δρόμο και χρησίμευαν ως καταστήματα ή εργαστήρια.

Ορισμένες από τις κατοικίες της Δήλου έχουν αναστηλωθεί και μας δίνουν αρκετές πληροφορίες για την αρχική τους μορφή. Μία από αυτές είναι η κατοικία του Ερμή, η οποία αποτελεί παράδειγμα των αστικών πολυτελών κατοικιών. Σε ορισμένες κατοικίες οι δεξαμενές είναι υπέργειες, ενώ σε άλλες υπόγειες, κάτω από το αίθριο.

Πολύ σημαντικές κατοικίες για την ιστορία της αρχιτεκτονικής βρέθηκαν στην Πέλλα. Τα ευρήματα της Πέλλας τοποθετούνται χρονικά στους πρώιμους ελληνοιστικούς χρόνους. Ομοίως και σε αυτή την περιοχή, οι κατοικίες παρουσιάζουν εσωστρέφεια και οι χώροι τους αναπτύσσονται γύρω από ένα περιστύλιο τετραγωνικής κάτοψης. Οι κατοικίες επιδεικνύουν τέτοια πολυτέλεια, που θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως «μικρά ανάκτορα».

Αναλύοντας τις κατοικίες της αρχαίας ελληνικής εποχής, θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον μία σύντομη σύγκριση με τα ανάκτορα της ίδιας περιόδου. Τα πιο σημαντικά ανάκτορα ανήκουν στην ελληνοιστική εποχή και είναι της Περγάμου, της Βεργίνας στην Μακεδονία και της Δημητριάδος.

Το ανάκτορο της Περγάμου το αποτελούν κυρίως δύο εσωστρεφείς, πολυτελείς κατοικίες με περιστύλια, γύρω από τα οποία διατάσσονται τα διάφορα δωμάτια. Τα δωμάτια του ανακτόρου είναι διακοσμημένα με

μωσαϊκά δάπεδα και επιχρίσματα στους τοίχους, που μιμούνται ορθομαρμαρώσεις με έγχρωμα μάρμαρα.

Η μελέτη του ανακτόρου των Αιγών, το οποίο χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ., δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Ωστόσο η εσωστρέφειά του είναι έντονη, καθώς και εδώ τα διάφορα δωμάτια, πιθανά διώροφα, διατάσσονται γύρω από ένα κεντρικό, μεγάλο, περίστυλο αίθριο τετραγωνικής κάτοψης. Οι γενικές διαστάσεις του ανακτόρου είναι 104,50 x 88,50μ και της κεντρικής αυλής 44,50 x 4,50μ. Η τελευταία πλαισιώ πλαισιώνεται από δεκαέξι δωρικούς κίονες σε κάθε πλευρά και η είσοδος σε αυτή γίνεται από τριπλό πρόπυλο.³⁰

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες για τη «δημοκρατικοποίηση»³¹ της κατοικίας με την έννοια της «ισομοιρίας», δηλαδή της διανομής ίσου εμβαδού οικοπέδων στους πολίτες, ώστε να διατηρηθεί η έννοια της δημοκρατικής ισότητας. Αυτό ενδεχομένως υπήρξε ο στόχος για ένα σύντομο χρονικό διάστημα, ώστε οι κατοικίες των αξιωματούχων να μη διαφέρουν από τις κατοικίες των απλών πολιτών. «...Στο δημόσιο (τομέα) μεν έκτισαν κτίρια και μας δημιούργησαν τέτοιες και τόσες ομορφιές στα ιερά και στα αναθήματά τους, ώστε κανείς από τους απογόνους να μην μπορεί να τους ξεπεράσει. Στον ιδιωτικό τομέα όμως ήταν τόσο σώφρονες και τηρούσαν τόσο αυστηρά το ήθος του πολιτεύματος, ώστε το σπίτι του Μιλτιάδη, του Αριστείδη και των άλλων τότε ένδοξων ανδρών, αν τυχόν κανείς σας ήξερε ποιο ήταν, θα διαπίστωνε ότι κατά τίποτα δεν ήταν λαμπρότερο από το σπίτι του γείτονα. Γιατί όλοι αυτοί δεν έκαναν πολιτική με σκοπό να πλουτίσουν οι ίδιοι, αλλά καθένας τους είχε βάλει στόχο να αυξήσει τα κοινά». Δημοσθένης (Ε' Ολυμπ. 25κε)³².

Ωστόσο, πολύ σύντομα, η δημοκρατία των οικοπέδων δίνει τη θέση της σε πολυτελείς κατοικίες πλουσίων, οι οποίοι αναφέρονται και στους πλατωνικούς διάλογους, όπως ο Κριτίας.

Το σημαντικότερο όμως στοιχείο, το οποίο εμφανίζεται σε όλες τις περιόδους της αρχαίας ελληνικής ιστορίας που αναλύθηκαν, είναι η γνώση και η εκμετάλλευση των φυσικών παραγόντων, όπως το έδαφος, το κλίμα και ο προσανατολισμός. Το γεγονός αυτό αποκτά τις πρώτες θεωρητικές διατυπώσεις στο «περί αέρων, υδάτων, τόπων» του Ιπποκράτη και στα έργα του Αριστοτέλη και του Ξενοφώντα.

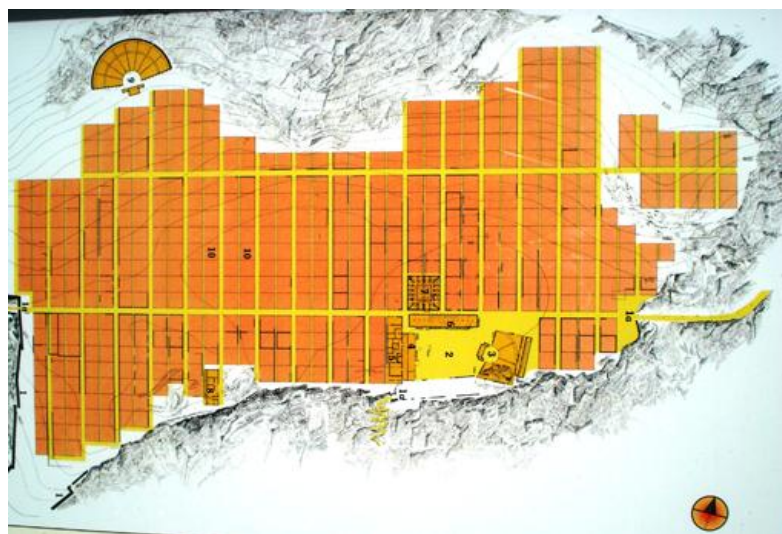
³⁰ Μπούρας Χ. Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, τόμος Β', εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1999, σ. 361-2.

³¹ W. Hopfner και L. Schwandner, Wohnen in der klassischen Polis I, Haus und Stadt im klassischen Griechenland (1986)

³² Πausanias, «Το Ελληνικό Σπίτι», *Ελλάδος Περιήγηση*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αρ. 158, Εκδ. Εκδοτική Αθηνών

ότι εντοπίζεται και η προσφορά του Ιππόδαμου του Μιλήσιου στην Αρχαιότητα, όχι δηλαδή στην εισαγωγή του καννάβου, που ήταν ήδη γνωστός, αλλά στη συστηματοποίηση και μεταφορά των φυσικών παραμέτρων του «οικείν», από τη θεωρία στην πολεοδομική πράξη. Εξάλλου οι λεξικογράφοι Ησύχιος και Φώτιος ονομάζουν τον Ιππόδαμο «μετεωρολόγο» και όχι αρχιτέκτονα, δηλαδή ασχολούμενο με τα μετεωρολογικά φαινόμενα (ήλιο, ανέμους κτλ.) και την επίδρασή τους στην υγιεινή της πόλης και της κατοικίας.

Η Κασσώπη, πρωτεύουσα της αρχαία Πρέβεζας, χτισμένη κατά το Ιπποδάμειο σύστημα.

1. 5. ΡΩΜΗ

Η πρώτη μορφή της Ρωμαϊκής κατοικίας, ήταν εξέλιξη της ετρουσκικής. Ήταν καταρχήν μονώροφη και συγκέντρωνε χώρους οίκησης και εργασίας κάτω από την ίδια στέγη. Φωτίζονταν από δύο – τρεις εισόδους και από το άνοιγμα της οροφής στην αίθουσα της εστίας. Παράθυρα και καπνοδόχος δεν υπήρχαν. Οι ρωμαϊκές κατοικίες χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: α) σε απλές ιδιωτικές κατοικίες, β) σε επαύλεις στην εξοχή (βίλλες) και γ) σε διαμερίσματα πολυώροφων πολυκατοικιών.³³

Τα παλαιότερα παραδείγματα απλών ιδιωτικών κατοικιών τα συναντάμε στην Πομπηία, η ιστορία της οποίας σταματά αιφνίδια το 79μ.Χ. εξαιτίας της έκρηξης του Βεζούβιου.

Βασικό χαρακτηριστικό της ρωμαϊκής κατοικίας είναι το κλειστό, στεγασμένο αίθριο (atrium), το οποίο σχετίζεται με την κεντρική αυλή της αρχαίας ελληνικής κατοικίας και αποτελεί τον «ομφαλό» της κοινωνικής ζωής της οικογένειας. Πρόκειται για ένα δωμάτιο με άνοιγμα στην οροφή (compluvium). Ήταν ο επίσημος χώρος στον οποίο υποδέχονταν τους καλεσμένους καθώς και χώρος αναμονής για τους συνεργάτες που δέχονταν ο οικοδεσπότης σε επαγγελματικά ραντεβού τις πρωινές ώρες. Σε κάθε πλευρά του atrium βρισκόνταν μικρά δωμάτια (cubicula) που χρησιμοποιούνταν για διάφορους σκοπούς.

Ο Βιτρούβιος αναφέρεται στο στεγασμένο αίθριο με την ονομασία atrium, η οποία προέρχεται από το χρώμα³⁴ που έπαιρναν με τον καιρό τα δοκάρια της στέγης, λόγω του καπνού της εστίας. Αναφέρει μάλιστα πέντε τύπους για το ρωμαϊκό atrium.

α) τοσκανικός (δεν προϋποθέτει την ύπαρξη κίωνων. Οι δοκοί της στέγης στηρίζονται στους περιμετρικούς τοίχους του atrium)

β) κορινθιακό (η στέγη στηρίζεται σε περιστύλιο)

γ) τετράστυλο (η στέγη στηρίζεται σε περιστύλιο)³⁵

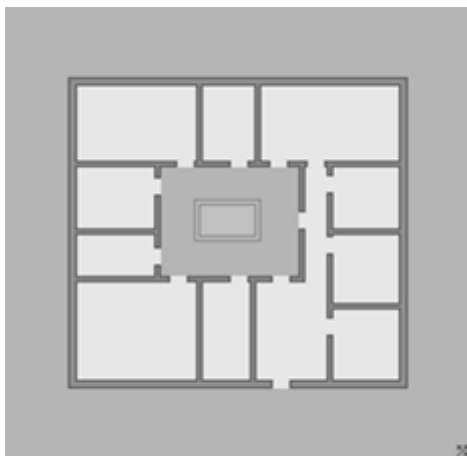
δ) atrium displuviatum (δεν προϋποθέτει την ύπαρξη κίωνων. Οι δοκοί της στέγης στηρίζονται στους περιμετρικούς τοίχους του atrium)

^{33 33} Μπούρας Χ. Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, τόμος Β', εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1999, σ. 430.

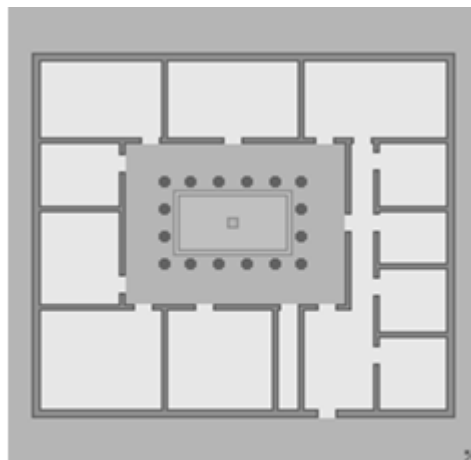
³⁴ Ater = μαύρος

³⁵ http://classics.uark.edu/domus_romana/atrium.html

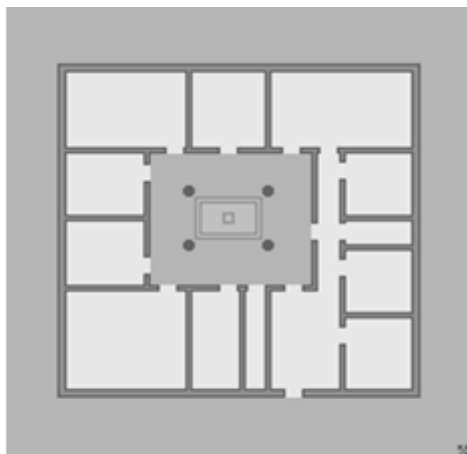
ε) atrium testudinatum (δεν προϋποθέτει την ύπαρξη κιόνων. Οι δοκοί της στέγης στηρίζονται στους περιμετρικούς τοίχους του atrium).

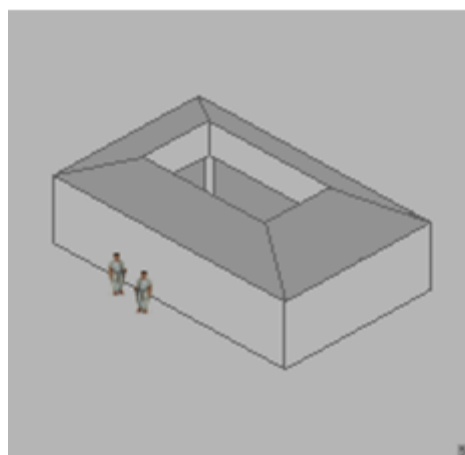
Α) Atrium τοσκανικού τύπου.

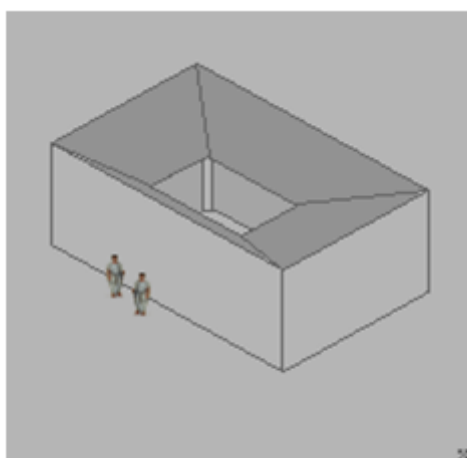
Β) Atrium κορινθιακού τύπου.

Γ) Τετράστυλο atrium.

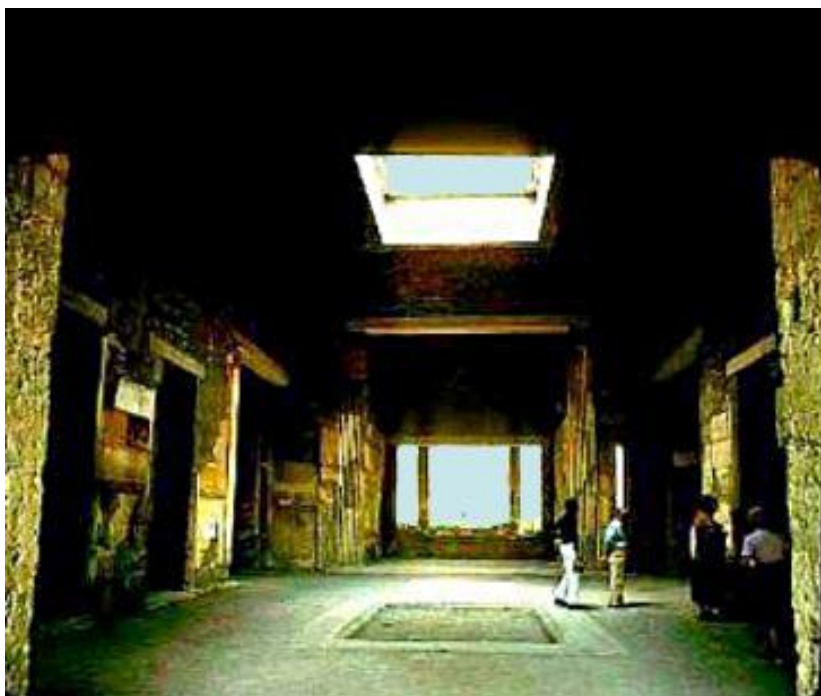

Δ) Atrium displuviatum

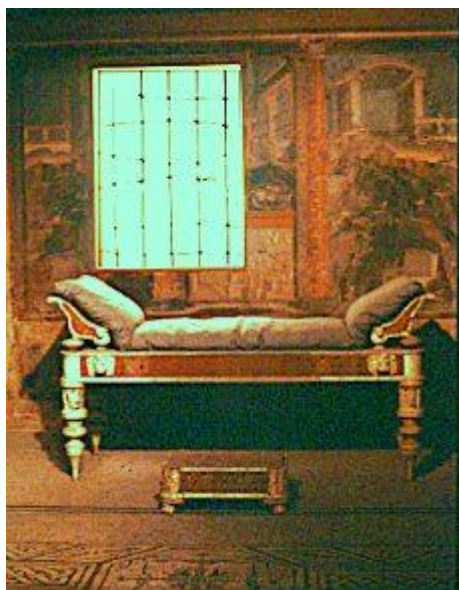
Ε) Atrium testudinatum

Στο κέντρο του atrium ακριβώς κάτω από το άνοιγμα της οροφής, βρισκόταν μια ρηχή βυθισμένη πισίνα, το impluvium, η οποία συγκέντρωνε τα νερά της βροχής, και ταυτόχρονα αποτελούσε ένα στοιχείο που προσέδιδε μια νότα πολυτέλειας και μία αίγλη στην κατοικία. Τους τοίχους του atrium κοσμούσαν τοιχογραφίες άλλες φορές απλές με τη μορφή χρωματισμένων πλακών και άλλες φορές πιο περίτεχνες, με απεικονίσεις μυθολογικών πλασμάτων, όπως η Μέδουσα, κ.α. Το γεγονός της στέγασής του atrium οφείλεται πιθανά στις διαφορετικές κλιματολογικές συνθήκες, καθώς το κλίμα είναι λίγο ψυχρότερο από το ελληνικό. Η φύτευση και οι πηγές προστίθενται συχνά για να μετριάσουν τη θερμότητα και την ξηρότητα του κλίματος σε ορισμένες περιοχές.

Σχηματοποίηση των παραγόντων, που οδήγησαν στην κυκλική – εσωστρεφή κάτοψη

Πάνω από το χώρο του atrium, βρίσκονταν τα cubiculum, μικρά δωμάτια που χρησιμοποιούνταν για πολλούς διαφορετικούς σκοπούς, συχνότερα διαμορφώνονταν ως κρεβατοκάμαρες για τους φιλοξενούμενους, όταν στα μικρότερα δωμάτια γύρω από το atrium λάμβαναν χώρα εκτενείς συζητήσεις και ανάγνωση συγγραμμάτων. Στην πλειοψηφία τους τα δωμάτια αυτά ήταν συνήθως πολύ απλά διακοσμημένα και η λιτή επίπλωση τους περιλάμβανε ένα κρεβάτι και ένα μικρό μπαούλο.

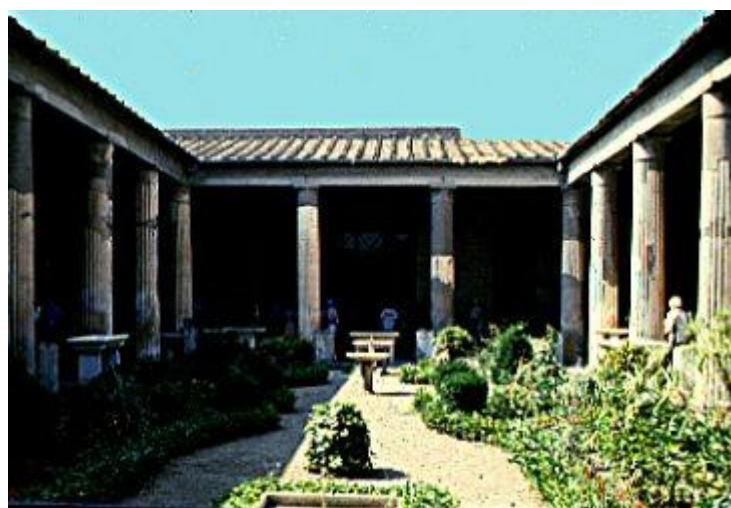
Η *culina* ήταν η κουζίνα της κατοικίας. Ήταν συνήθως μικρή, σκοτεινή και ανεπαρκώς αεριζόμενη, «πεταμένη» σε μια γωνιά του σπιτιού. Οι πλούσιες οικοδέσποινες δεν έμπαιναν σχεδόν ποτέ στην κουζίνα, και το μαγείρεμα ήταν αποκλειστικά δουλειά των δούλων, οπότε δεν τους ένοιαζε αν το δωμάτιο ήταν ζεστό, σκοτεινό ή γεμάτο καπνό. Το φαγητό ψήνονταν σε φούρνο, του οποίου το πάνω μέρος χρησιμοποιούνταν για να κρατάει τα πιάτα ζεστά. Κάρβουνα από τον φούρνο, τοποθετούνταν κάτω από μαγκάλια (συνά με περίτεχνη διακόσμηση) για ένα άλλο είδος μαγειρέματος.

Το περιστύλιο (peristilium) ή κήπος των περιστυλίων ήταν το «κέντρο» του ελεύθερου χρόνου στο Ρωμαϊκό σπίτι και ένας χώρος δεξιώσεων. Το περιστύλιο μπορούμε να πούμε ότι ήταν μια μικρογραφία των στοών των Ρωμαϊκών πόλεων (π.χ. η στοά της Οκταβίας στη Ρώμη). Οι δημόσιες αυτές στοές παρείχαν δροσερό, σκιερό χώρο περπάτημα δίπλα σε ναούς και θέατρα, και συχνά χρησιμοποιούνταν σαν υπαίθρια μουσεία για την προβολή της τέχνης. Ο περίστυλος κήπος του σπιτιού παραπέμπει σ' αυτήν την δημόσια αστική μορφή αρχιτεκτονικής έκφρασης. Η μεταφορά από το «επίσημο» στο «ψυχαγωγικό» μέρος τους σπιτιού σηματοδοτούνταν από την μετάβαση από ασπρόμαυρα και με πιο αυστηρά και γεωμετρικά σχέδια σε πολύχρωμα και πιο πολύπλοκα σχέδια στα ψηφιδωτά του δαπέδου.

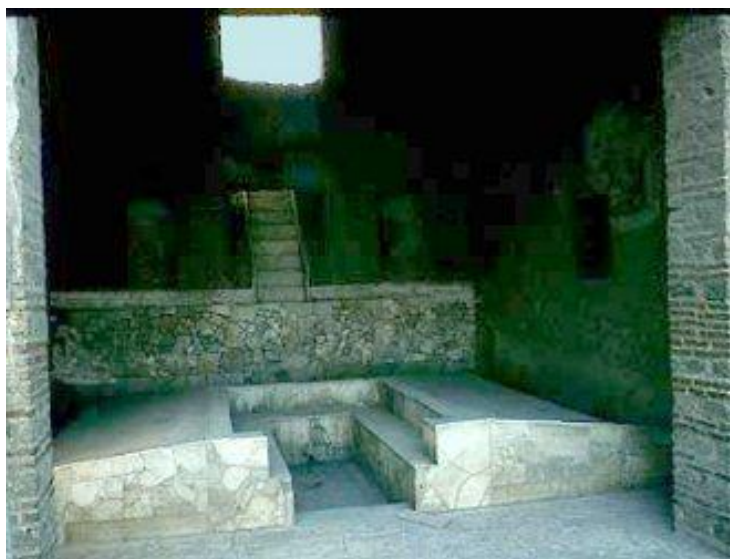

Ανάμεσα στο atrium και το περιστύλιο βρισκόταν ένας χώρος, ανοιχτός στις δύο πλευρές τους, ο οποίος μπορούσε να απομονώνεται όταν κρινόταν απαραίτητο, είτε με κουρτίνες ή με αναδιπλούμενες πόρτες το tablinium. Η ρωμαϊκή κατοικία ήταν έτσι σχεδιασμένη ώστε όποιος βρισκόταν στον προθάλαμο του αιθρίου στο vestibule, μπορούσε να δει κατευθείαν μέσα από αίθριο και το tablinium στον περιστύλιο κήπο στο πίσω μέρος του σπιτιού, μία πολύ εντυπωσιακή εικόνα. Ο χώρος αυτός φιλοξενούσε όλα τα οικογενειακά κειμήλια, και οι πιο αριστοκρατικές οικογένειες θα εξέθεταν και τις προτομές των προγόνων τους. Στον χώρο αυτόν ο οικοδεσπότης θα έκανε και όλες τις καθημερινές επαγγελματικές του συναντήσεις. Το δωμάτιο αυτό ήταν συνήθως διακοσμημένο με περίτεχνα ψηφιδωτά και φωτογραφίες.

Το τρίκλινο ή triclinium ονομάστηκε έτσι από τα τρία ανάκλιτρα που συνήθως βρίσκονταν στον χώρο αυτό, μία αίθουσα φαγητού με πάγκους - ανάκλιτρα. Ο lectus ή πάγκος ήταν φτιαγμένος από ξύλο και ήταν διακοσμημένος με χάλκινα στοιχεία. Το κάτω μέρος του πάγκου ήταν

πλεγμένο με μεταλλικές λωρίδες, οι οποίες συγκρατούσαν τα μαξιλάρια στη θέση τους. Διαφορετικά μεγέθη και σχήματα χρησιμοποιούνταν για ύπνο, συζήτηση ή στο δείπνο. π.χ. μια καρέκλα με πλάτη χρησιμοποιούνταν συνήθως από γυναίκες ή από ηλικιωμένους άντρες. Τα ανάκλιτρα που χρησιμοποιούνταν στα δείπνα ήταν αρκετά μεγάλα αφού το καθένα από αυτά προορίζονταν για τρεις συνδαιτυμόνες, οι οποίοι ήταν ξαπλωμένοι και χαλαρά ακουμπισμένοι σε μαξιλάρια ενώ δούλοι φρόντιζαν να τους σερβίρουν τα γεύματα. Και οι χώροι αυτοί ήταν διακοσμημένοι με τοιχογραφίες.

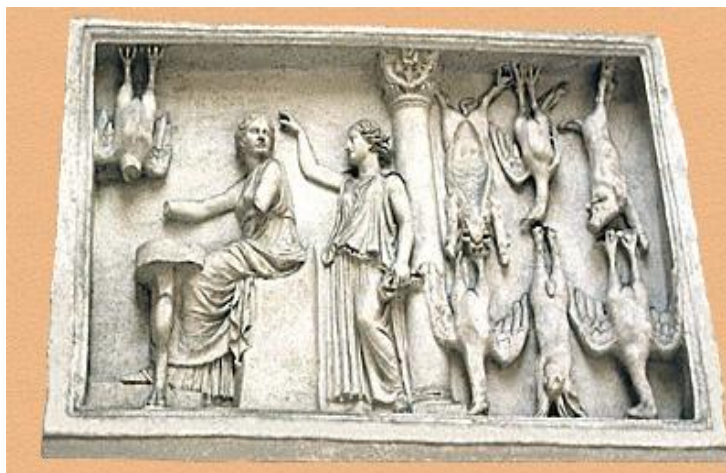

Το εξωτερικό της ρωμαϊκής κατοικίας, συνήθως πολύ κοντά ή πάνω στο δρόμο, ήταν σχετικά πολύ απλό. Μπαίνοντας κανείς από την κεντρική είσοδο, αντίκριζε ένα στενό, μακρύ διάδρομο, το vestibulum, ο οποίος οδηγούσε στο atrium. Τα δωμάτια και στις δύο του πλευρές (tabernae) είχαν ξεχωριστές εισόδους από το δρόμο, και δεν επικοινωνούσαν με το υπόλοιπο σπίτι. Πολλές φορές οι χώροι αυτοί ήταν διακοσμημένοι με τοιχογραφίες, ενώ στο πάτωμα υπήρχαν ψηφιδωτά, συνήθως με κάποιο εγκάρδιο μήνυμα καλωσορίσματος για τον επισκέπτη ή ευχές για ευεξία και πλούτο ή ακόμη και προειδοποιητικά μηνύματα για τους επίδοξους κλέφτες – εγγραφές που προειδοποιούσαν για την ύπαρξη σκύλου ή και απεικόνιζαν έναν σκύλο φύλακα ο οποίος προστάτευε την οικογένεια από ανεπιθύμητους επισκέπτες.

Ακόμη και πιο πλούσιου Ρωμαίοι, συχνά ενοικίαζαν τα μπροστινά δωμάτια των σπιτιών τους ως καταστήματα (taberna). Τα δωμάτια αυτά είχαν είσοδο μόνο από το δρόμο και δεν είχαν καμία επαφή με το υπόλοιπο σπίτι.

Στην Πομπηία οι οικίες εμφανίζουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Τα σπίτια είναι ισόγεια (ενίοτε και διώροφα), η κάτοψή τους είναι σχεδόν συμμετρική και αποτελούνται από μεγάλο αριθμό εσωτερικών χώρων. Οι προσόψεις τους είναι πολύ απλές και συνήθως στενομέτωπες. Κατά τις ανασκαφές έχουν βρεθεί κατοικίες, στις οποίες υπήρχε και δεύτερο atrium. Το δεύτερο atrium χρησίμευε επίσης ως «κόμβος» επικοινωνίας των χώρων που αναπτύσσονταν γύρω από αυτό. Επιπρόσθετα, προσέφερε στο σπίτι επιπλέον φωτισμό και καλό αερισμό. Σε ορισμένα σπίτια βρέθηκαν επίσης και υπαίθριοι διάδρομοι σε κήπους, τα λεγόμενα *xystus*..

Γύρω από την καρδιά του σπιτιού, το atrium, αναπτύσσονταν οι διάφοροι χώροι, όπως υπνοδωμάτια (*cubiculum*), αίθουσες φαγητού (*triclinium*) και ένας χώρος υποδοχής ή γραφείου του οικοδεσπότη (*tablinium*), το οποίο αποτελούσε ουσιαστικά τη συνέχεια του atrium. Ένας στενός διάδρομος (*prothyrum*) ή προθάλαμος (*vestibulum*) αποτελούσε την είσοδο προς το σπίτι.³⁶

Οι μεγάλες οικίες της Πομπηίας καταλάμβαναν κάποιες φορές έκταση, ίση με ένα οικοδομικό τετράγωνο, ενώ και εδώ από την εξωτερική πλευρά υπήρχαν χώροι που χρησίμευαν ως καταστήματα ή εργαστήρια.³⁷

³⁶ Μπούρας Χ. Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, τόμος Α', εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1999, σ. 430.

³⁷ Την ίδια λύση είχαμε δει και στις κατοικίες της αρχαίας Ελλάδας.

Αξονομετρικό σχέδιο τυπικού σπιτιού της Πομπηίας.

Πρέπει αν σημειωθεί πως, εκτός από τα σπίτια της Πομπηίας με τα βασικά χαρακτηριστικά τους, υπήρχε μεγάλη ποικιλία κατοικιών στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Για παράδειγμα, στα ανατολικά, οι κατόψεις ήταν όμοιες με τις αρχαιοελληνικές, ενώ σε άλλες πόλεις, οι οποίες κατοικούνταν και μετά το 79π.Χ.³⁸ και αντιμετώπισαν τη ραγδαία πληθυσμιακή αύξηση, κατασκευάστηκαν πολυώροφες κατοικίες για την κάλυψη των αναγκών τους. Είναι επίσης λογικό πως οι κατοικίες των πόλεων ήταν διαφορετικές από αυτές του αγρού, καθώς διέφεραν τόσο οι ανάγκες όσο και τα υλικά δομής.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα πολυώροφων οικοδομών συναντώνται στην Όστια και τη Ρώμη. Σε αυτές τις οικίες ζούσαν κυρίως πολίτες χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων αλλά και δούλοι, οι οποίοι πλήρωνα ενοίκιο στους ιδιοκτήτες τους. Ο αριθμός των ορόφων έφτανε τους τέσσερις ή πέντε και οι

³⁸ Χρονολογία καταστροφής της Πομπηίας από τον Βεζούβιο.

κατόψεις τους ήταν τυποποιημένες. Η πρόσβαση σε κάθε κατοικία γινότανε από το κοινόχρηστο κλιμακοστάσιο της οικοδομής, ενώ η κάθε μία είχε τη δική της είσοδο. Χαρακτηριστική είναι η στενότητα και η πλήρης εκμετάλλευση του χώρου, λόγω των λίγων τετραγωνικών. Οι όροφοι είχαν χρήση κατοικίας, ενώ τα ισόγεια φιλοξενούσαν καταστήματα ή εργαστήρια με ανεξάρτητες εισόδους. Στο πίσω μέρος της οικοδομής έμενε ακάλυπτος χώρος, οι διαστάσεις του οποίου ορίζονταν και πάλι βάση νόμων.

Η πολυωροφία ήταν κατασκευαστικά εφικτή κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, χάρη στα νέα ελαφριά δομικά υλικά. Το συνολικό ύψος των οικοδομών έφτανε, βάση νόμου, τα 20,70μ. Τα μέτωπα των οικοδομών ήτανε συνεχή ενώ στους ορόφους σχηματίζονταν πρόβολοι. Η στέγαση γινότανε με βατό δώμα.

Οι πολυώροφες κατοικίες δεν είχαν τις απαραίτητες ανέσεις και δεν κάλυπταν ούτε τις βασικότερες ανάγκες των ενοίκων τους. Πιο συγκεκριμένα, δεν υπήρχαν χώροι υγιεινής, λουτρά ή παροχή νερού, ούτε κουζίνες και καπνοδόχοι.

Στον αντίποδα των οικιών σε πολυώροφες οικοδομές βρίσκονται οι εξοχικές επαύλεις των αγροτικών περιοχών. Σε αυτή την κατηγορία υπάρχουν δύο υποκατηγορίες. Οι κατοικίες των αγροκτημάτων, και οι κατοικίες και επαύλεις εύπορων κατοίκων των πόλεων.

Οι κατοικίες των αγροκτημάτων περιλάμβαναν, εκτός από τους βασικούς χώρους κάθε οικίας, εργαστήρια και αποθηκευτικούς χώρους.

Οι επαύλεις των πλούσιων αστών έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τα πλούσια σπίτια της Πομπηίας. Οι περισσότεροι χώροι αναπτύσσονταν στο ισόγειο, ενώ υπήρχαν και μερικοί χώροι στον όροφο. Ωστόσο, στη θέση του atrium υπήρχε ένα μεγάλο, κεντρικό περιστύλιο. Επίσης, ενώ εξωτερικά τα σπίτια αυτά φαίνονται λιτά, εσωτερικά πολύ συχνά η πολυτέλεια κυριαρχεί. Οι κατόψεις των οικιών αυτών δεν είναι εύκολο να κατηγοριοποιηθούν, καθώς διακρίνονται από μεγάλη συνθετική ελευθερία. Η άνεση αυτή είναι εμφανής στη μεγάλη μεγέθους Villa Andriana στο Τίβολι, με ιδιαίτερα πολύπλοκη κάτοψη και μεγάλο αριθμό χώρων διαφόρων χρήσεων.

1. 6. ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ–ΒΥΖΑΝΤΙΟ-ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί γίνεται ή προσπάθεια να δοθούν με τρόπο συνοπτικό μερικές απαραίτητες γνώσεις για την αρχιτεκτονική τού δυτικού μεσαιωνικού κόσμου σε σχέση με την εσωστρεφή κατοικία.

Ο όρος «βυζαντινή οικία» είναι πολύ αόριστος για να καλύψει μία τεράστια περιοχή, με διαφορετικές κατά τόπους κλιματολογικές συνθήκες και ανάγκες ανθρώπων. Κατά συνέπεια δε μπορεί να αναφερθεί κανείς σε μια τυποποιημένη «βυζαντινή» κάτοψη. Εξάλλου δεν υπάρχει αρκετό υλικό προς μελέτη.

Κατά την πρώτη περίοδο μέχρι το έτος 1000, το μεσαιωνικό σκοτάδι δεσπόζει παντού στην Ευρώπη. Ο αριθμός των ιστορικών πληροφοριών είναι πολύ περιορισμένος, και των μνημείων επίσης. Οι περισσότερες πληροφορίες προέρχονται από μικρογραφίες χειρογράφων, από φιλολογικές πηγές και από το ζωγραφικό διάκοσμο αγγείων.³⁹

Τα δείγματα των κατοικιών που έχουν έρθει στο φως από αρχαιολογικές ανασκαφές, αφορούν σε χαμηλούς τοίχους κατοικιών, από τον 10ο έως τον 12ο αιώνα. Πρόκειται για απλούστατες κατασκευές ενταγμένες σε έναν ανώμαλο πολεοδομικό ιστό.

Στην περιοχή της αγοράς της αρχαίας Κορίνθου έχουν σωθεί κάποια λείψανα βυζαντινών οικιών. Σε ένα από αυτά διακρίνεται μία προσπάθεια ανάδειξης, δημιουργώντας ένα χώρο με τρίβηλο. Πολύ συχνά στα σπίτια αυτά χρησιμοποιήθηκε αρχαίο οικοδομικό υλικό σε δεύτερη χρήση (spolia).

Στις κατοικίες της Κορίνθου, των Αθηνών και των Θηβών συναντάται συχνά μία συγκεκριμένη τυπολογία κάτοψης, με εσωτερική αυλή, με πηγάδι και ενίοτε σκάλα ανόδου στον όροφο, και μικρότερους χώρους διαταγμένους γύρω από αυτήν. Ένα περίκεντρο σύστημα δομής δηλαδή, για λόγους μικροκλιματικούς αλλά και οργάνωσης της κατοικίας. Οι χώροι των υπογείων και ημιυπογείων χρησίμευαν συνήθως ως αποθηκευτικοί χώροι αγροτικών προϊόντων. Ο Γ. Τραυλός, στις κλειστές αυτές διατάξεις με εσωτερικές αυλές, διέκρινε μία άμεση σχέση με την αρχαία ελληνική κατοικία και υποστήριξε πως το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζει τη συνέχεια του τρόπου ζωής και των λειτουργιών της κατοικίας από την αρχαιότητα έως το Βυζάντιο.⁴⁰

Στη Μικρά Ασία, πιο συγκεκριμένα στις ανασκαφές τις Περγάμου, αποκαλύφθηκαν αρκετές κατοικίες με ακανόνιστο σχήμα και εσωτερικές αυλές, με χρήση σπολίων.

³⁹ Χ. Μπούρας, *Ιστορία της Αρχιτεκτονικής*, Τόμος Β', εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2001, σ.198.

⁴⁰ Χ. Μπούρας, *Ιστορία της Αρχιτεκτονικής*, Τόμος Β', εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2001, σ.199.

Κατά την τελευταία περίοδο της αρχιτεκτονικής στο Βυζάντιο (1204 – 1453) κατασκευάστηκαν πολυτελή μέγαρα, τα οποία όμως δεν έχουν σωθεί. Ο Leon de Beylie έχει συγκεντρώσει πληροφορίες για αρκετές κατοικίες του Βυζαντίου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι κατοικίες το Μιστρά⁴¹. Η εσωστρέφεια των σπιτιών αυτών και το φρουριακό τους ύφος οφείλονται κυρίως σε κοινωνικούς παράγοντες, καθώς οι εξωτερικοί κίνδυνοι ήταν αυξημένοι. Για το λόγο αυτό, η χρήση της κατοικίας περιοριζόταν στον όροφο. Το ισόγειο χρησίμευε σαν αποθηκευτικός χώρος προϊόντων αλλά και ως στάβλος. Από το δρόμο έβλεπε κανείς μόνο τους εξωτερικούς τοίχους του ισογείου, με λίγα μόνο ανοίγματα - πολεμίστρες. Στον όροφο των κατοικιών του Μιστρά υπάρχει συνήθως ηλιακός, εξώστης δηλαδή, που εξυπηρετεί ορισμένους χώρους διαμονής.

Σημαντική είναι και η οικιστική αρχιτεκτονική της Χίου αυτής της περιόδου. Η χωροθέτηση των χρήσεων συμφωνεί με αυτή των σπιτιών του Μιστρά. Αποθήκες και στάβλοι στο ισόγειο και χώροι διημέρευσης και διανυκτέρευσης στον όροφο. Βασικό στοιχείο των βυζαντινών οικιών της Χίου είναι το αίθριο, πιθανά κατάλοιπο από την αρχιτεκτονική της αρχαίας Ελλάδας. Το παράδοξο εδώ είναι πως το αίθριο σχηματίζεται μόνο στο όροφο και εξυπηρετεί την κατοικία.

Ισπανικά μεσαιωνικά εσωστρεφή σπίτια

Στην περίπτωση της μεσαιωνικής Ισπανίας, το βόρειο τμήμα της χώρας επηρεάστηκε από τη γοτθική αρχιτεκτονική παράδοση που ήταν συνδεδεμένη με το πανευρωπαϊκό προσκύνημα στην πόλη του Σαντιάγο de Compostela στη Γαλικία. Τα σπίτια φέουδων ήταν πραγματικά φρούρια με σκοπό να αποκρούουν τις μουσουλμανικές και βάρβαρες επιδρομές. Πολλά από αυτά τα σπίτια είχαν ένα κεντρικό προαύλιο, όπου η οικογένεια των ιδιοκτητών και οι φιλοξενούμενοι προσκυνητές τους κράτησαν τα άλογά τους μαζεμένα, και διεύθυναν τις επιχειρήσεις τους.

Στη νότια Ισπανία ο μαυριτανικός και ισπανικός-αραβικός πληθυσμός έζησε σε σχετική ειρήνη με τους Ισπανούς και τους Εβραίους, ειδικά στην Ανδαλουσία. Οι περισσότερες από τις πόλεις ήταν αποικίες που ιδρύθηκαν κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας με μια παράδοση στην αρχιτεκτονική που αφορούσε στην εσωστρεφή κατοικία. Αυτές οι πόλεις και τα σπίτια τους επηρεάστηκαν στη συνέχεια από τα διαφορετικά κύματα των γηγενών κατοίκων καθώς οι Γότθοι, Βησιγότθοι, Κέλτες, Άραβες και

⁴¹ http://www.culture.gr/war/mystras-edu/art/07_img12.html

Εβραίους που άφησαν τις επιρροές τους βαθειά ενσωματωμένες στην αρχιτεκτονική της ιβηρικής χερσονήσου.

Όπως σημειώνεται στο «Responso»⁴², μεσαιωνικοί Εβραίοι μελετητές αναφέρθηκαν στα σπίτια τους με τον όρο «courtyard» παρά «σπίτι». Αυτό τεκμηριώνει και αποκαλύπτει ότι τα σπίτια χτίζονταν γύρω από ένα προαύλιο που οδηγούσε συχνά σε μια αλέα. Στην απομόνωση των εβραϊκών συνοικιών, οι εσωτερικές αυλές πολύ συχνά χρησιμοποιήθηκαν για επιχειρησιακούς λόγους ή ως χώροι για τις θρησκευτικές συναντήσεις ή νομικές συνεδριάσεις. Λαμβάνοντας υπόψη την εκτενή τεκμηρίωση που φυλάσσεται από το ευρωπαϊκό δικαστήριο για τα νομικά θέματα, μπορεί να ειπωθεί ότι η διανομή της ιδιοκτησίας δεν ήταν κοινή πρακτική μεταξύ των Εβραίων. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το εβραϊκό εσωστρεφές σπίτι ήταν, τις περισσότερες φορές, ένα ενιαίο οικογενειακό σπίτι.

Το μαυριτανικό σπίτι είχε άλλη χρήση και ερμηνεία για την εσωτερική αυλή. Την σήμαναν ως θέση για τα ιδιωτικά θρησκευτικά τελετουργικά και ενός χώρου που προοριζόταν για οικογενειακές στιγμές, ένας από τους λίγους ιδιωτικούς χώρους που ήταν κοινοί για τους άνδρες και τις γυναίκες στη μουσουλμανική οικογένεια. Αντίθετα, οι Χριστιανοί χρησιμοποιούσαν τις εσωτερικές αυλές τους για να εκπληρώνουν τις διαφορετικές επιχειρησιακές ανάγκες και για να απολαμβάνουν την οικογενειακή ζωή.

Στις πόλεις σύμφωνα με το μαυριτανικό κανόνα η εσωτερική αυλή χρησιμοποιήθηκε εκτός από τους θρησκευτικούς λόγους και για τις κοινοτικές συνεδριάσεις. Η οικογένεια χρησιμοποίησε την εσωτερική αυλή ως ανοιχτή περιοχή για τις καθημερινές εργασίες όπως το μαγείρεμα, το πλυντήριο, και την φύλαξη των οικόσιτων ζώων. Ήταν επίσης σύνηθες να διατηρείται ένας κήπος και να συλλέγεται το νερό βροχής σε δεξαμενές για την περεταίρω χρήση του από τους ιδιοκτήτες του σπιτιού.

Η αρχιτεκτονική της Ισπανίας ήταν σηματοδοτημένη από τον μακροχρόνιο πόλεμο με τους Μαυριτανούς. Οι μεσαιωνικές πόλεις είχαν πυκνή δομή, ενώ τα αγροκτήματα ήταν απομονωμένα. Η ζωή της οικογένειας ήταν μοναχική στην προσπάθεια άμυνας απέναντι στους εισβολείς και ο τύπος της εσωστρεφούς κατοικίας σε αυτήν την περίπτωση εξυπηρετούσε τον σκοπό αυτό.

---

⁴² νομικά έγγραφα προσφυγής στο δικαστήριο, που καταρτίστηκαν και που κρατήθηκαν από τους ραβίνους

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Κατά το 15ο και κατά το 16ο αι., ο ευρωπαϊκός πολιτισμός μεταμορφώνεται από ένα ιδεολογικό, λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό κίνημα, την Αναγέννηση. Ο όρος αυτός δημιουργήθηκε αργότερα, το 19ο αι. από τους μελετητές, για να εκφράσει την αναβίωση του πνεύματος της κλασικής Ελλάδας και της Ρώμης, που είχε γνωρίσει την παρακμή στο μεγαλύτερο μέρος του Μεσαίωνα.

Αυτή ακριβώς τη νέα εποχή εκφράζουν τα γεμάτα ενθουσιασμό λόγια του Φλωρεντινού ανθρωπιστή Ματτέο Παλμιέρι⁴³:

‘Σε ευχαριστούμε, Θεέ μου, που θέλησες να γεννηθούμε σε αυτή τη νέα εποχή, τη γεμάτη ελπίδες και προσδοκίες.’

Κατά το Μεσαίωνα κοινή ήταν η πίστη ότι κάθε ανθρώπινη πράξη οφειλόταν στη θεία χάρη και βούληση. Παράλληλα η μεσαιωνική σκέψη επέβαλλε την ιδέα της ματαιότητας σε κάθε προσπάθεια του ανθρώπου. Έτσι, αποκλειόταν κάθε πρωτοβουλία και πρόοδος. Μοιραία, λοιπόν, η αναγεννησιακή σκέψη οδηγήθηκε σε σύγκρουση με τη μεσαιωνική.

Η αρχιτεκτονική της Αναγέννησης χαρακτηρίζεται από την αναβίωση Ρωμαϊκών προτύπων με κύρια στοιχεία τις μαθηματικές αναλογίες και την "καθαρότητα" στις γεωμετρικές μορφές. Οι σημαντικές αλλαγές στο αρχιτεκτονικό σχέδιο σημειώθηκαν αρχικά στη Φλωρεντία και γενικότερα στη κεντρική Ιταλία, στις αρχές του 15ου αιώνα.

Τα ρωμαϊκά ερείπια που βρίσκονται σ' όλη την Ιταλία παρέχουν τη βάση για την ανάπτυξη της αρχιτεκτονικής. Οι παλιοί παραδοσιακοί ρυθμοί εμπλουτίζονται με νέα στοιχεία. Τα οικοδομήματα κτίζονται τώρα πάνω σε κατόψεις με καλοζυγισμένες αναλογίες. Η ίδια φροντίδα υπάρχει και για τις όψεις των κτιρίων που είναι τώρα απλές στη γραμμή, δίχως περιττά στολίδια, ανάλαφρες, συμμετρικές. Γίνεται μια καλαίσθητη χρήση της καμάρας των κλιμακοστασίων, ενώ στις μεγάλες οικοδομές συναντούμε την εσωτερική αυλή περιστοιχισμένη από στοές.

Η ανακάλυψη του Βιτρούβιου το 1414 από τον Poggio Bracciolini συνέβαλε στη συστηματοποίηση των γνώσεων της αρχαίας αρχιτεκτονικής και βοήθησε τους προοδευτικούς αρχιτέκτονες στις εννέα συνθέσεις που βασίζονταν στις αρχαίες μορφές. Ο Βιτρούβιος, γνωστός από την εποχή του Alberti άσκησε σημαντικότερη επίδραση στην αρχιτεκτονική μέσα από τις πολλές επανεκδόσεις και μεταφράσεις του βιβλίου του «τα δέκα βιβλία της αρχιτεκτονικής», στα οποία αναλύει τις μορφές της εσωστρεφούς κατοικίας όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω.

---

⁴³ (Matteo Palmiere, 1406-1475) Φλωρεντινός ανθρωπιστής και ιστορικός γνωστός για το έργο του ‘‘ Della vita civile ‘‘ το 1528

2

Η ΕΣΩΣΤΡΕΦΗΣ
ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΤΗ
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ (15^{ος}
– 20^{ος} ΑΙΩΝΑΣ)

2 ΕΣΩΣΤΡΕΦΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ (15ος – 19ος ΑΙΩΝΑΣ)

Στον ελλαδικό χώρο συναντάται πολύ συχνά η εσωστρεφής κάτοψη, ιδιαίτερα σε περιοχές που παρέμειναν για αιώνες υπό τον τουρκικό ζυγό ή αντιμετώπισαν κατά καιρούς πολλούς διαφορετικούς εχθρούς. Τέτοιες περιοχές συναντά κανείς τόσο στον ηπειρωτικό όσο και στο νησιωτικό χώρο της Ελλάδας. Η εσωστρέφεια ήταν για τους χριστιανούς κατοίκους μία λύση για να προστατευθούν, να απομονωθούν και να κρυφτούν από τους επίδοξους κατακτητές. Μέσα σε τέτοιες διατάξεις ανέπτυσαν τις κρυφές δραστηριότητές του αλλά και τα απαγορευμένα θρησκευτικά τους καθήκοντα.

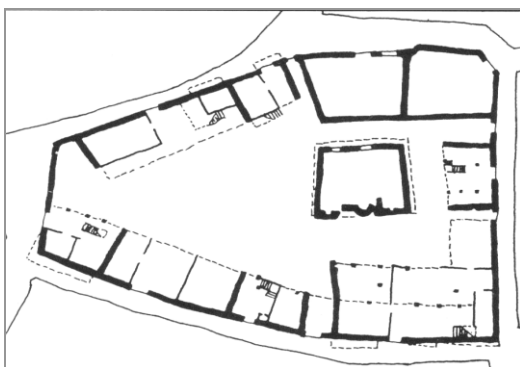
Αλλά και μεταγενέστερα, η εσωστρέφεια είναι ένα χαρακτηριστικό που αυξάνει σύμφωνα με την κοινωνική τάξη. Οι πλούσιες οικογένειες αποζητούν την απομόνωση και «κρύβουν» την προσωπική τους ζωή πίσω από ψηλούς μαντρότοιχους και πυκνή βλάστηση.

2. 1. ΕΛΛΑΔΑ

2. 1. 1. ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Χριστιανικές συνοικίες της Βέροιας

Χαρακτηριστικό παράδειγμα προς μελέτη θα μπορούσε να είναι η πόλη της Βέροιας, στην κεντρική Μακεδονία, η οποία έζησε για πολύ μεγάλο διάστημα υπό τον τουρκικό ζυγό⁴⁴. Αυτός είναι και ο λόγος που η πόλη είναι χωρισμένη σε συνοικίες. Πρόκειται για τη χριστιανική συνοικία της Κυριώτισσας⁴⁵, την εβραϊκή συνοικία της Μπαρμπούτας και την τουρκική συνοικία.

⁴⁴ Η Βέροια απελευθερώθηκε το 1912.

⁴⁵ Ν. Καλογήρου, «Βέροια», *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1989, σ. 19.

Κάτοψη της περικλειστης οικοδομικής νησίδας της Βαλτεσίνης (18^{ος} – 19^{ος} αι.)

Η κοινωνική διάρθρωση της πόλης αλλά και η ανάγκη για προστασία της από τυχόν επιδρομές, στο παρελθόν, οργάνωσαν τους κατοίκους σε συνεκτικές ομάδες, που βασιζόταν στην τοποθέτηση των σπιτιών κολλητά το ένα στο άλλο, χωρίς να δημιουργούνται κενά, και με τρόπο τέτοιο, ώστε να δημιουργούν ενιαία «πλάτη» προς το δημόσιο δρόμο.

Στις χριστιανικές συνοικίες της Βέροιας, αλλά και άλλων Μακεδονικών πόλεων, οι κατοικίες αναπτύσσονται γύρω από μικρές βυζαντινές εκκλησίες, συχνά κρυφές από τους Τούρκους κατακτητές. Πολύ συχνή είναι η λύση της οικοδομικής νησίδας με κεντρική αυλή, όπου χωροθετείται η εκκλησία. Η λύση παραπέμπει σε βυζαντινά μοναστηριακά πρότυπα ⁴⁶.

Περίκλειστη διάταξη κατοικιών γύρω από τον Άγιο Κήρυκο.

Είναι γνωστό πως παρόμοιες πολεοδομικές διατάξεις υπήρχαν και σε παλαιότερες εποχές. Είναι πιθανό, μέσα από διαδοχικούς μετασχηματισμούς, το κλειστό τετράγωνο της ελληνιστικής - ρωμαϊκής πόλης να μεταβλήθηκε σε εσωστρεφή γειτονιά της προβιομηχανικής πόλης.⁴⁷ Εδώ βέβαια, τη θέση των βωμών και των ιερών καταλαμβάνουν οι χριστιανικοί ναοί.

Οι ναοί, παρόλο που αποτελούν το κοινωνικό κέντρο των ελληνικών συνοικιών, δε διακρίνονται εύκολα, αλλά εντάσσονται αρμονικά στο υπόλοιπο σύνολο. Χαρακτηριστικές πολεοδομικές διατάξεις του είδους αυτού παρατηρούνται στον Άγιο Κήρυκο, στην Παναγία Βαλτεσίνη και την Παναγία Δεξιά.

⁴⁶ Ν. Μουτσόπουλος, *Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Βέροιας*, εκδ. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, 1967 Αθήνα, σ. 28.

⁴⁷ Αναστασία Πάπαρη, «Προστασία – ανάπλαση διατηρητέας περιοχής Κυριώτισσας στη Βέροια: αναβάθμιση των δημόσιων χώρων και επιλεκτική πεζοδρόμηση», *Διεθνές Συνέριο Παραδοσιακής Βαλκανικής Αρχιτεκτονικής*, Βέροια 12-15 Οκτωβρίου 2000, εκδ. Δήμου Βέροιας, σ. 257.

Γενικότερα, οι ελληνικές γειτονιές αποτελούν ένα σύνολο δημόσιων, ημιδημόσιων και ιδιωτικών χώρων, περισσότερο ή λιγότερο «ανοιχτών» αντίστοιχα.⁴⁸ Το πρότυπο αυτού του είδους της οργάνωσης επιβιώνει στο χρόνο ως ιδιαίτερα εσωστρεφές.

Τα παραδοσιακά σπίτια της Κυριώτισσας ήταν διώροφα, με εσωτερική ή εξωτερική σκάλα. Ο πρώτος όροφος περιλάμβανε αποθηκευτικούς χώρους για τα ζώα ενώ ο δεύτερος τη σάλα ή χαγιάτι, που χρησίμευε σαν καθιστικό και πέρασμα για τα δωμάτια της οικογένειας και το δωμάτιο υποδοχής (καλός οντάς). Πολλά σπίτια είχαν στη σκεπή τους ηλιακό ή λιοστάσι. Στην αυλή υπήρχαν συνήθως ο φούρνος αλλά και οι χώροι υγιεινής της οικογένειας. Χαρακτηριστικό μορφολογικό στοιχείο ήταν το σαχνισί. Σε κρυφό σημείο της αυλής, υπήρχε μικρό άνοιγμα για μυστική επικοινωνία με τη γειτονιά.

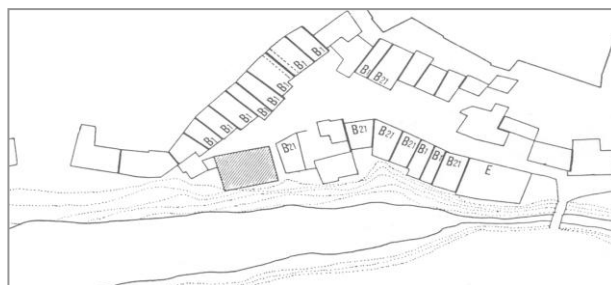
Εβραϊκές συνοικίες Βέροιας

Η εβραϊκή συνοικία της Βέροιας, η Μπαρμπούτα, παρουσιάζει μία πρωτότυπη οργάνωση. Οι κατοικίες της, χτισμένες με συνεχές μέτωπο, σχημάτιζαν κλειστό τρίγωνο, με δύο μόνο βασικές προσπελάσεις, στις δύο άκρες του κεντρικού εμπορικού δρόμου της Χάβρας. Ο δρόμος αυτός συγκέντρωνε όλη τη δραστηριότητα των Εβραίων, ανάμεσα στα εμπορικά καταστήματα και τη Συναγωγή. Η συναγωγή εντάσσεται ομαλά στο σύνολο των κτηρίων, όντας ενσωματωμένη σε σειρά σπιτιών (όπως και οι ναοί στις χριστιανικές συνοικίες), με συνεχές μέτωπο που βλέπουν στην όχθη του ποταμού Τριποτάμου. Ομοίως με τις χριστιανικές συνοικίες, οι αυλές βλέπουν κι εδώ στον εσωτερικό ημιδημόσιο χώρο.

Οι αρχιτεκτονικές προεξοχές (σαχνισιά), ο υπερυψωμένος επάνω από τη στέγη "ηλιακός" που επικοινωνούσε με ξύλινη σκάλα με το ανώγειο χαγιάτι, ελεύθερο απ' όλες τις πλευρές, αποτελούν χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής στην εβραϊκή συνοικία.

Η εβραϊκή συνοικία Μπαρμπούτα (με κόκκινο χρώμα)

Κάτοψη τμήματος της εβραϊκής συνοικίας.

⁴⁸ “Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, τόμος 7^{ος} Μακεδονία Α”, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα 1990

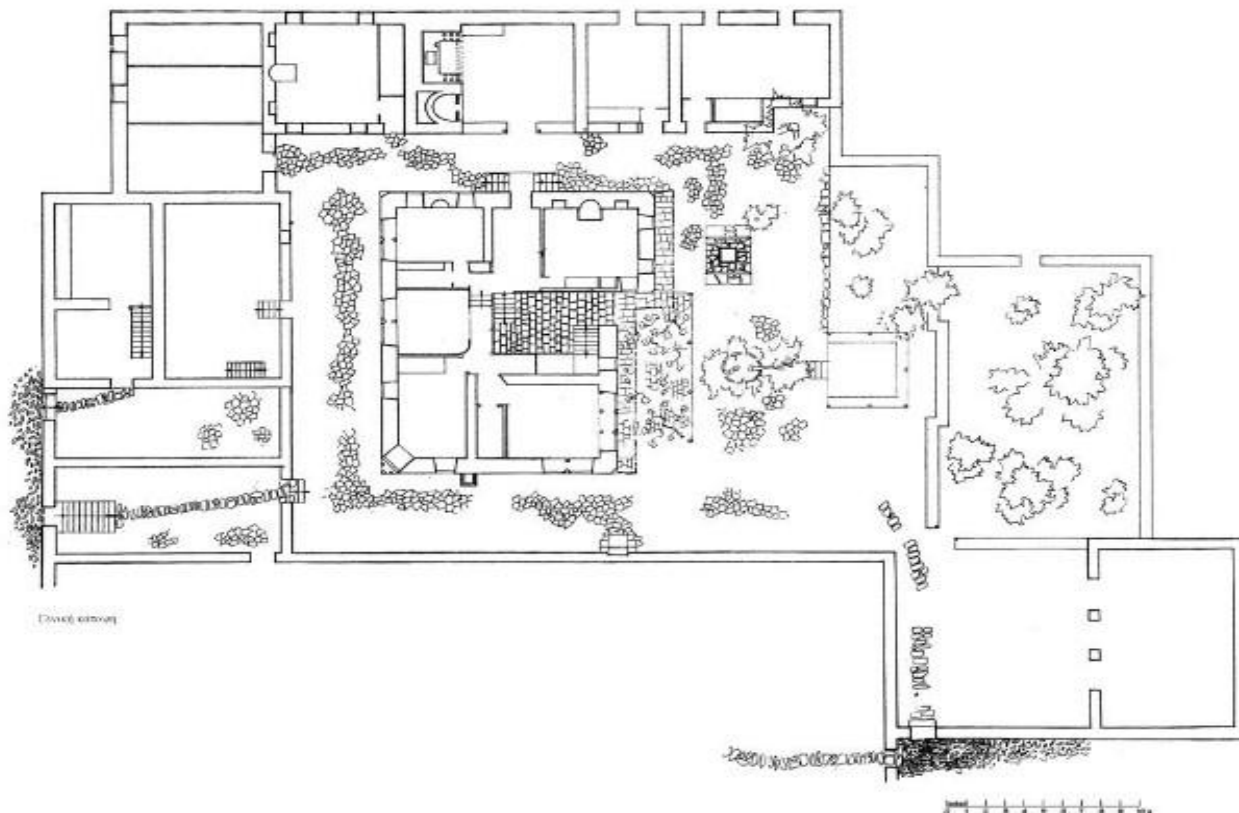

Αρχοντικά της Καστοριάς.

Στα αρχοντικά της Καστοριάς, συναντάμε τη διακοσμητική της λαϊκής παραδοσιακής τέχνης των Ηπειρωτών και Δυτικομακεδόνων τεχνιτών και καλλιτεχνών (ζωγράφων, αγιογράφων, ξυλουργών, ξυλογλυπτών) εφαρμοσμένη κατά τον ίδιο τρόπο στους ναούς και στα αρχοντικά του 17ου και 18ου αιώνα, της ίδιας περιοχής, γεγονός που μας πείθει ότι οι ίδιοι τεχνίτες εργάστηκαν και στη διακόσμηση των ναών, απ' όπου την μετέφεραν και την εφάρμοσαν και στα Αρχοντικά.

Είναι ενδιαφέρον ότι η αρχιτεκτονική των παλαιότερων αρχοντικών της Καστοριάς των αρχών του 18ου αιώνα, που έχουν διασωθεί, όπως: του άρχοντος "Μόραλη", γνωστό περισσότερο με το όνομα Τσιατσιαπά (1754), των αδελφών Εμμανουήλ, του Νατζή, του Μπασάρα εμφανίζεται με μια κατασταλαγμένη μορφή με πυργοειδή κορμό και γραμμική διάταξη των οντάδων στους ορόφους.

Τα πρώτα αρχοντόσπιτα από τα οποία διασώθηκαν πολύ λίγα, ανήκαν στην περίοδο της άνθισης του εμπορίου με τη Βενετία και τις άλλες πόλεις των παραλίων της Αδριατικής, για την οποία διατηρούνται ικανές μαρτυρίες στα κρατικά αρχεία της Βενετίας.

Γενική κάτοψη του αρχοντικού Κανατσούλη στη Σιάτιστα

Η εσωτερική αυλή περιβάλλεται και απομονώνεται από το δρόμο με ψηλούς μαντρότοιχους. Η αυλόθυρα συνήθως κλείνει με δύο γερά θυρόφυλλα και ασφαρίζεται με τον περάτη και τους σύρτες.

Εξωτερικά στην πρόσοψη, μπροστά από τον δοξάτο στον όροφο, υπάρχει ένα μακρόστενο με μικρό βάθος χαγιάτι, ο ηλιακός, που χαρακτηρίζει ιδιαίτερα την κα-στοριανή αρχιτεκτονική.

Τα αρχοντικά είναι βασικά διώροφα. Έχουμε όμως και παραδείγματα τριώροφων αρχοντικών. Το ισόγειο και ο όροφος είναι πετρόχιστα με ελάχιστους αεραγωγούς στο ισόγειο και λίγα μικρά παράθυρα στον ημιώροφο και τον όροφο. Ο δεύτερος όροφος είναι κτισμένος με ελαφρότερα υλικά, ιδιαίτερα το τμήμα που βλέπει προς την εσωτερική αυλή ή τη λίμνη, καθώς και όλα τα σαχισιά που φωτίζονται με διπλή σειρά παραθύρων.

Η διαφοροποίηση του ισογείου και του ορόφου, που ήταν κτισμένα με λιθοδομή από τον τελευταίο όροφο, που ήταν κτισμένος με ασβεστοχρισμένο τσατμά με πολλά και μεγάλα ανοίγματα και με το έντονο γείσωμα της στέγης δημιουργεί τη χαρακτηριστική μορφολογία των αρχοντικών της Καστοριάς. Η ταξινόμηση πάντως με βάση τους ορόφους δεν έχει σχέση με το ύψος των σπιτιών, το οποίο εξαρτάται από την διαμόρφωση του εδάφους. Ορισμένα μεταγενέστερα αρχοντικά όπως τα Βεργουλέϊκα ή του Παπατέρπου (δεύτερο μισό του 19ου αιώνα) εμφανίζονται ψηλότερα και με έντονο φρουριακό χαρακτήρα ακριβώς επειδή είναι κτισμένα πάνω σε επικλινές έδαφος.

Τη μορφολογία του καστοριανού σπιτιού την χαρακτηρίζουν, αφενός η εμφάνιση των δομικών του στοιχείων και αφετέρου η κάτοψη. Σύμφωνα με την κάτοψη που παρουσιάζουν μπορούμε να τα χωρίσουμε σε τρεις κατηγορίες:

- Σε αυτά που η κάτοψή τους παρουσιάζει ένα μακρόστενο παραλληλόγραμμο, το οποίο στρέφει την αντιπροσωπευτική του όψη προς την εσωτερική αυλή. Τέτοια είναι των αδελφών Εμμανουήλ, του Σαπουντζή και του Τσιατσιαπά.

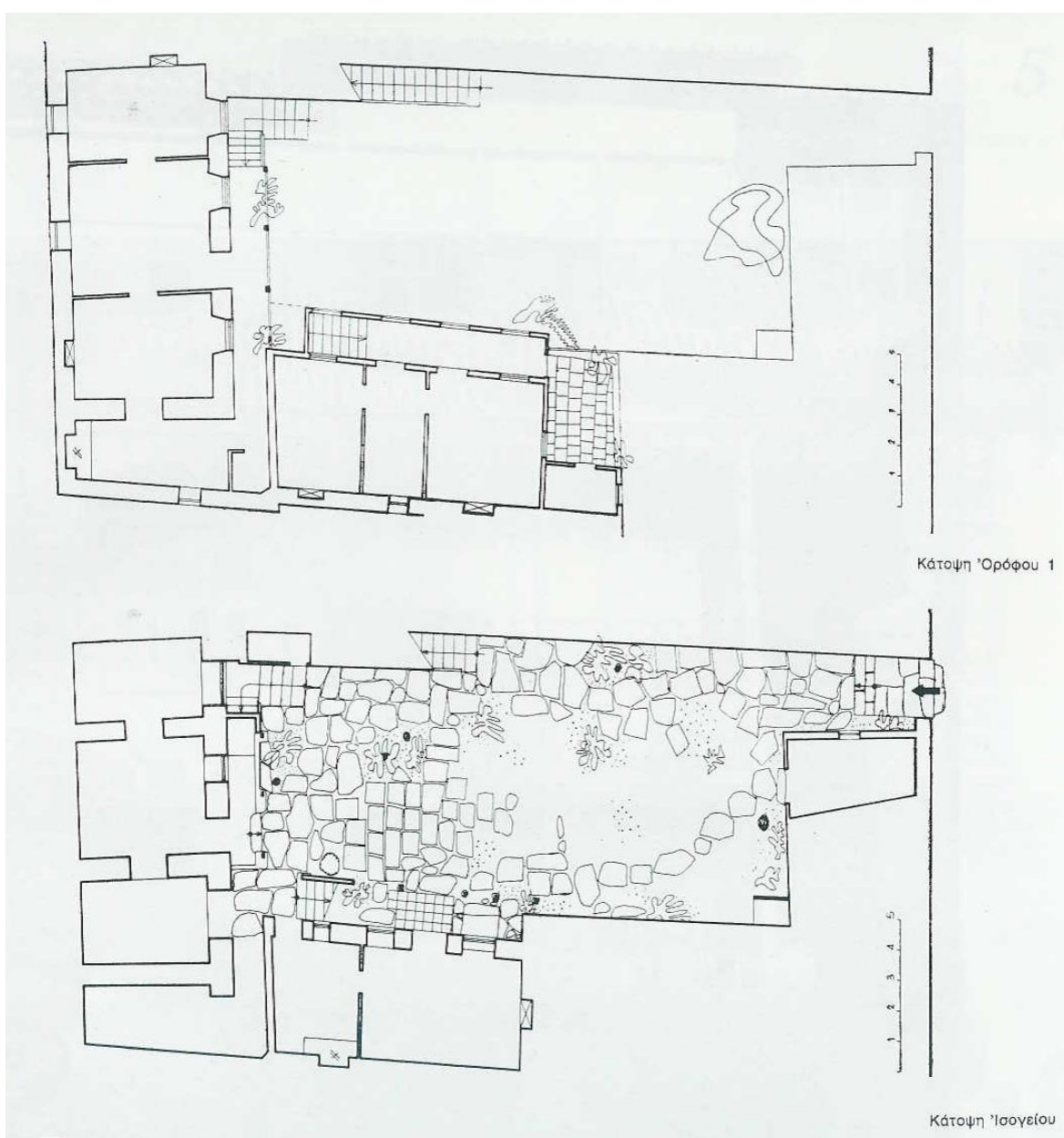
- Σε αυτά που η κάτοψή τους εμφανίζει ένα σχήμα υποδοχής Π, το οποίο εγγράφεται σε ένα ουδέτερο παραλληλόγραμμο που τείνει να γίνει τετράγωνο. Τέτοια παραδείγματα είναι του Σκούταρη και του Νεράντζη-Αϊβάζη.

- Σε αυτά που παρουσιάζουν την τελευταία εξέλιξη των αρχοντικών, που είναι μία κάτοψη σε σχήμα εγγεγραμμένου σταυρού μέσα σε τετράγωνο. Τέτοια είναι του Παπατέρπου και τα Βεργουλέϊκα.

Το Αθηναϊκό σπίτι

Τρεις είναι οι βασικοί τύποι κατοικίας που συναντάμε στην Αθήνα:

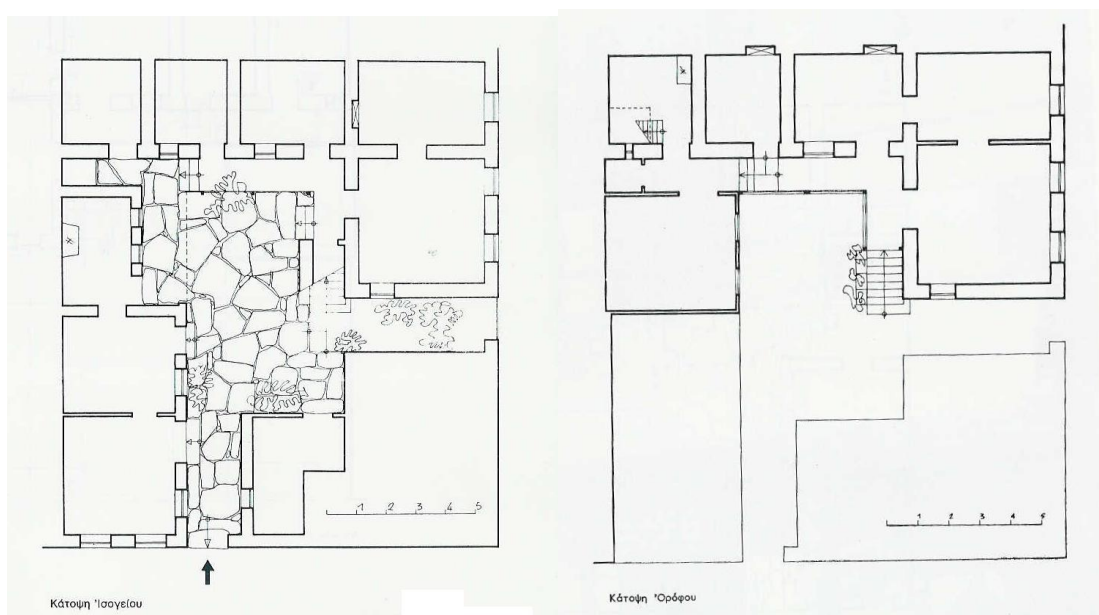
- το κλειστό κτίσμα στέκει στο βάθος του οικοπέδου, με την αυλή μπροστά του προς το δρόμο
- το κλειστό χτίσμα αγγίζει προς τη μια μεσοτοιχία, αφήνοντας την άλλη πλευρά για αυλή
- το κλειστό χτίσμα έχει στο κέντρο του την αυλή, αγγίζοντας με το σώμα του και προς τις δύο μεσοτοιχίες (ή μόνο προς τη μία) αλλά ταυτόχρονα και προς τη όψη του οικοπέδου που συνορεύει με το δρόμο.

Το κτίσμα στέκει στο βάθος του οικοπέδου

Το κτίσμα αγγίζει προς τη μία μεσοτοιχεία

Το κτίσμα έχει στο κέντρο του την αυλή

Όμως και οι τρεις αυτές τυπικές λύσεις είναι στο βάθος η μία, δηλαδή ο ένας τύπος: μια αυλή που γύρω της τοποθετούνται οι κλειστοί χώροι. Ένας υπαίθριος ξέσκεπος χώρος που κλείνεται σε ένα ορισμένο μέγεθος, από τα κλειστά δωμάτια γύρω του (σε ισόγειο και όροφο), τοποθετημένα ή προς τη μία ή προς την άλλη, ή προς τις δύο, ή και προς τις τρεις ή τέσσερις πλευρές του. Και ενδιάμεσο στοιχείο, μεταξύ αυλής και κλειστών χώρων, το χαγιάτι ή τη τζαμαρία, στο ανώγειο, και το υπόστεγο ή το «σκεπαστό» από κάτω τους, στο ισόγειο ή κατώγι.

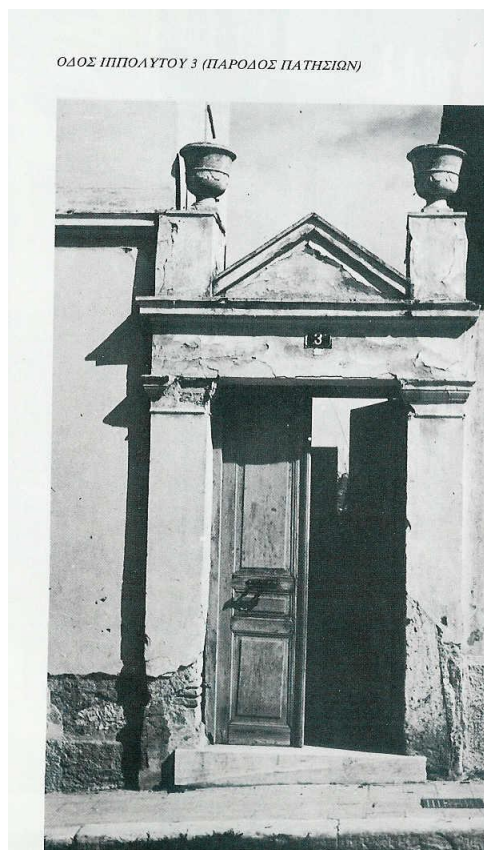
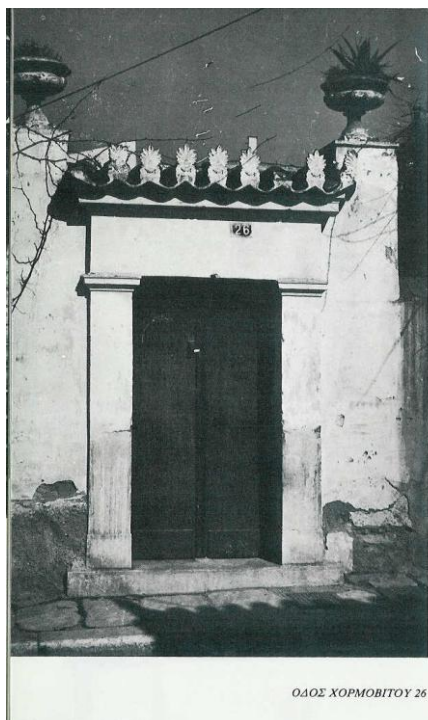
Ο Άρης Κωνσταντινίδης χαρακτηριστικά αναφέρει για τα στοιχεία της σύνθεσης της Αθηναϊκής κατοικίας.

Για τον μαντρότοιχο:

«Και σε πόσες παραλλαγές, σε πόσες ποικιλόμορφες διατάξεις κρατιέται αυτή η πρωταρχική θέση : να απομονωθεί, όσο είναι κατορθωτό, η κατοικία και να κρατηθεί σε ένα δικό της και πιο ατομικό πλαίσιο, σε μια ζωογόνο άνεση και ηρεμία. Γιατί και όταν το κλειστό χτίσμα είναι στο βάθος ή στο πλάι του οικοπέδου, ο μαντρότοιχος (το σύνορο μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού χώρου) ορθώνεται πάντα ψηλός, χώρισμα σταθερό και αδιαπέραστο, για τη σκόνη, το θόρυβο ή τις ματιές κάποιου αδιάκριτου και ενοχλητικού διαβάτη.

Μια γαλήνη, μια ηρεμία πνευματική και αρχοντική, φωλιάζει και διατηρείται μέσα στη σύνθεση του όλου χώρου της κατοικίας. Μια εσωτερική γαλήνη, μακριά από τους θορύβους της πιο πεζής καθημερινότητας, μακριά από τους συνωμοτισμούς και τις ανεπιθύμητες επαφές και τις εμπορικότητες, που όλες κλειδώνονται για να μείνουν απ έξω.

Και κάθε «λαϊκή» παλιά αθηναϊκή κατοικία προβάλλει, μέσα στο πολεοδομικό αθηναϊκό σύνολο, σαν το κελί ενός μοναχού, σαν το δώμα ενός φιλόσοφου στοχαστή, που γαληνεύει μέσα σε έναν πιο δικό του χώρο. Αφού ο ψηλός μαντρότοιχος, που κλείνει την αυλή και απομονώνει από την τύρβη του δρόμου, δεν στέκει εκεί μονάχα για υλική ασφάλεια, αλλά υψώνεται σαν ένα πνευματικό τείχος. Όστε να συγκεντρώνεται ο άνθρωπος και να ζεί μέσα σε έναν δικό του πνευματικό και ψυχικό κόσμο, μένοντας αθέατος για τους πολλούς, πρόσωπο με πρόσωπο μπροστά στον εαυτό του.»

Για την αρμονία της σύνθεσης:

«Μια τζαμαρία σε ορισμένη έκταση και σε ορισμένο ύψος πάνω από το επίπεδο της αυλής (δηλαδή στον όροφο ή ανώγι), ένα κένο από κάτω της –το κατώγι ή το ισόγειο –και η πλακόστρωση του υπαίθριου χώρου. Ανάμεσα σε δύο φωτεινές επιφάνειες, το βάθος της σκιάς. Μπροστά στη μαθηματικά ορθογωνική διάρθρωση της τζαμαρίας, το ακανόνιστο πολυγωνικό (‘η ακανόνιστο ορθογωνικό) πλέγμα που δίνει η πλακόστρωση της αυλής. Και σε αντίθεση με την λαμπερή επιφάνεια του γυαλιού, η πιο θαμπή μορφή του μάρμαρου ή της σχιστόπλακας, μαζί με κάποιο φυτό ή άνθος. Ένα ή δύο το πολύ συνθετικά στοιχεία και ο οργανισμός της κατοικίας έχει σχήμα σφιχτό και μεστωμένο. Και έχει και νόημα, δηλαδή κλείνει σε ένα άρτιο και ακέραιο

μέγεθος μια πρόθεση, αφού οι σχέσεις των σχημάτων και των επιφανειών ορίζονται και από την έκταση που παίρνει το κάθε ένα σχετικά με το κάθε άλλο. Και σαν να υπήρχε ένα δυνατό όριο, που δεν θα έπρεπε να ξεπεραστεί – ένα όριο μεγέθους για κάθε σχήμα και για κάθε επιφάνεια – γιατί αλλιώς και η ισορροπία θα χανόταν και η σύνθεση δεν θα υπήρχε. Και τούτο συμβαίνει βέβαια – ίσως να είναι και αυτονόητο – και στην κάτοψη – φυσικά αφού αλλιώς ποτέ δεν θα μπορούσε να σταθεί και ισορροπήσει η όψη. Η τζαμαρία, δηλαδή, έχει μια συγκεκριμένη έκταση σε εμβαδόν που δεν επιδέχεται παρά κάποιαν ανάλογη και σχετική εμβαδομετρική διάσταση για τα δωμάτια, ή την αυλή, ή το μέρος που θα φυτευτεί το περιβόλι. Και τότε το σχήμα για το καθένα από αυτά τα στοιχεία (συμπληρωματικά εντάσσονται μαζί τους κάποιες φορές μια μικρή αποθήκη ή ένα πλυσταριό ή ένα κοτέτσι, σε διάφορες γωνιές του οικοπέδου) κρατά μια μορφή όχι αδιάφορη για προς εκείνη που θα κρατήσει ένα άλλο. Γιατί και το πώς κλείνουν οι πλευρές του ενός ή άλλου στοιχείου, μέσα από μια ορισμένη γωνία σε ένα συγκεκριμένο ορθόγωνο ή τραπέζιο ή όποιο άλλο πολυγωνικό σχήμα, δεν είναι τυχαίο ή συμπτωματικό, αλλά κάποιον ενδόμυχο τρόπο προκαθορισμένο: ανάλογα με ότι θα συμβεί στα δωμάτια ή στο δωμάτιο, στη τζαμαρία ή στο χαγιάτι, στην αυλή ή στο μέρος που ορίζεται για τους θάμνους και τα φυτά και τα άνθη.

Το σχήμα και η εδαφική μορφή του οικοπέδου δώσανε, βέβαια, την πρώτη δέσμευση. Οι ανάγκες τη δεύτερη και το απαραίτητο ή προσιτό υλικό την τρίτη. Κι εδώ βρίσκεται στο τέλος όλο το μέγεθος της παλιάς «λαϊκής» αθηναϊκής κατοικίας. Αφού φτάνοντας στην τυπική λύση και μορφή, διατυπώνει – πλαστικά και κατασκευαστικά – την ύπαρξη ενός συνόλου ζωής, ενός συνόλου ανθρώπου. Και δείχνει ακόμη πως το αληθινό αρχιτεκτονικό έργο, που μορφοποιεί σε μια κατασκευαστική τελειότητα κάποιο συγκεκριμένο κοινωνικό πρόβλημα – τη συγκεκριμένη και κοινή ανάγκη της κατοικίας – είναι κάτι σαν το κοινό ένδυμα, σαν την κοινή τροφή, σαν την κοινή γλώσσα, κάτι το ανάλογο με το κοινό τραγούδι ή ποίημα, που τρέχει σε κάθε ανθρώπου το στόμα. Και που υψώνει σε σταθερή εμπιστοσύνη την ύπαρξη μιας αγαθής και σίγουρης

συντροφικής ζωής, όταν οι άνθρωποι βλέπονται και γνωρίζονται και μαζί μιλούν και μαζί ακούγονται, ανοίγοντας έναν εσωτερικό διάλογο μεταξύ τους.

Ο τοίχος που κλείνει τους πιο σταθερούς και πιο κλειστούς (ζεστούς) χώρους (τα δωμάτια) και που έχει να φέρει μια πιο μόνιμη και πιο βαριά επιστέγασση, κατασκευάζεται από ένα πιο σταθερό και δυνατό υλικό, την πέτρα ή το τούβλο. Αντίθετα η τζαμαρία (ή το χαγιάτι) που πρέπει να στέκει πιο ανάλαφρη, αφού είναι ένα ενδιάμεσο συνδετικό στοιχείο μεταξύ αυλής (υπαίθρου) και δωματίων (κλειστού χώρου), παίρνει και μια ενδιάμεση κατασκευαστική

ελαφρότητα, κατασκευάζεται, δηλαδή από τα πιο ανάλαφρα υλικά, από ξύλο και γυαλί και τσατμάδες.

Ένας πέτρινος τοίχος, λοιπόν, και μια ανάλαφρη ξύλινη κατασκευή – ένα βαρύ σώμα και δίπλα του μια αραχνοϋφαντη – κι αυτό είναι όλο. Και τούτη είναι η κατασκευαστική τελειότητα του παλιού «λαϊκού» αθηναϊκού τύπου της κατοικίας, αφού ο «λαϊκός» τεχνίτης, το υλικό του και το κάθε κατασκευαστικό του στοιχείο, το προσδιόρισε πια σταθερό και ουσιαστικό, ώστε σε όλα τα χτίσματα του να επαναλαμβάνεται κατά τον πιο τυπικό τρόπο. Σαν όλες οι παλιές «λαϊκές» αθηναϊκές κατοικίες να είχαν χτιστεί από ένα πρόσωπο, από έναν εργοδότη και από έναν αρχιτέκτονα και από την ίδια πάντοτε...εργοληπτική εταιρία! Ενώ έχουν χτιστεί από τους πολλούς, από τους διάφορους, όπου και αν έστεκε ο καθείς, ζέχωρα και μακριά ο ένας από τον άλλον.»

2. 1. 2. ΝΗΣΙΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Κάλυμνος

Όπως συμβαίνει στις περισσότερο κλειστές κοινωνίες, και ιδιαίτερα στα νησιά, οι κατοικίες διέπονται από ένα αίσθημα ιδιωτικότητας και ασφάλειας. Έτσι και στην Κάλυμνο, οι κατοικίες διακρίνονται από εσωστρέφεια και οι χώροι τους αναπτύσσονται γύρω από μία κεντρική αυλή. Η ιδιωτικότητα της αυλής έχει ως συνέπεια την απομόνωσή της από το δημόσιο χώρο. Η ιδιωτικότητα της κατοικίας αυξάνει αναλογικά με την κοινωνική θέση του ιδιοκτήτη. Οι κατόψεις στις κατοικίες της Καλύμνου βασίζονται στα μονόχωρα σπίτια, με τη διαφορά πως εδώ έχουν παραλειφθεί ορισμένα λαϊκά στοιχεία, όπως το εσωτερικό παράθυρο και οι χώροι έχουν γίνει μεγαλύτεροι.

Τα πλουσιότερα σπίτια, τα γνωστά αρχοντικά δηλαδή, ήταν συνήθως διώροφα με μεγάλες διαστάσεις και καλή κατασκευή και υλικά δομής, όπως σιδεριές, κουφώματα και διακοσμητικά στοιχεία, όλα καλής ποιότητας. Η κατακόρυφη επικοινωνία των ορόφων εξυπηρετείται από εσωτερική, ξύλινη σκάλα.

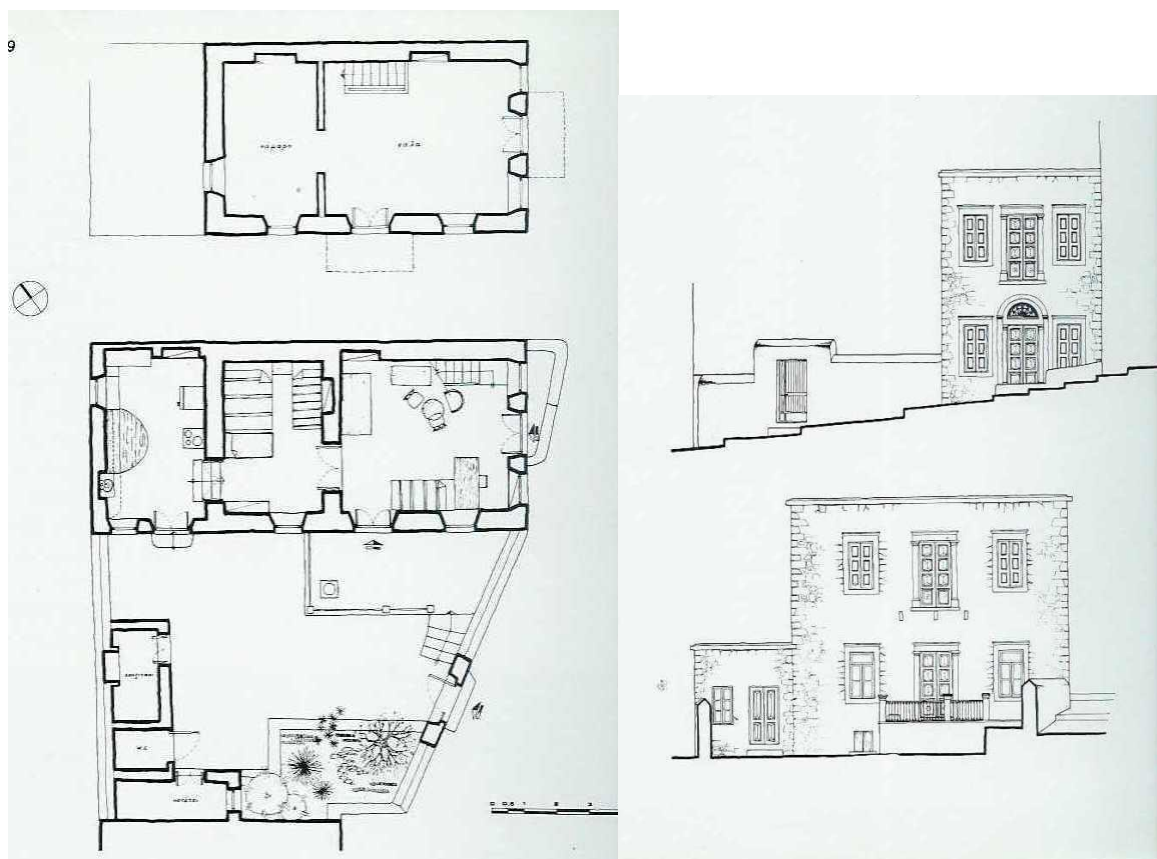
Στα αρχοντικά η ψηλή μάντρα κάνει αδύνατο τον οπτικό έλεγχο της αυλής. Ροή χρήσεων από την αυλή στο δρόμο δεν υπάρχει, και εκεί ακριβώς έγκειται η εσωστρέφεια αυτών των κατοικιών. Σε άλλες περιπτώσεις, όταν υπάρχει οπτικός έλεγχος της αυλής από το δημόσιο χώρο, αυτή υπολειτουργεί ή και ερημώνεται. Βλέπουμε έτσι την νοοτροπία των

νησιωτών να καθρεπτίζεται στην αρχιτεκτονική τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ο διαχωρισμός ιδιωτικού και δημόσιου χώρου γίνεται βίαια, χρησιμοποιώντας ψηλούς λίθινους μαντρότοιχους. Σε άλλα σπίτια πάλι, ο διαχωρισμός αυτός πραγματοποιείται με ήπια μέσα, όπως μία απλή υψομετρική διαφορά ή ένα χαμηλό πεζούλι από αργολιθοδομή. Βλέπουμε γενικά στις λαϊκές γειτονιές, την ενδιάμεση μεταβατική ζώνη, να παίζει ρόλο εξισορροπητικό μεταξύ του κτηρίου και του δημόσιου χώρου.

Οι αυλές είναι σήμερα πλακοστρωμένες με ντόπιες σχιστόπλακες ή με τουσεμέ (λιθόστρωτο). Ενίοτε, μεταξύ των πλακών της αυλής διαμορφώνονται διάφορα φυτικά ή ζωικά μοτίβα από κροκάλες. Ωστόσο, σπάνια εντοπίζονται δάπεδα επιστρωμένα εξολοκλήρου από κροκάλες.

Θα μπορούσε κανείς να πει, πως η χωροθέτηση της αυλής μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου αποτελεί μία εξέλιξη της περικλειστης αυλής και μία ένδειξη της εξέλιξης της ανθρώπινης νοοτροπίας. Εξάλλου, με το πέρασμα των χρόνων, η κλειστή ελληνική κοινωνία, με τους ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς ανάμεσα στα μέλη της, μετατρέπεται σταδιακά σε μια πιο χαλαρή κοινωνική δομή, όπου η συμμετοχή στα κοινά ήταν λιγότερο επιτακτική.

Η αυλή επέτρεψε επίσης την εξειδίκευση των χώρων ώστε το κυρίως σπίτι να διατηρήσει τη λειτουργία του κοιτώνα και της υποδοχής

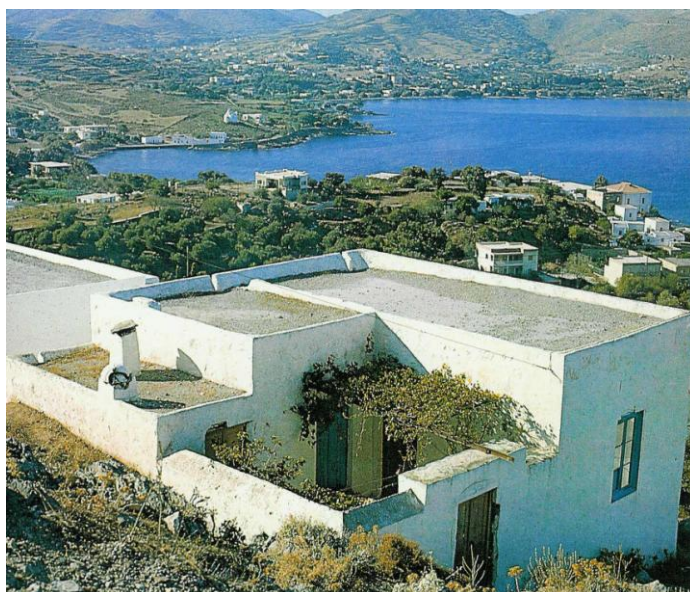

καλεσμένων στις γιορτές, ενώ οι υπόλοιπες λειτουργίες να διαταχθούν παρατακτικά με μέτωπο στην αυλή. Η πρώτη προσθήκη, που έγινε σταδιακά απαραίτητο τμήμα της κατοικίας, ήταν η κουζίνα (κέλλος)⁴⁹, όπου μεταφέρθηκε και το τζάκι για το μαγείρεμα. Ο κέλλος αποτέλεσε τελικά το κέντρο της καθημερινής ζωής του σπιτιού, καθώς ο χώρος του ήταν περιορισμένος, με αποτέλεσμα να ζεσταίνεται άμεσα από το τζάκι. Η κουζίνα ήταν ο κύριος χώρος του γεύματος αλλά και της υποδοχής φίλων της οικογένειας.

Λέρος

Στο νησί της Λέρου συναντώνται κυρίως δύο κατηγορίες κατοικιών. Τα αγροτικά σπίτια και τα λαϊκά αστικά σπίτια. Τα πρώτα είναι κτισμένα ανάμεσα στους αγρούς, κυρίως στις παρυφές των οικισμών. Πρόκειται για ισόγειες κατοικίες ορθογωνικής κάτοψης. Με τον καιρό, το ορθογωνικό σχήμα της κάτοψης άλλαξε και μετατράπηκε σε σχήμα Γ. Ενώ δηλαδή αρχικά υπάρχει ένα ισόγειο, σε ορθογώνιο, μακρόστενο σχήμα, μεταγενέστερες προσθήκες δημιουργούν ένα σχήμα Γ ή δύο σπίτια, της ίδιας συνήθως οικογένειας, τα οποία συνθέτουν πιο πολύπλοκους όγκους.

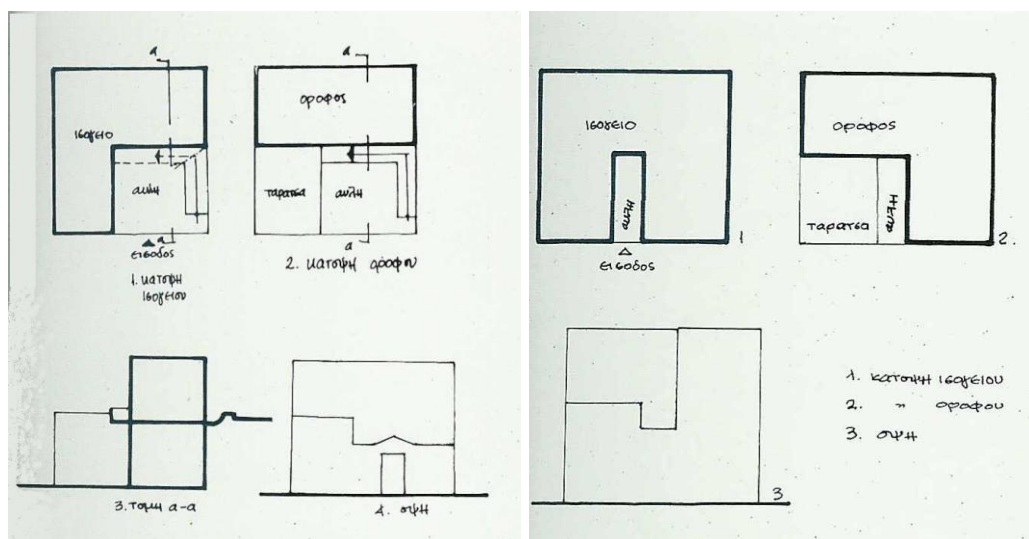
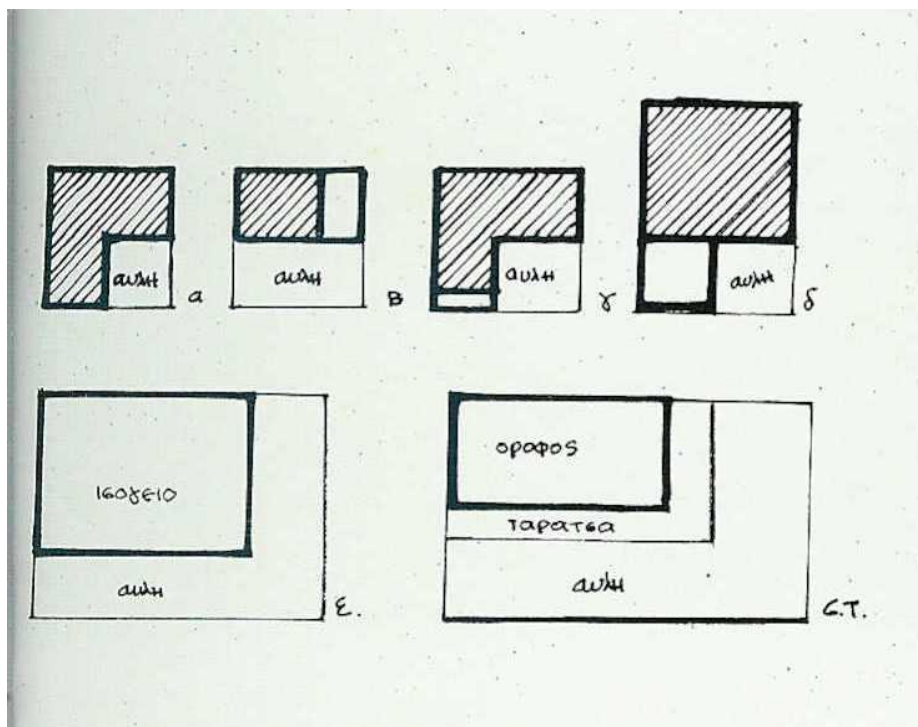
Σπανιότερα η κατοικία της Λέρου είναι διώροφη και δίπλα της χτίζονται ο φούρνος, από τη μεριά της κουζίνας, και η αποθήκη, ενώ στο πίσω μέρος βρίσκεται το κοτέτσι και ο στάβλος. Το γεγονός των άφθονων νερών στο νησί της Λέρου, γίνεται φανερό από τα πηγάδια και τις στέρνες που υπάρχουν στα σπίτια. Συνήθως όλοι οι χώροι, και πάντα η κουζίνα έχουν άνοιγμα προς την αυλή.

⁴⁹ <http://194.219.250.60/AIGAIO/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=6981>

Η ογκοπλασία των κατοικιών είναι άλλοτε απλούστερη και άλλοτε πιο σύνθετη. Συνήθως πρόκειται για ένα παιχνίδι κύβων με ανισόπεδα δώματα, με τη μοναδική καμπύλη του φούρνου, τον κάτασπρο ασβέστη και τα μικρά παράθυρα.

Τα αγροτικά σπίτια της Λέρου είναι παρόμοια με εκείνα των γύρω νησιών, κυρίως των Λειψών και της Πάτμου.

Τυπολογίες των σπιτιών της Λέρου

Το λαϊκό αστικό σπίτι των νεότερων χρόνων, το συναντάμε κυρίως στην πρωτεύουσα της Λέρου. Ωστόσο, παρόμοια σπίτια υπάρχουν και σε άλλα σημεία του νησιού. Σ' αυτόν τον τύπο του σπιτιού υπάρχουν τυπολογικές διαφοροποιήσεις. Άλλοτε είναι μεγαλύτερο, με αυλές και

πιθανώς και τρίτο όροφο, λόγω της μεγάλης κλίσης του εδάφους, άλλοτε μικρότερο, εν σειρά με άλλα όμοια ή παλαιότερα. Είναι η κατοικία των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων, που είναι αρκετά νωρίς αστικοποιημένα. Πρόκειται δηλαδή για κατοικίες εμπόρων, ναυτικών, εργατών ή τεχνιτών. Συνήθως οι κατοικίες αυτές είναι διώροφες, με κάτοψη ορθογωνική ή σχήματος Γ και τον όροφο σχεδόν πάντοτε μικρότερο.

Καθώς η ιδιοκτησία συνήθως είναι ορθογωνική, το τμήμα που διαμορφώνει την κάτοψη διαμορφώνεται σε μια κλειστή εσωτερική αυλή, με ψηλούς τοίχους και εξώπορτα προς το δρόμο. Στο χώρο αυτό πραγματοποιείται όλη η λάτρα του σπιτιού, το πλύσιμο, το άπλωμα, το ζύμωμα και οι άλλες εργασίες. Είναι ένα ακόμη «ανοιχτό δωμάτιο», που αποτελεί το κέντρο του σπιτιού, προφυλαγμένο από τα αδιάκριτα βλέμματα

Έτσι, το σπίτι είναι στην ουσία ένας κλειστός κύβος, με αυστηρά ιδιωτικό χαρακτήρα και δωρική λιτότητα⁵⁰. Πολλές φορές αλλάζουν θέση οι χρήσεις. Συναντάμε τη σάλα στον όροφο με εξωτερική ανεξάρτητη είσοδο πάντα, ενώ στο ισόγειο έχουμε κάμαρες. Αυτή είναι νεότερη μορφή. Πολλές φορές η αυλή είναι στον όροφο, με πρόσβαση από εκεί, ενώ το ισόγειο έχει

⁵⁰ Παρόλο που η Λέρος ανήκε στην Ιωνία και αυτό μπορεί να θεωρηθεί σχήμα οξύμωρο.

άλλη είσοδο, όπως στην κατοικία Δήμου (πρώην Ζερβού) στην Αγία Μαρίνα.

Πάτμος

Το κύτταρο «οσπίτιον» είναι η βασική μονάδα της πατμιακής κατοικίας. Στην πιο απλή μορφή της, η κατοικία της Πάτμου, είναι ένα οικιστικό «κύτταρο», που σ' αυτήν την περίπτωση λέγεται μονόσπιτο και ταυτίζεται με την άποψη του Γ. Μέγα για την δωδεκανησιακή κατοίκηση.⁵¹ Τα κτίσματα – δομικές μονάδες τοποθετούνται κατά μήκος των υψομετρικών καμπύλων του εδάφους. Η είσοδος στην κατοικία γινόταν από τη στενή της πλευρά. Ο επιμήκης εσωτερικός του χώρος διαρθρωνόταν σε δύο κύριες κατηγορίες χρήσεων. Στο πρώτο τμήμα, κοντά στην είσοδο, χωροθετούνται οι χώροι διημέρευσης, όπως το μαγειρείο και οι χειροτεχνικές δουλειές αλλά και ο χώρος συνάθροισης της οικογένειας κατά τη διάρκεια του γεύματος. Στο δεύτερο τμήμα στο βάθος του κτίσματος, οργανώνονται οι χώροι διανυκτέρευσης. Ο διαχωρισμός γινόταν με πέτασμα λίθινο, ξύλινο ή υφασμάτινο, που όριζε την αναλογία μεταξύ των δύο χώρων, με μικρότερα πάντα τα υπνοδωμάτια.

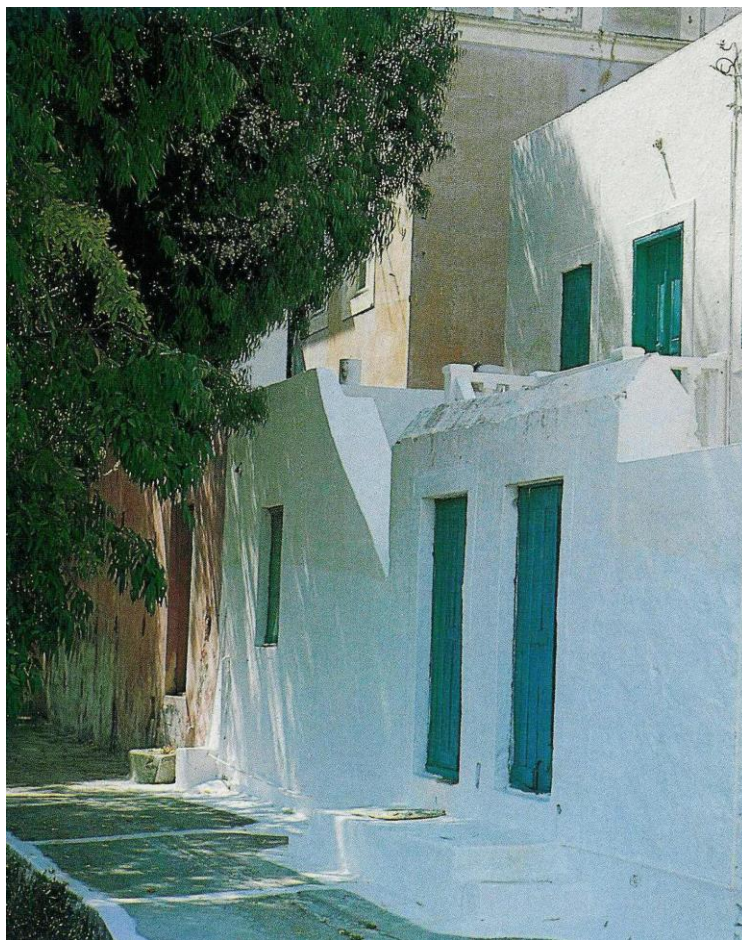
Μεταξύ της μονάδα αυτής και του δρόμου προσπέλασης παρεμβάλλεται πάντοτε το «αυλιδάκι», ο μικρός υπαίθριος διακεκριμένος χώρος της ιδιοκτησίας, ο οποίος εξυπηρετεί ποικίλες χρήσεις για τον ελληνικό τρόπο ζωής, σε όλες τις ιστορικές περιόδους. Από την αυλή μπορεί κανείς να εισέλθει στις κατοικίες από τη στενή τους πλευρά. Ένα ακόμη μικρό άνοιγμα – παράθυρο από το υπνοδωμάτιο, έβλεπε επίσης στην αυλή. Στην πίσω πλευρά, σπανιότερα, δημιουργούνταν ένα μικρό παραθύρι, σε αρκετό ύψος από το έδαφος και κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις⁵². Στις δύο μεγάλες πλευρές του μονόσπιτου δεν υπήρχαν ανοίγματα.

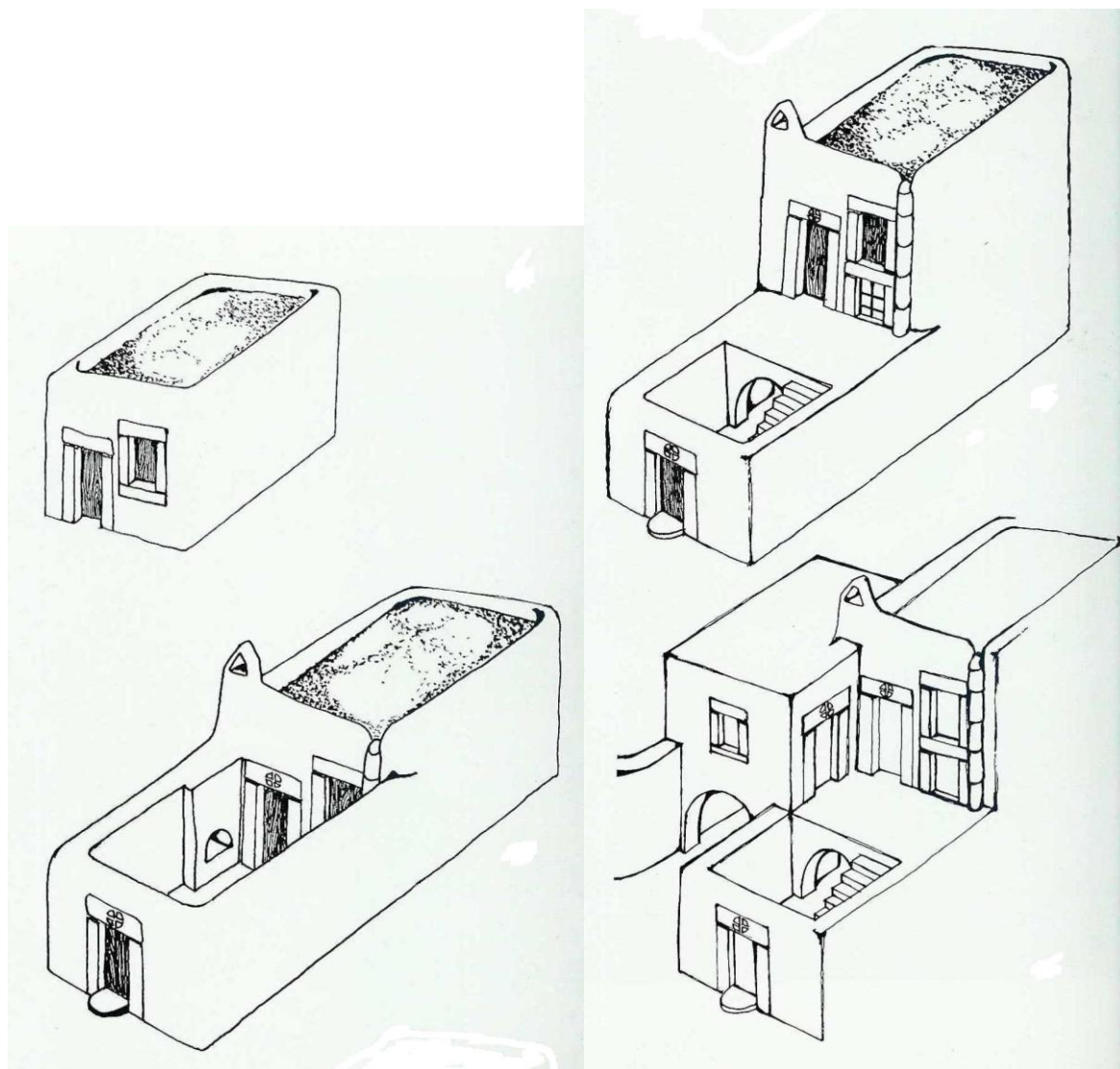
---

⁵¹ Γ. Μέγας: «Η λαϊκή κατοικία της Δωδεκανήσου», *Η Δωδεκάνησος*, τομ. Β', Αθήναι 1949, σ. 6-26

⁵² Το παραθύρι χρησίμευε για τον αερισμό του χώρου του ύπνου που αντιστοιχούσε στο τέλος του σπιτιού. Προϋπόθεση για την διάνοιξη του ήταν ο χώρος του ύπνου να είναι υπερυψωμένος. Τότε και μόνο κατασκευαζόταν το παραθύρι.

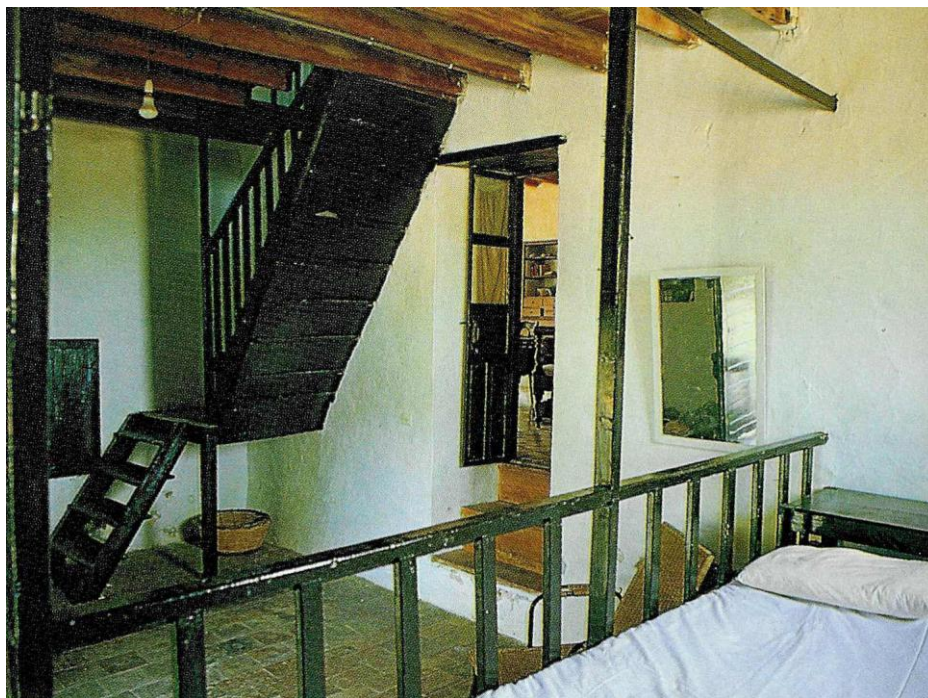

Η εξέλιξη του κύτταρου «οσπίτιον» της Πάτμου

Το βασικό τύπο της Πατμιακής κατοικίας έδινε ο συνδυασμός δύο τέτοιων «οσπιτίων», το ένα βαλμένο πάνω στο άλλο. Σχηματιζόταν έτσι το ανωκάτωγο κτίσμα, μορφή συνηθέστατη στον οικισμό της Χώρας για όλες τις περιόδους της. Η ανωκάτωγη κατοικία επέφερε διαφοροποιήσεις στις λειτουργικές και κατασκευαστικές συσχετίσεις των χώρων του μονόσπιτου. Πρώτο, διαμορφώθηκε η βεράντα σαν έξοδος του επάνω «οσπίτιου», σκεπάζοντας όμως μέρος από το υπαίθριο αυλιδάκι, πιο συγκεκριμένα, το τμήμα εκείνο όπου βρισκόταν ο φούρνος και το άνοιγμα της στέρνας. Η πρόσθετη αυτή κατασκευή στηριζόταν στον τοίχο του σπιτιού και στο καμαρικό που φτιάχτηκε λίγο πιο μπροστά από την πόρτα του ισογείου. Μέσα από το καμαρικό γινόταν ανεμπόδιστα η επικοινωνία του στεγασμένου τμήματος της αυλής με το υπόλοιπο υπαίθριο.

Εσωτερικό κατοικίας της Πάτμου

Στη βεράντα που προστέθηκε - τη λεγόμενη πάνω αυλή- απόληγε μια σκάλα που φτιαχνόταν υπαίθρια δίπλα από την είσοδο της αυλής. Η σκάλα αυτή συμπλήρωνε την επικοινωνία των δύο επιπέδων. Η βασική επικοινωνία γινόταν με τον καταρραχιά⁵³ που βρισκόταν στον χώρο του ύπνου.

Δεύτερον, με την κατασκευή της πάνω αυλής η κάμαρη του ισογείου σκοτεινίασε. Παρουσιάστηκε έτσι η ανάγκη για κάποιο τρόπο φωτισμού της. Τρίτον, ο χώρος του ύπνου μεταφέρθηκε στην αντίστοιχη θέση του επάνω επιπέδου, η κάμαρη του ισογείου μεταβλήθηκε σε χώρο λάτρας του σπιτιού και το υπόστεγο τμήμα από το αυλιδάκι διατέθηκε για τη διημέρευση που συνδυαζόταν με ελαφρές ασχολίες, το πλέξιμο, το κέντημα, το φτιάξιμο του γλυκού κ.τ.λ. Μ' αυτές τις αλλαγές στη χρήση των χώρων, ελευθερώθηκε ο χώρος του ύπνου του κατωγιού που μετατράπηκε σε αποθήκη για τα γεννήματα και τα τρόφιμα, η δε αντίστοιχη κάμαρη του ορόφου έφτασε να είναι ο επίσημος χώρος υποδοχής, η σάλα του σπιτιού, το καλόσπιτο.

Η παραπάνω κατάσταση στερεότυπα συναντιέται σε όλες σχεδόν τις φάσεις που πέρασε ο οικισμός και δημιουργεί τυπολογία χρήσης χώρων. Το ισόγειο για τις καθημερινές δουλειές, τα φουρνίσματα, το μαγείρεμα, τις γυναικείες ασχολίες, τη διημέρευση κ.τ.λ. και ο όροφος για το βραδινό ύπνο, για το χώρο υποδοχής και στις γιορτές.

⁵³ Καταρραχιάς ή αναφοράς ή καταρράχτης ή καταπαχή. Το ορθογώνιο άνοιγμα στο δάπεδο του ανωγιού που έκλεινε και ασφάλιζε με ξύλινο καπάκι. Μέσα απ' αυτό γινόταν η επικοινωνία των δύο επιπέδων με τη βοήθεια ξύλινης ή πέτρινης σκάλας.

2. 2. ΑΝΑΤΟΛΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ

Εξαιτίας του κλίματος και της κουλτούρας των ανθρώπων στη Μέση ανατολή, η εσωστρέφεια αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής αυτής της περιοχής.

Στις περιοχές αυτές, η εσωστρέφεια έχει αποκρυσταλωθεί ως ένα χαρακτηριστικό που συντελεί στον έλεγχο του φωτισμού και της θερμότητας, ειδικά σε περιοχές που το έχουν ανάγκη.

Η εσωστρεφής κατοικία παρουσιάζει συναφή τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά στις ζεστές και άνυδρες περιοχές και δημιουργεί τη βάση μίας αστικής πατέντας στις πόλεις του Ισλαμικού κόσμου. Ανεξάρτητα από τις κλιματολογικές και λειτουργικές αποδόσεις αυτής της τυπολογίας όμως, η πολιτιστική σχέση είναι εξίσου σημαντική.

Στο Ισλάμ η κατοικία αποτελεί ένα απόλυτα ιδιωτικό «βασιλείο». Φιλοξενούμενοι είναι ευπρόσδεκτοι αλλά σε πολλές περιπτώσεις γίνεται διαχωρισμός των φύλων. Η πρόσβαση των φιλοξενούμενων είναι αυστηρά οριοθετημένη σε συγκεκριμένους χώρους, ώστε να είναι βέβαιο ότι δεν θα υπάρξει καμία ανάμιξη των δύο φύλων. Η εσωτερική αυλή είναι ένας αποκλειστικά ιδιωτικός χώρος της κατοικίας που χρησιμοποιείται μόνο από τα μέλη της οικογένειας. Η αυλή η οποία είναι εκ των πραγμάτων καθορισμένη από τους περιμετρικούς χώρους της κατοικίας είναι ανοιχτή προς τον ουρανό και χρησιμοποιείται πρωτίστως σαν μία προέκταση των ζωνών καθημερινής χρήσης.

Αυτός ο γενικός τύπος οργάνωσης προσφέρει την δυνατότητα έντονης αστικοποίησης και τη μέγιστη χρήση της αστικής γης. Χτίζοντας λοιπόν με τον τρόπο αυτό γύρω από μια εσωτερική αυλή δημιουργείται ένας συμπαγής όγκος που αποσαφηνίζει τα όρια του δρόμου, ο οποίος χρησιμοποιείται αποκλειστικά για την κυκλοφορία.

Σε περιοχές που έχουν αποδειχθεί πολύ ζεστές και άνυδρες, πολύ υψηλή πυκνότητα αστικού ιστού επιτυγχάνεται από την «χαμηλή» αρχιτεκτονική και ένα αστικό πρότυπο που είναι ανθρώπινο. Δύο είναι οι βασικοί παράγοντες για την αποτελεσματική χρήση της αστικής γης, ο υψηλός πληθυσμός και οι σωστά δομημένες περιοχές. Ο υψηλός πληθυσμός δημιουργεί μία έντονη κοινωνική αλληλεπίδραση και η χαμηλή αρχιτεκτονική προσφέρει στους κατοίκους επαφή με τη φύση και καλύτερες μικροκλιματολογικές συνθήκες.

Ήταν πάντα ένας σημαντικός παράγοντας της άνεσης μίας εσωτερικής αυλής, να συμπεριλαμβάνει ένα μνημειώδες δέντρο ή μία γαλήνια και δροσερή πηγή. Σε πολλούς τύπους τέτοιων σπιτιών η κουζίνα είναι ανοιχτή προς την εσωτερική αυλή με ένα φούρνο και μία καπνοδόχο από την οποία ο καπνός οδηγείται απευθείας εκτός σπιτιού. Το μαγείρεμα ήταν μία πολύ σημαντική οικιακή δραστηριότητα για τις γυναίκες. Η προετοιμασία του φαγητού ανάλογα με την εποχή και άλλες εργασίες, όπως η ξήρανση

φαγώσιμών και το πάστωμα γινόντουσαν στην εσωτερική αυλή. Η εσωτερική αυλή έγινε ένας πολυχρηστικός χώρος, όπου λάμβαναν μέρος οι δραστηριότητες της οικογένειας. Επίσης αποτελούσε ένα σημείο το οποίο παρείχε προστασία από ανεπιθύμητα κλιματολογικά φαινόμενα όπως δυνατούς ανέμους και θύελλες.

Επίσης, στις κατοικίες του Ισλάμ εντάσσεται συχνά και το υγρό στοιχείο, με τη μορφή του τρεχούμενου νερού. Το γεγονός αυτό δεν είναι τυχαίο, καθώς το τρεχούμενο νερό συμβολίζει για τη θρησκεία τους την κάθαρση. Για τον ίδιο λόγο εξάλλου έξω από τα τεμένη υπάρχει τρεχούμενο νερό αλλά και δίπλα στα κοιμητήριά τους. Το τρεχούμενο νερό που ενίοτε υπάρχει στις αυλές των κατοικιών τους δημιουργεί ένα περισσότερο δροσερό περιβάλλον.

Κατοικίες με εσωτερική αυλή συναντώνται πολύ συχνά και στη Γάζα. Η Γάζα είναι μία πόλη η οποία χαρακτηρίζεται από δύσκολες κλιματολογικές αλλά και πολιτικοκοινωνικές συνθήκες. Τα στοιχεία αυτά συντέλεσαν στη διαμόρφωση της αρχιτεκτονικής της, με βασικό χαρακτηριστικό την εσωστρέφεια. Έτσι, μία από τις τυπολογίες που συναντώνται συχνότερα είναι αυτή της κατοικίας με εσωτερική αυλή. Η εσωτερική αυλή έχει σκοπό τις καλύτερες μικροκλιματολογικές συνθήκες. Έτσι, οι χώροι στρέφονται προς την αυλή για καλύτερο ηλιασμό και αερισμό. Οι τεχνικές θέρμανσης και δροσισμού παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε αυτή την περιοχή.

Θα μπορούσε να γίνει η ανάλυση της κατοικίας της Γάζας, παίρνοντας ως παράδειγμα ένα χαρακτηριστικό κτήριο, την κατοικία του Rassolian,⁵⁴ η οποία αργότερα μετατράπηκε στο κτήριο της αρχιτεκτονικής σχολής του Πανεπιστημίου της Γάζας. Τα δωμάτια αυτής της κατοικίας είναι προσανατολισμένα προς τα νοτιοδυτικά και χωρίζονται σε δύο τμήματα, το χειμερινό και το θερινό.

Η κεντρική αυλή και το μεγάλο χειμερινό ηλιοστάσιο

54

http://www.learn.londonmet.ac.uk/packages/clear/thermal/buildings/passive_system/passive_cooling/case_study/courtyard_houses.html

Το χειμερινό τμήμα της κατοικίας έχει σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο, ώστε κατά τις πρώτες πρωινές ώρες, οι ακτίνες του ήλιου να περισυλλέγονται και να εγκλωβίζονται σε ένα μεγάλο δωμάτιο – χώρο διημέρευσης. Για το λόγο αυτό, στις επιφάνειες πρόσπτωσης των ηλιακών ακτίνων, έχουν χρησιμοποιηθεί υλικά, τα οποία μπορούν να απορροφήσουν στο μέγιστο την ηλιακή ενέργεια, να την υποθηκεύσουν και να την αποδώσουν στο χώρο, όταν πια η θερμοκρασία μέσα σε αυτόν αρχίσει να πέφτει.

Για την κατασκευή των τοίχων λοιπόν αλλά και για την επικάλυψη των δαπέδων χρησιμοποιήθηκαν οπτόπλινθοι και κεραμικά πλακίδια. Επίσης, το πάχος των τοίχων είναι άλλος ένας θετικός παράγοντας για την καλύτερη και μεγαλύτερη αποθήκευση της θερμικής ενέργειας. Οι τοίχοι λοιπόν έχουν πάχος 1,5 – 2μ και λειτουργούν όπως και οι σύγχρονοι, ηλεκτρικοί θερμοσυσσωρευτές. Το πρωί, οι τοίχοι που έχουν ακτινοβολήσει πλέον όση θερμική ενέργεια είχαν συσσωρεύσει κατά τη διάρκεια της μέρας, έρχονται και πάλι σε άμεση επαφή με την ηλιακή ακτινοβολία και η διαδικασία επαναλαμβάνεται.

Της νυχτερινές ώρες, που είναι κατά κανόνα οι ψυχρότερες, δε χρησιμοποιείται όλος ο χώρος του σπιτιού, αλλά ένα σημείο αυτού, όπου συγκεντρώνεται η οικογένεια, όπως αυτό συνέβαινε παλαιότερα με τη συγκέντρωσή της γύρω από την εστία. Για το σκοπό αυτό, κάτω από αυτό το σημείο τοποθετούνται θερμαινόμενες πλάκες, οι οποίες γεμίζονται με άνθρακα. Είναι ένας θερμός, φιλικός κύκλος για να συζητήσουν και να ενισχύσουν τον δεσμό της οικογένειας.

Το θερινό τμήμα της κατοικίας έχει σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να προφυλάξει τους χρήστες από τις υψηλές θερμοκρασίες και τις άμεσες ηλιακές ακτινοβολίες. Το τμήμα που χρησιμοποιείται το καλοκαίρι εκτίθεται ελάχιστα στην άμεση ηλιακή ακτινοβολία, σκιαζόμενο από έναν ανεμοφράκτη (*talar*). Ο χώρος αυτός στεγάζεται με θολωτή στέγη, στην οποία έχει γίνει πρόβλεψη για αεραγωγούς (*Kollah Farangi*).

Το θερινό τμήμα με τον ανεμοφράκτη (*tallar*) και το *kollah Farangi*

Είναι πολύ χρήσιμο στα πλαίσια αυτής της μελέτης, να διευκρινιστεί η έννοια του *talar*, διότι θα μπορούσε να αποτελέσει και ένα παράδειγμα προς μίμηση κατά το σύγχρονο σχεδιασμό βιοκλιματικών κατοικιών. Το *talar* είναι ένας χώρος, ο οποίος σχηματίζεται από τρεις τοίχους, σε σχήμα Π. Η τέταρτη, ανοιχτή, πλευρά του χώρου έχει βόρειο – ανατολικό προσανατολισμό, έτσι ώστε να λαμβάνεται καθαρός αέρας ανάμεσα στους τοίχους, το δάπεδο και την οροφή, κατά τη διάρκεια της νύχτας, ο οποίος αποδίδεται στο περιβάλλον διαβίωσης κατά τη διάρκεια της ημέρας. Οι τοίχοι αυτοί, μη λαμβάνοντας άμεσα ηλιακή ακτινοβολία, δε ζεσταίνονται πολύ κατά τη διάρκεια της μέρας. Η οροφή του *talar* είναι κατασκευασμένη από δύο στρώσεις οπτόπλινθων, με ένα διάκενο αέρα ανάμεσα τους, ο οποίος λειτουργεί θερμομονωτικά και απομονώνει τον βιώσιμο χώρο από την ατμόσφαιρα. Τόσο ο ανεμοφράκτης όσο και το *Kollah Farangi* είναι τοποθετημένα σε ένα δωμάτιο που βρίσκεται σε μία γωνία της εσωτερικής αυλής που δεν εκτίθεται άμεσα στον ήλιο. Ο ανεμοφράκτης εγκλωβίζει το ψυχρό αεράκι και το οδηγεί μέσα στο δωμάτιο, ενώ το *Kollah Farangi* απαγάγει τον ζεστό αέρα και τον οδηγεί έξω από το δωμάτιο.

Σε όλες αυτές τις πολύ έξυπνες λύσεις βιοκλιματικού χαρακτήρα, έρχεται να προστεθεί και το υγρό στοιχείο, που αποτελεί πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό στην προσπάθεια διαμόρφωσης του μικροκλίματος. Το υγρό στοιχείο εντάσσεται στην κατοικία με το λεγόμενο *sardab*, το οποίο σημαίνει «πηγάδι με κρύο νερό». Στην ουσία είναι ένας υπόγειος χώρος, έξι μέτρα κάτω από το επίπεδο του εδάφους, από όπου περνάει το κρύο νερό της Qanat. Πρόκειται δηλαδή για τρεχούμενο νερό. Γίνεται λοιπόν κατανοητό πως ο χώρος αυτός αποκτά μία χαμηλή θερμοκρασία αλλά και υψηλή σχετική υγρασία. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι πολύ χρήσιμα εάν ενταχθούν μέσα στην κατοικία.

Πηγάδι με κρύο νερό - *sardab*

Για το σκοπό αυτό έχουν χρησιμοποιηθεί αεραγωγός, ο οποίος κατεβαίνει από τον ανεμοφράκτη και οδηγεί όλα τα ρεύματα σε αυτόν το χώρο. Στη συνέχεια, ένας άλλος αεραγωγός οδηγεί τον αέρα σε ένα μεγάλο υπόγειο χώρο, ο οποίος είναι φυσικά πιο δροσερός από τους χώρους του ισογείου, και εξασφαλίζει δροσερό αέρα για αυτό το δωμάτιο. Έπειτα, ο ψυχρός αέρας θα περάσει στην εσωτερική αυλή και θα δροσίσει τον αέρα της.

Άλλο ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο της κατοικίας αυτής, στα πλαίσια της βιοκλιματικής αρχιτεκτονικής, είναι τα υπόγεια τούνελ, τα οποία αναπτύσσονται στις τέσσερις πλευρές τις εσωτερικής αυλής, όπου και εξατμίζεται η υγρασία από τις κρεβατίνες και την εσωτερική λιμνούλα η οποία θα έβλαπτε την βασική κατασκευή που είναι χτισμένη από τούβλα και πηλό. Αυτά τα τούνελ δίνουν την κατάλληλη υγρασία στον αέρα που έπειτα θα περάσει μέσα από τους αεραγωγούς. Αυτό είναι άλλη μια συμβολή στο σύστημα δροσισμού.

Υπόγειο τούνελ

Στα κτήρια με εσωτερική αυλή χρησιμοποιούν και την υπόγεια εσωτερική αυλή, η οποία συνήθως έχει δέντρα και μία μικρή λιμνούλα για να δημιουργεί φρέσκο και δροσερό περιβάλλον για τους χρήστες του κτηρίου. Τα φυλλοβόλα δέντρα δεν αφήνουν τον ήλιο να περάσει στην αυλή το καλοκαίρι, αλλά το χειμώνα οι ηλιακές ακτίνες φτάνουν μέχρι το έδαφος. Αυτός ο χώρος λειτουργεί αυτόνομα σαν παραγωγός δροσερού αέρα για τα δωμάτια που βρίσκονται στα ανώτερα επίπεδα και για την εσωτερική αυλή.

3

ΒΙΟΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ

3 ΕΣΩΣΤΡΕΦΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΩΣ ΒΙΟΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ

3. 1. ΑΡΧΕΣ – ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Το γεγονός του σχεδιασμού και της δημιουργίας εσωστρεφούς κατοικίας δεν ξεκίνησε ούτε ξαφνικά, ούτε τυχαία και χωρίς λόγο. Διάφοροι ήταν οι λόγοι, που οδήγησαν σε αυτή τη μορφή της κατοικίας. Ένας από τους σημαντικότερους λόγους ήταν, και είναι και σήμερα, η προσπάθεια βελτιστοποίησης των μικροκλιματολογικών συνθηκών της βιώσιμης περιοχής του ανθρώπου.

Ο άνθρωπος από πολύ νωρίς, για πρακτικούς λόγους και χωρίς θεωρητική ανάλυση των πράξεών και των τρόπων δομής του, χρησιμοποίησε με επιτυχία αυτό, που η επιστήμονες σήμερα ονομάζουν «παθητική ηλιακή αρχιτεκτονική»⁵⁵. Η παθητική ηλιακή αρχιτεκτονική δε μπορεί να εξαλείψει τις επιδράσεις του κλίματος, αλλά μπορεί να τις περιορίσει σε έναν ελάχιστο βαθμό.

Κάθε κλίμα αποτελεί το αποτέλεσμα συνδυασμού πολλών, απλών μετεωρολογικών συνθηκών. Ειδικότερα στην περιοχή της Μεσογείου, διακρίνεται μία κλιματική ποικιλία θερμών, εύκρατων και ψυχρών περιόδων. Κατά συνέπεια, δε θα μπορούσε κανείς να οδηγηθεί σε μία λύση, η οποία θα «προστάτευε» το χρήστη του σπιτιού από μία μόνο από αυτές τις κατηγορίες. Θα πρέπει, κατά συνέπεια, να αντιμετωπίσει κανείς τόσο τις υψηλές θερμοκρασίες κατά τους θερινούς μήνες, όσο και τις χαμηλές κατά τους ψυχρούς μήνες και ταυτόχρονα να μπορέσει να ρυθμίσει τις διακυμάνσεις της σχετικής υγρασίας. Αν κανείς επικεντρωθεί σε ένα μόνο από αυτά τα στοιχεία, τότε κατά πάσα πιθανότητα θα επιδεινώσει τα υπόλοιπα και θα προκαλέσει συνθήκες δυσφορίας, κατά την πρώτη επικράτηση των αντίθετων συνθηκών.

Ο όρος «παθητικό σύστημα» χρησιμοποιείται κυρίως για να φανεί η αντίθεσή του από τα «ενεργειακά συστήματα». Η βασική διαφορά των δύο αυτών συστημάτων είναι η χρήση μηχανικών συστημάτων, η οποία γίνεται στα ενεργειακά συστήματα, ή η μη χρήση αυτών στα παθητικά. Κατά τη χρήση ενεργειακών συστημάτων δηλαδή, είναι απαραίτητη η ένταξη ανεμιστήρων ή μηχανικών αντλιών για την επίτευξη του θεμιτού

---

⁵⁵ R. Colombo, A. Landabaso, A. Sevilla, Παθητική ηλιακή αρχιτεκτονική για την περιοχή της Μεσογείου – εγχειρίδιο σχεδιασμού, εκδ. Ινστιτούτο μηχανικής συστημάτων και πληροφορικής, Βρυξέλλες, 1995, σ. 9

αποτελέσματος. Αντίθετα, το παθητικό σύστημα δηλώνει τεχνολογία απλή και κατά το δυνατό εκμετάλλευση της ενέργειας, που ενυπάρχει στο συγκεκριμένο τόπο, με απλές αρχιτεκτονικές – σχεδιαστικές λύσεις.

Θα γίνει εδώ μία προσπάθεια σύντομης παρουσίασης των βασικών χαρακτηριστικών των παθητικών συστημάτων, και στη συνέχεια θα μελετηθεί η σχέση τους με την δομή των εσωστρεφών κατοικιών της Μεσογείου. Τα βασικά χαρακτηριστικά λοιπόν των παθητικών συστημάτων είναι:⁵⁶

1. Εκμετάλλευση της τοπικής ενέργειας
2. είδη φυσικών πηγών και καταβοθρών
3. εκμετάλλευση των φυσικών συναλλαγών ενέργειας
4. θερμική εκμετάλλευση των κτηρίων

Τα παθητικά συστήματα παρέχουν θέρμανση και δροσισμό, βάση της εκμετάλλευσης των φυσικών πηγών και καταβοθρών ενέργειας.⁵⁷ Για να γίνει αυτό κατανοητό, θα μπορούσαμε να πούμε πως βασικότερη πηγή ενέργειας αποτελεί ο ήλιος, και βασικότερη καταβόθρα ενέργειας ο ουρανός. Η λύση για την επίτευξη μιας στάθμης άνεσης στο εσωτερικό ενός κτηρίου είναι η συνδυασμένη εκμετάλλευση και εξισορρόπηση των πηγών και των καταβοθρών ενέργειας,

Οι βασικές πηγές ενέργειας για μία κατοικία είναι η ηλιακή ακτινοβολία, ο εξωτερικός αέρας θερμοκρασίας, άνω των 24° C και τα εσωτερικά κέρδη, όπως η εστία παλαιότερα, ή οι ηλεκτρικές συσκευές και ο φωτισμός μεταγενέστερα. Οι βασικές καταβόθρες απωλειών είναι ο ουρανός, ο εξωτερικός αέρας κάτω των 24° C, και οι υγρές επιφάνειες, όπως η βλάστηση, οι κρήνες, τα πηγάδια και άλλες επιφάνειες τρέχοντος ή στάσιμου νερού.

Όσον αφορά στην εκμετάλλευση των φυσικών συναλλαγών ενέργειας, η θερμότητα στα παθητικά συστήματα μεταδίδεται μέσω ακτινοβολίας, αγωγής και μεταφοράς. Η άνεση του βιώσιμου χώρου επηρεάζεται από τη θερμοκρασία του αέρα, εξίσου όπως και από τη θερμοκρασία των γύρω επιφανειών.

---

⁵⁶ R. Colombo, A. Landabaso, A. Sevilla, Παθητική ηλιακή αρχιτεκτονική για την περιοχή της Μεσογείου – εγχειρίδιο σχεδιασμού, εκδ. Ινστιτούτο μηχανικής συστημάτων και πληροφορικής, Βρυξέλλες, 1995, σ. 9

⁵⁷ Πηγή ενέργειας αποτελεί οποιοδήποτε στοιχείο του περιβάλλοντος που συνεισφέρει θερμότητα σε ένα κτήριο, ενώ καταβόθρες χαρακτηρίζονται τα στοιχεία που απορροφούν ενέργεια.

Στα πλαίσια των παθητικών συστημάτων, τα στοιχεία συλλογής, αποθήκευσης, μετάδοσης και διάχυσης της θερμότητας, αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι των αρχιτεκτονικών στοιχείων. Έτσι, ένα αρχιτεκτονικό στοιχείο, όπως ο τοίχος ή η στέγη, δεν επιτελεί ένα μόνο σκοπό, αλλά ορίζει το χώρο, τη μορφή του κτηρίου και βοηθά στη θέρμανση και το δροσισμό του.

Γενικότερα, ο σωστός σχεδιασμός μίας κατοικίας μπορεί να επηρεάσει το μικροκλίμα της. Εξάλλου αυτός είναι ο στόχος σε πολλές περιπτώσεις από αυτές που ήδη αναφέρθηκαν.

3.2. ΒΙΟΚΛΙΜΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΗΣ ΕΣΩΣΤΡΕΦΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Ηλιακή ακτινοβολία

Η ‘καλή’ έκθεση στην ηλιακή ακτινοβολία είναι απαραίτητα για την κατοικία εφόσον αυτή έχει τον κατάλληλο σχεδιασμό για τον λόγο αυτό ο μάστορας του παραδοσιακού σπιτιού έπρεπε να υπολογίσει τις ηλιακές ακτίνες σε όλα τα μέρη του κτίσματος, σε όλα τα δωμάτια και για όλες της ώρες της μέρας. Ο σωστός προσανατολισμός απαιτεί από τον σχεδιαστή τη μελέτη της κίνησης του ήλιου τον χειμώνα και το καλοκαίρι και σε σχέση με την κάτοψη και την διεύθυνση των χώρων. Είναι σημαντικό να διασφαλίσουν ότι η ηλιακή έκθεση ήταν όφελος χωρίς τις βλαβερές συνέπειες της υπερβολικής θερμοκρασίας και το εκτυφλωτικό φως. Η κατοικία με την εσωτερική αυλή πρέπει να ανταποκρίνεται επαρκώς στην περιστροφή του ήλιου, την εναλλαγή των εποχών, την εαρινή και φθινοπωρινή ισημερία και το θερινό και χειμερινό ηλιοστάσιο. και πρέπει να το κάνει αυτό χωρίς να έχει την ιδανική τοποθεσία, και χωρίς (για λόγους ιδιωτικότητας και ασφάλειας) την δυνατότητα να δημιουργήσει ανοίγματα προς τα έξω.

Μολονότι, στο παρελθόν, οι σχεδιαστές χρησιμοποιούσαν εμπειρικές μεθόδους για την πρόβλεψη, οι σύγχρονοι αρχιτέκτονες εκμεταλλεύονται την επιστήμη για να προβλέψουν τις επιπτώσεις του ήλιου στις κατοικίες σε ζεστές περιοχές ερήμου. Η γωνία πρόπτωσης ηλιακής ακτινοβολίας μπορεί να υπολογιστεί με τις ακόλουθες μεθόδους:

- Γωνία ηλιακής ακτινοβολίας: είναι η κατακόρυφη γωνία μεταξύ της ηλιακής ακτινοβολίας και της οριζόντιας σκιάς της.

- Γωνία ηλιακού αζιμούθιου: είναι η γωνιακή απόσταση προεκτεινόμενη από την σκιά της ηλιακής ακτινοβολίας προς τα βόρεια με δεξιόστροφη κίνηση.

Γνωρίζοντας την γωνία ηλιακής ακτινοβολίας σε διάφορες ώρες της ημέρας μέσα από τις περιόδους ισημερίας και ηλιοστασίων, επιτρέπει στους αρχιτέκτονες να προβλέψουν την διείσδυση της ηλιακής ακτινοβολίας σε κάθε χώρο του σπιτιού. Γενικότερα καταλήγουμε ότι είναι προτιμότερο ο προσανατολισμός της εσωτερικής αυλής να είναι στον άξονα ανατολής – δύσης, και η διαμήκης πρόσοψη να είναι στον βορρά, για τους ακόλουθους λόγους:

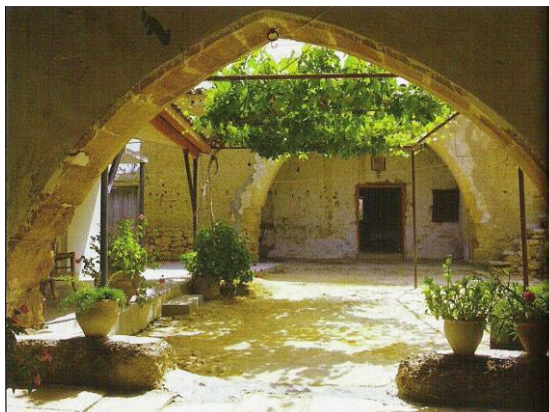
- Η ηλιακή προβολή πρέπει να είναι αντίθετα προς την μεγάλη όψη (δηλ τον νότο)
- Η νότια όψη την μεγαλύτερη ποσότητα θερμότητας στις κρύες περιόδους και την μικρότερη ποσότητα κατά την διάρκεια του καλοκαιριού λόγω της μεγάλης γωνίας πρόσπτωσης των ηλιακών ακτινών. Ως εκ τούτου επωφελείται από την ηλιακή ακτινοβολία τον χειμώνα και μπορεί να σκιαστεί αποτελεσματικά το καλοκαίρι.

Άνεμος: η κίνηση του αέρα

Η κυκλοφορία του αέρα είναι αποτέλεσμα των διαφορετικών θερμοκρασιών που προκαλούνται από την θέρμανση του νερού και της γης από τον ήλιο. Υπάρχουν τόσο παγκόσμιες όσο και τοπικές διαφορές που οδηγούν σε εποχιακές διακυμάνσεις στην ποσότητα του ανέμου και για αυτό είναι χρήσιμες στο κλιματολογικό πλαίσιο. Παρόλα αυτά, οι διαφορές της ατμοσφαιρικής πίεσης οδηγούν σε αύξηση των ανέμων οι οποίοι μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τον δροσισμό των πόλεων και των κτηρίων σε θερμές περιοχές ανά τον κόσμο. Ο παγκόσμιος τύπος στις διαφορετικές θερμοκρασίες μεταξύ ηλιόλουστων και μη περιοχών επαναλαμβάνεται μέσα στις κατοικίες που χρησιμοποιούν την εσωτερική αυλή. Υπάρχουν διαφορές στην θερμοκρασία μεταξύ συμπαγών και κενών στοιχείων: αυτών που είναι ανοιχτά προς τον ήλιο και αυτών που είναι σκιασμένα οδηγούν σε διαφορά στην πυκνότητα του αέρα η οποία επομένως προκαλεί την ακόλουθη ροή του αέρα:

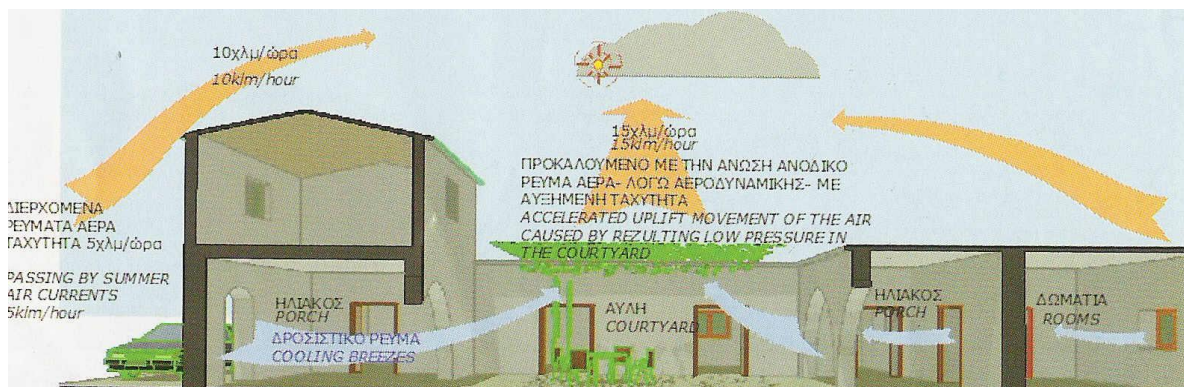
- Μεταξύ της εσωτερικής αυλής και του εξωτερικού χώρου νύχτα και μέρα σε θερινές και χειμερινές συνθήκες
- Μεταξύ της εσωτερικής αυλής και του εσωτερικού χώρου του κτηρίου.

Φύτευση κληματαριάς σε εσωτερικά αυλή

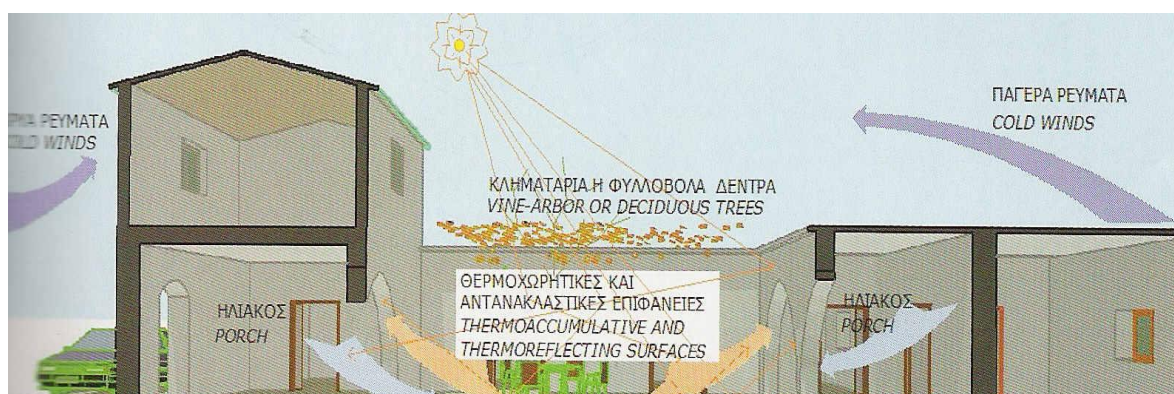
Για να λειτουργήσει ο «Παραδοσιακός Βιοκλιματισμός» κατασκεύαζαν την κατοικία με εσωτερική αυλή στην καρδιά του σπιτιού (κέντρο) όπου υπήρχε κληματαριά ή φυλλοβόλα δέντρα και γύρω της εξελίσσονταν τα δωμάτια . Αξιοσημείωτο είναι γεγονός ότι η εσωτερική αυλή ήταν το κύριο μέρος της κατοικίας και τα δωμάτια γύρω-γύρω λειτουργούσαν σαν βοηθητικοί χώροι . Όμως τα κτίσματα γύρω από την αυλή δημιουργούσαν σκιερούς χώρους το καλοκαίρι και απανεμιά το χειμώνα ,απ-αμβλύνοντας έτσι τα εποχιακά καιρικά φαινόμενα .

Συγκεκριμένα , το καλοκαίρι όλος αυτός ο σχεδιασμός του σπιτιού ,ευνοούσε την εξάτμιση και τη δημιουργία σκιάς . Κατά την εξάτμιση στην επιφάνεια των φύλλων παράγεται ψύξη και ο δροσισμένος αέρας σαν βαρύτερος κατέρχεται κάτω από τη σκιά του δέντρου ενώ ο ανερχόμενος εξωτερικός αέρας τον έλκει , αυξάνοντας την ταχύτητα του και παράγοντας έτσι δροσερά ρεύματα μέσα στα δωμάτια . Επιπλέον στην εσωτερική αυλή υπάρχει σκιά όλες τις ώρες της ημέρας έτσι η θερμοκρασία εκεί διατηρείται σε χαμηλά και ανεκτά επίπεδα αφού οι γύρω τοίχοι μπλοκάρουν την ηλιακή ακτινοβολία .

Η κίνηση του αέρα μέσω της εσωτερικής αυλής τους θερμούς μήνες του χρόνου

Επίσης, κατά την διάρκεια των ζεστών μηνών του καλοκαιριού ο σχεδιασμός της παραδοσιακής κατοικίας κάνει εκμετάλλευση της αεροδυναμικής . Ο χαμηλής ταχύτητας αέρας που πνέει στο υψόμετρο των γείσων της στέγης αναγκάζεται να διαγράψει καμπύλη τροχιά πάνω από αυτή και να αύξηση την ταχύτητα του με αποτέλεσμα να δημιουργεί άνοση , και ως εκ τούτου να προκαλέσει ανοδικά ρεύματα αέρα στη αυλή .

Η κίνηση του αέρα μέσω της εσωτερικής αυλής τους ψυχρούς μήνες του χρόνου

Από την άλλη τον χειμώνα η κατοικία εκμεταλλεύεται την ηλιακή ακτινοβολία όταν έχει λιακάδα και μπλοκάρει τους παγερούς ανέμους . Η ηλιόλουστη αυλή λειτουργεί σαν κάτοπτρο και περιμαζεύει , εστιάζει και ενδυνάμωνε τις χλιαρές ακτίνες του ήλιου κρατώντας τα γύρω δωμάτια πιο ζεστά.

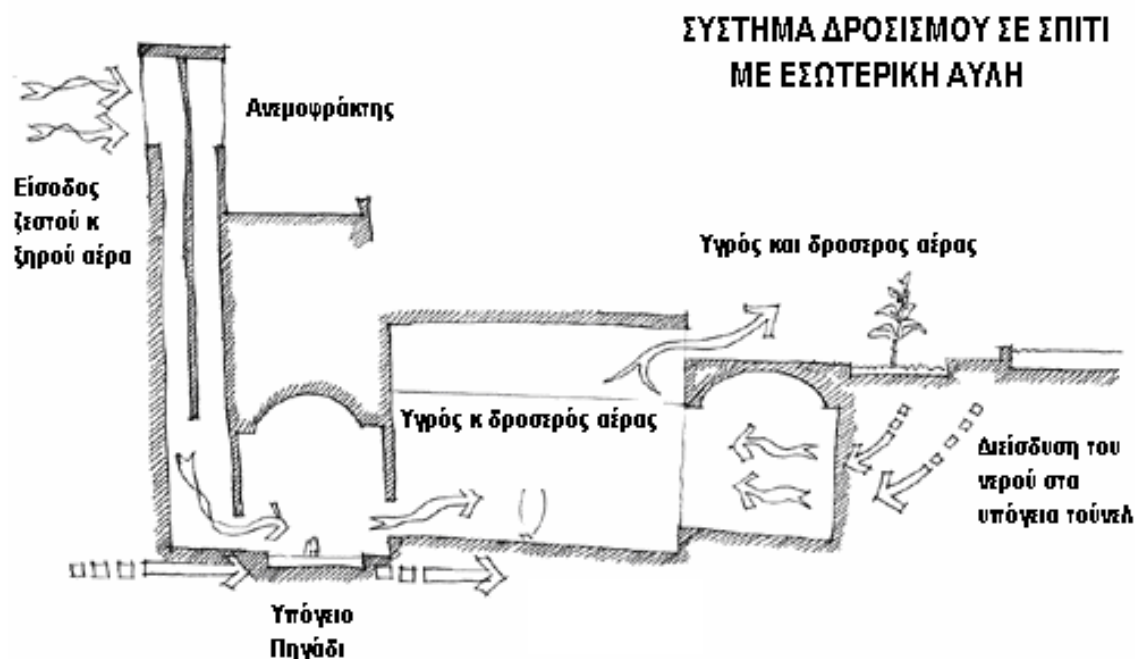
Ως συνέπεια ο άνεμος δρα ευεργετικά στην μείωση των περιβαλλόντων θερμοκρασιών απλά λόγω της φύσης της χρήσης της εσωτερικής αυλής. Ωστόσο, εκτός αυτού ο μετριασμός των θερμοκρασιών από τις κλίσεις του εδάφους που δημιουργούνται, ο δροσερός αέρας μπορεί να μειώσει τις επιφανειακές θερμοκρασίες κατά τη διάρκεια της ημέρας που ακολούθως ωφελείται από τις συνθήκες της νύχτας.

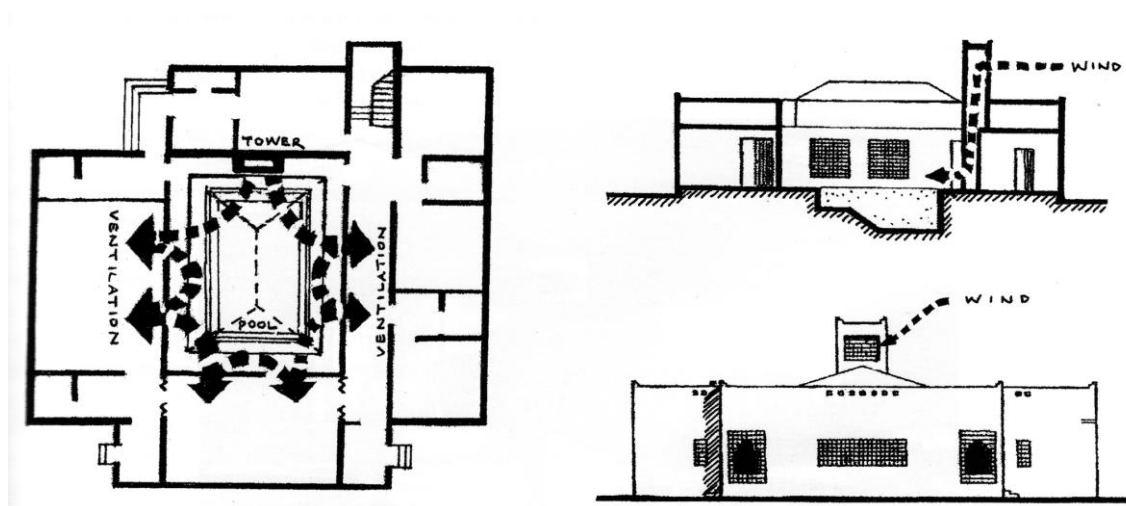
Ποσοστό υγρασίας

Η υγρασία είναι καθαρό εξατμισμένο νερό που υπάρχει στον αέρα. Στις βόρειες περιοχές συχνά δημιουργεί σύννεφα και ομίχλη οδηγώντας σε βροχή και δροσοσταλίδες όταν η εξάτμιση συμπυκνώνεται. Για τα κτήρια η υγρασία είναι σημαντική για την άνεση των ανθρώπων και την ευημερία των οικοδομικών υλικών. Στα ζεστά ξηρά κλίματα η δημιουργία υγρασίας μπορεί να μειώσει την σκόνη που προέρχεται από τους ανέμους και να προστατεύσει τις πόλεις της ερήμου από τις αμμοθύελλες.

Ο αέρας που είναι κορεσμένος με νερό εξατμίζεται μπορεί ωστόσο να προκαλέσει και προβλήματα ακόμη και στις ζεστές ξηρές αυτές περιοχές. Όταν η ατμόσφαιρα δεν έχει την ικανότητα να απορροφήσει την επιπλέον ποσότητα υγρασίας, μπορεί να υγροποιηθεί όταν η θερμοκρασία πέφτει. Ο βαθμός κορεσμού της ατμόσφαιρας εξαρτάται από την θερμοκρασία – όσο περισσότερο ανεβαίνει η θερμοκρασία του αέρα τόσο μεγαλύτερη ικανότητα έχει αυτός να απορροφήσει υγρασία και να δημιουργηθούν προβλήματα συμπύκνωσης υδρατμών αργότερα.

Η υγρασία είναι αρκετά σημαντική στο να μειωθεί η ξηρότητα του εσωτερικού αέρα στις κατοικίες. Ο υπερβολικά ξηρός αέρας μπορεί να δώσει την αίσθηση αρκετά υψηλής θερμοκρασίας ενώ στην πραγματικότητα η ίδια θερμοκρασία με ελαφρώς περισσότερη υγρασία θα δημιουργούσε συνθήκες μεγαλύτερης άνεσης. Ενυδατώνοντας τον αέρα (μέσω ενός σιντριβανιού ή μέσω μιας περιοχής ακίνητου νερού) μπορεί να μειώσει την θερμοκρασία

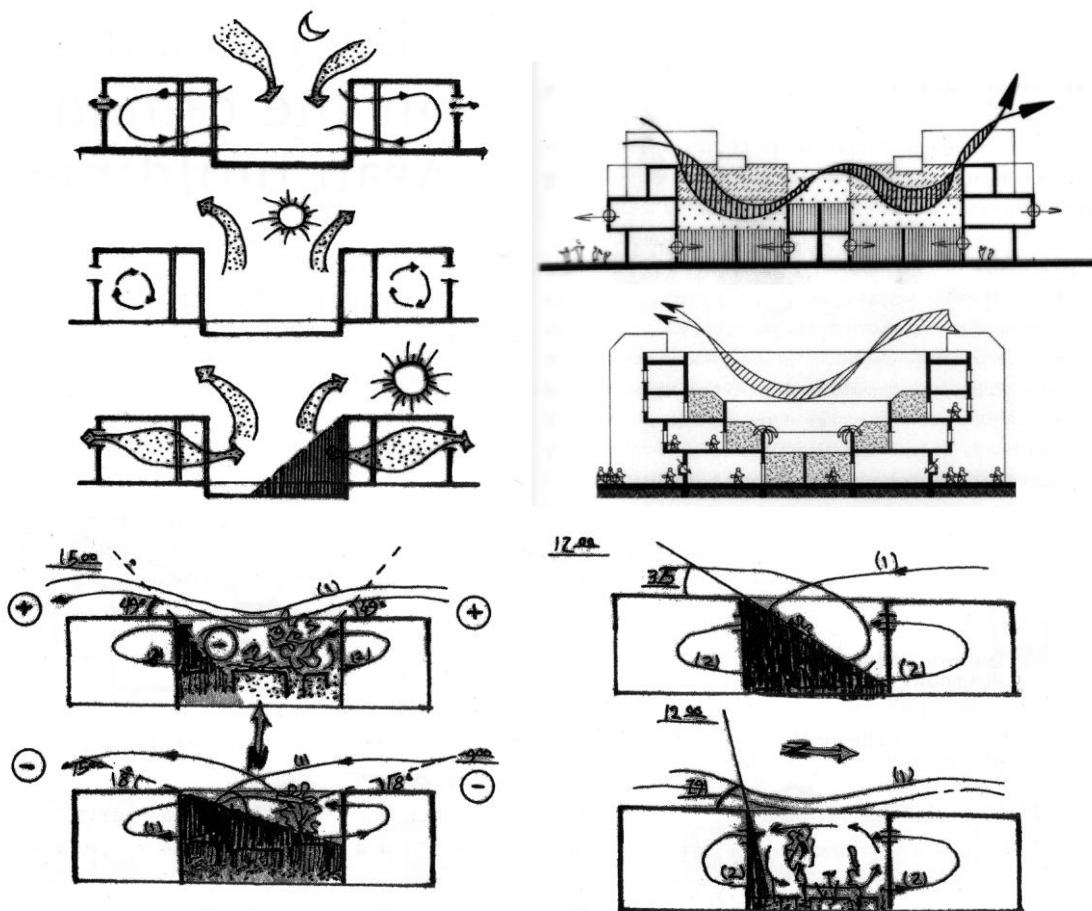

Η κίνηση του αέρα μέσω των ανεμόπυργων

μέσω της εξάτμισης καθώς και να προσθέσει μια ευπρόσδεκτη αύξηση των επιπέδων της υγρασίας του αέρα. Μια ισορροπία επιτυγχάνεται συχνά με τις εσωτερικές αυλές μεταξύ του σχήματος για μέγιστο έλεγχο της θερμοκρασίας από την ηλιακή ακτινοβολία και των διευκολύνσεων των συνθηκών των ανέμων και σ αυτά που παρέχουν βέλτιστα ποσοστά υγρασίας του χώρου (μέσω σιντριβανιών). Εφόσον το νερό χρειάζεται τον ήλιο για να εξατμιστεί, συνεπώς να προσθέσει υγρασία στον αέρα, σιντριβάνια και σώματα νερού είναι συνήθως τοποθετημένα στο κέντρο της εσωτερικής αυλής λόγω του κάθετου μεσημβρινού ήλιου τα καλοκαίρια. Επίσης, επειδή η κίνηση του αέρα είναι απαραίτητα στο πίσω μέρος των δωματίων, ο ‘ανεμόπυργος’ και σχισμές αερισμού δημιουργούνται συνήθως στην περίμετρο του κτηρίου. Αυτό έχει επιδράσει εμφανώς στον σχεδιασμό και τη μορφή των κτηρίων αυτών με τις κεντρικά τοποθετημένες αυλές τους να είναι περιτριγυρισμένες από ‘ανεμόπυργους’.

Διαγράμματα κίνησης αέρα

Βλέπουμε λοιπόν ότι οι κατοικίες με εσωτερική αυλή έχουν χαρακτηριστικές διαστάσεις από κλιματολογικής άποψης. Παρόλο που αυτές ποικίλουν ανάλογα με την γεωγραφική τοποθεσία, οι βασικοί κανόνες παραμένουν ίδιοι. Υπάρχει μία συνέπεια στις αρχές που ελέγχουν την ηλιακή ακτινοβολία, το δροσισμό από τους ανέμους και το σχεδιασμό για την παροχή της κατάλληλης υγρασίας. Παρόλο που οι μέσες λύσεις που βρίσκονται είναι στην κρίση του αρχιτέκτονα, ουσιαστικά είναι ο συμβιβασμός των αντικρουόμενων κλιματικών συνθηκών, προστιθέμενος στις κοινωνικές πολιτιστικές συνθήκες, που δίνουν χαρακτήρα και ταυτότητα της περιοχής.

4

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η εσωστρεφής κατοικία αποτελεί την πρώτη μορφή κατοικίας από την εμφάνιση του ανθρώπου και συνεχίζει να χρησιμοποιείται έως τις μέρες μας. Το γεγονός αυτό βέβαια δεν είναι τυχαίο. Η εξήγησή του βασίζεται στο ότι η μορφή αυτή μπορεί να καλύψει πολλές από τις ανθρώπινες ανάγκες που ο άνθρωπος έχει σε κάθε εποχή, στην περιοχή της Μεσογείου.

Η μορφή αυτή προστάτευσε τον προϊστορικό άνθρωπο από τις δύσκολες κλιματολογικές συνθήκες, όπως το κρύο, ο παγετός, οι καταιγίδες και οι άνεμοι, καθώς επίσης και από τα άγρια ζώα και αργότερα τους διάφορους εχθρούς. Η εσωστρεφής κατοικία ήταν αυτή που στέγασε με τον καλύτερο τρόπο τη δεμένη γύρω από την εστία οικογένεια. Η τυπολογία αυτή αντικατοπτρίζει εδώ και αιώνες τη νοοτροπία των κλειστών κοινωνιών, την ανάγκη για απομόνωση και ιδιωτικοποίηση της ζωής της οικογένειας, τη θέση της γυναίκας και του άντρα.

Η εσωστρεφής κατοικία εστιάζει την προσοχή σε μια σημαντική αρχή που αφορά στη σχέση μεταξύ της αστικής πυκνότητας και της κατασκευαστικής μορφής. Δεν συνεπάγεται ότι στις πυκνοκατοικημένες περιοχές είναι αναπόφευκτη η κατασκευή υψηλών όγκων. Αντίθετα, εσωστρεφείς κατοικίες ταξινομημένες στο χώρο ως καθαρά αστικό πνεύμα μπορούν να δώσουν πολύ μεγαλύτερη πυκνότητα στην κατοίκηση, μεταξύ όλων των συνηθισμένων τύπων κατοικίας όπως:

1. Ψηλά κτήρια – κτήρια πολυκατοικιών
2. Οικοδομικά τετράγωνα με τη μορφή εσωστρεφούς κατοικίας με κοινόχρηστη εσωτερική αυλή
3. Μονοκατοικίες πανταχόθεν ελεύθερες με την αυλή σε άμεση επαφή με τον δρόμο
4. Μονοκατοικίες σε σειρά ή ενωμένες με μεσοτοιχία
5. Εσωστρεφείς κατοικίες με εσωτερική αυλή

Είναι ο τελευταίος τύπος εκείνος που αξιοποιεί την γη αποτελεσματικότερα. Αυτού του είδους η αποτελεσματικότητα έχει άλλα δύο πλεονεκτήματα: καλύπτοντας την επιφάνεια της γης με μια αναλογία όγκων και ανοιχτών χώρων, το εσωτερικό της κατοικίας διαμορφώνεται ως προς τις ανάγκες των ενοίκων. Επιπλέον, σε αρκετές περιπτώσεις οι εξωτερικοί χώροι, όπως δρόμοι και πεζοδρόμια, προστατεύονται εξίσου από καιρικά φαινόμενα-όπως ήλιος, αέρας και βροχή. Το δεύτερο κύριο πλεονέκτημα αφορά στον κοινωνικό έλεγχο και στην αλληλεπίδραση με το εξωτερικό περιβάλλον.

Εσωκλείοντας την αυλή και περιορίζοντας τη θέα προς το δρόμο, παρέρχεται υψηλού επιπέδου ασφάλεια μόνο και μόνο από αρχιτεκτονικά μέσα.

Όπως φαίνεται μέσα από πολλές γενιές εφαρμογής αυτού του τύπου, έχει επιτευχθεί με φυσικό τρόπο, η οικολογική αρχιτεκτονική και μια καλή ζωή στο κοινωνικό σύνολο. Οι ρίζες του έγκειται στις τοπικές παραδόσεις της αρχιτεκτονικής της χώρας, της πόλης ή ακόμη και της ερήμου, όπου η βαθύτερη κατανόηση της αντίδρασης του ανθρώπου σε φυσικά στοιχεία (φως, θερμότητα και ήχο) δεν είναι αποτέλεσμα της κατασκευής αυτής καθεαυτής, αλλά και πολλών δοκιμών και λαθών αναρίθμητων τοπικών μαστόρων μέσα στο χρόνο. Τα περιβαλλοντικά συστήματα και οι άλλες σχετικές πρακτικές οδήγησαν στην εισαγωγή υλικών από άλλες χώρες.

Η εσωτερική αυλή είναι κάτι παραπάνω από ένας αμυντικός εσωκλεισμός, ένας κλιματολογικός μεσολαβητής ή μια επιφανειακή σχεδιαστική σκέψη. Είναι ένα οντολογικό φαινόμενο που συμπυκνώνει την ανθρώπινη ύπαρξη και γαλουχεί τη λαχτάρα για την αιωνιότητα, και την ένωση του κόσμου με το σύμπαν σε περιοχές ή χώρες που ο θρησκευτικός παράγοντας αποτελεί πολύ σημαντικό κομμάτι του πολιτισμού τους. Στην πορεία της εξέλιξής της, η εσωστρεφής κατοικία, έχει αναμειχθεί με διάφορες κοινωνικές και πολιτιστικές καταστάσεις. Ταυτόχρονα θεμελιώνει μια αρχέγονη βάση για μια πολιτιστική τυπολογία που επηρέασε αρκετές χιλιετίες και υπάρχει ακόμη και στις μέρες μας. Η ένωση με τον ουρανό είχε σκοπό να προικίσει την γήινη πραγματικότητα με συμβολισμούς που είναι διάχυτοι ιεροί και θεϊκοί. Η αυλή ήταν το μέσο προσέλευσης των ανθρώπων σε μια ένωση. Υπήρξε το κύριο αρχιτεκτονικό μοτίβο που ένωνε τα ιδανικά και τις αξίες που ήταν μεν «ανθρώπινα» και γήινα αλλά αποκτούσαν ανώτερη σημασία μέσα στο βασίλειο της κατοικίας.

Αυτό που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι με αυτόν τον τρόπο η εσωστρεφής κατοικία, διαμόρφωνε ένα προσωπικό – εσωτερικό περιβάλλον που μπορούσε να ελεγχθεί για το όφελος της οικογένειας. Σε αντίθεση με την πιο συνηθισμένη μορφή της δυτικής κατοικίας – με τους εξωτερικούς χώρους και την προοπτική – ο κόσμος της εσωστρεφούς κατοικίας είναι στραμμένος μόνο προς τον ουρανό. Η έννοια του κλιματικού ελέγχου μέσα από τον σχεδιασμό και την κατασκευή είναι ένα σταθερό, μόνιμο χαρακτηριστικό αυτού του τύπου. Όχι μόνο ελέγχονταν οι δύσκολες συνθήκες αλλά η οικογένεια μπορούσε να χειριστεί την δουλειά της με μια εξαιρετική ιδιωτικότητα. Συνεπώς η κοινωνική ζωή και το κλίμα συνυπήρχαν.

Τα σύγχρονα τοπία των πόλεων, με τα πανταχόθεν ελεύθερα κτήρια στα οικοδομικά τετράγωνα, με τους παραμελημένους «ανοιχτούς» χώρους έρχονται σε αντίθεση με τις αρχές που θεμελιώνουν την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης. Πολλοί από τους συγγραφείς βιβλίων με θέμα την εσωστρεφή

κατοικία, έχουν παρουσιάσει εναλλακτικές κατασκευαστικές μεθόδους για το μέλλον, τονίζοντας ιδιαίτερα την ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών, κοινωνικών και πολιτιστικών παραγόντων. Η εσωστρεφής κατοικία είναι ένα μοντέλο χαμηλού ενεργειακού σχεδιασμού, ένας κατασκευαστικός τύπος που υποστηρίζει, παρά καταστρέφει, την οικογενειακή και κοινωνική ζωή και είναι ένα στοιχείο που δημιουργεί ουσιαστικά βιώσιμα οικοδομικά τετράγωνα.

Επιβεβαιώνεται ότι η εσωστρεφής κατοικία, είναι ένας πιο πολύπλοκος τύπος και ένα περιτύλιγμα μιας μεγαλύτερης ανταπόκρισης στις ενεργειακές πηγές απ' ό,τι η μοντέρνα δυτική κατοικία. Αυτό το γεγονός μας επιτρέπει να κάνουμε τον διαχωρισμό μεταξύ της εσωστρεφούς κατοικίας που είναι «επιλεκτική» ως προς το κλίμα, και της μοντέρνας κατοικίας που είναι «αποκλειστική». Μηχανικά συστήματα είναι σπάνια στην εσωστρεφή κατοικία – εκτός από την καλωδίωση για το ηλεκτρικό ρεύμα – λόγω του φυσικού αερισμού, θέρμανσης και ψύξης που επιτυγχάνονται. Παρόλα αυτά, μια τάση στην σχεδίαση των σύγχρονων εσωστρεφών κατοικιών – και σε ένα μικρό βαθμό μια τροποποίηση στα παλαιότερα – είναι η στέγαση της κεντρικής αυλής. Σε κάθε περίπτωση υπάρχει μια εναλλακτική ενεργειακή ευθύνη με την έννοια της εισαγόμενης ενέργειας (κυρίως για τον αερισμό). Τα ιστορικά παραδείγματα που έχουν εξεταστεί δείχνουν ότι οι λεπτές ισορροπίες της σύνδεσης από το «εσωτερικό» προς τα έξω, πλήττονται. Αυτές οι ισορροπίες διαφέρουν ανάλογα με την περιοχή.

Τα ιστορικά κτίρια χρησιμοποιούσαν τις πηγές της περιβάλλουσας ενέργειας διαβίωσης και συμπληρώθηκαν μόνο σε ειδικές περιπτώσεις και όπου ήταν απαραίτητο από εισαγόμενες μορφές ενέργειας. Παρόλα αυτά, πρόσφατα εισαγόμενη ενέργεια όπως πχ ο άνθρακας, το πετρέλαιο και σε κάποιες περιπτώσεις το καύσιμο ξύλο, ανέκτησαν τον έλεγχο και την χειραγώγηση του περιβάλλοντος, υποβιβάζοντας δοκιμασμένες παραδοσιακές μεθόδους. Παρατηρούνται ομοιότητες μεταξύ της σχέσης περιβάλλοντος και κοινωνίας μεταξύ αυτής ανθρώπου με τα ζώα. Αυτό το σημείο είναι άξιο αναφοράς, διότι ο τύπος της εσωστρεφούς κατοικίας εξελίχθηκε και αναπτύχθηκε λόγω του πλεονεκτήματος της άνεσης που παρείχε τόσο στον άνθρωπο όσο και στα ζώα. Η αλληλοεξαρτώμενη σχέση του ανθρώπου με τα ζώα που εξέτρεφε, ή τα κατοικίδια του, είχε και πνευματική και κλιματολογική λειτουργία.

Η ιστορία έχει να μας δείξει και άλλα μαθήματα. Ένα από αυτά είναι ότι η εσωστρεφής κατοικία βασίζεται στον κλιματολογικό έλεγχο από τους κατοίκους – χρήστες της. Εκμεταλλευόταν τους ακάλυπτους χώρους και τα ανοίγματα, και μετακινούνταν μέσα στο σπίτι ανάλογα με τον καιρό και την εποχή. Επομένως δημιουργούνταν μία ιδιαίτερη και πολύπλοκη σχέση μεταξύ του εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντα χώρου. Η κοινωνική ζωή στην

εσωστρεφή κατοικία, επηρεάζεται άμεσα από το κλίμα. Ταυτόχρονα, το κλίμα εντός της κατοικίας καθορίζεται και τροποποιείται από τον σχεδιασμό της και από τον επιδέξιο χειρισμό των κάτοικων μέσα στο σπίτι. Ως εκ τούτου, η εσωστρεφής κατοικία δημιούργησε τον κτιριακό σχεδιασμό, μια κοινωνική δομή και μια περιβαλλοντική εκμετάλλευση σε ένα αρμονικό σύνολο.

Εάν ο σχεδιασμός είναι ένα είδος κοινωνικής αφήγησης, επηρεασμένη από κοινωνικούς και τεχνολογικούς παράγοντες, είναι οι ντόπιοι χτίστες που παίζουν έναν πολύ σημαντικό ρόλο. Η ιδέα ενός σπιτιού με έναν κεντρικό ανοιχτό χώρο, που αναδεικνύει την φυσική άνωση του ζεστού αέρα, αναπτύχθηκε μέσα στους αιώνες. Η σύμπτυξη τέτοιων κατοικιών μέσα σε πυκνούς αστικούς οικισμούς ξανά, είναι αποτέλεσμα εξελικτικών πιέσεων. Αν το κλίμα και η άμυνα ήταν συστατικά κλειδιά, άλλο τόσο ήταν και οι εξωτερικοί παράγοντες. Η αρχιτεκτονική τέτοιων πόλεων ισορρόπησε την εμπειρία της πρακτικής με την θεωρητική διάσταση. Το κατασκευαστικό σχέδιο ως μέθοδος, είναι ένας αέναος διάλογος με την ιστορία, τη θεωρία, την τεχνολογία και την πράξη. Το πώς η θεωρία επηρέασε την αρχιτεκτονική της εσωστρεφούς κατοικίας, είναι ένα θέμα που έχει απασχολήσει πολλούς συγγραφείς και πώς η πρακτική μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να ενισχύσει την κατανόηση της κοινωνικής επιστήμης των κτιρίων.

Η εσωστρεφής κατοικία θεωρείται η απάντηση στις τυπολογίες των χαμηλών και πολύ πυκνών αστικών σπιτιών και είναι ίσως ο πιο κατάλληλος τύπος κατοικίας μέσα σε μια σύγχρονη μικτή χρήση βιώσιμης αστικής ανάπτυξης. Πολύ συχνά, δυτικά μοντέλα αστικής κατοίκησης, εφαρμόζονται αδιακρίτως σε περιοχές όπου το κλίμα, οι μέθοδοι κτισίματος και οι πολιτιστικές παραδόσεις προϋποθέτουν κάτι διαφορετικό. Δεν είναι απλώς δυτικές τυπολογίες όπως: συγκροτήματα πολυκατοικιών, κτίρια γραμμικών διαμερισμάτων και βίλες των προαστίων με πενιχρό περιεχόμενο σε σχέση με την πολιτιστική και κοινωνική κουλτούρα, αλλά και οι κανόνες σχεδιασμού και οικοδόμησης, που έχουν υιοθετηθεί από πολλές χώρες από άλλα, δυτικά μοντέλα.

Το γεγονός ότι ο σύγχρονος άνθρωπος μελετάει την ιστορία της αρχιτεκτονικής, δεν οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στην προσωπική του περιέργεια, την ανάγκη του για εξερεύνηση και τη δίψα του για γνώση. Οι λύσεις του παρελθόντος μας διδάσκουν και μπορούν να αποτελέσουν προτάσεις για τον σύγχρονο άνθρωπο. Εξάλλου ας μην ξεχνάμε πως ο προϊστορικός άνθρωπος, αλλά και αργότερα, είχε να αντιμετωπίσει ένα περιβάλλον πολύ πιο εχθρικό από το σημερινό και μάλιστα με πολύ λιγότερα τεχνικά μέσα. Ήταν λοιπόν αναμενόμενο να καταφύγει σε έξυπνες, πρακτικές και οικονομικές λύσεις, τις οποίες θα μπορούσαμε να μιμηθούμε, να συμβουλευτούμε και να λάβουμε ως βάση για την περαιτέρω εξέλιξή τους.

Μετά από όλα αυτά γίνεται κατανοητό πως η εσωστρεφής κατοικία έχει πολλά να μας διδάξει και είναι ένα στοιχείο ανοικτό προς μελέτη. Θα παραμείνει ένα μεγάλο σχεδιαστικό εργαλείο για τους αρχιτέκτονες και τους σχεδιαστές που τους επιτρέπει να συνδέσουν το παρόν με την ιστορία!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αικατερινίδης Γ, «Το λαογραφικό μουσείο των Σαρακατσάνων στις Σέρρες», *Σερραϊκά Χρονικά*, τ.10, Αθήνα 1989.
2. Καλογήρου Ν, «Βέροια», *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1989.
3. Μέγας Γ: «Η λαϊκή κατοικία της Δωδεκανήσου», *Η Δωδεκάνησος*, τ. Β', Αθήναι 1949.
4. Μουτσόπουλος Ν, «Διερεύνηση των περίκεντρων κατασκευών – από την προϊστορική καλύβα στους μυκηναϊκούς τάφους», *Διεθνές Συνέδριο Βαλκανικής Αρχιτεκτονικής*, Βέροια, 12–15 Οκτωβρίου 2000, εκδ. Δήμου Βέροιας, Βέροια 2000.
5. Μουτσόπουλος Ν, *Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Βέροιας*, εκδ. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, 1967 Αθήνα.
6. Μπούρας Χ.. *Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής*, τόμος Α', εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1999.
7. Μπούρας Χ. *Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής*, τόμος Β', εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1999.
8. Παλυβού Κλ, «Οικοδομική τεχνολογία των προϊστορικών χρόνων», περιοδικό *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τχ. 94.
9. Παπακωνσταντίνου Θ., *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσού*, τ. ΓΕ, λήμμα: κύκλος (Λαογρ.).
10. Πάπαρη Α, «Προστασία – ανάπλαση διατηρητέας περιοχής Κυριώτισσας στη Βέροια: αναβάθμιση των δημόσιων χώρων και επιλεκτική πεζοδρόμηση», *Διεθνές Συνέριο Παραδοσιακής Βαλκανικής Αρχιτεκτονικής*, Βέροια 12-15 Οκτωβρίου 2000, εκδ. Δήμου Βέροιας.
11. Πετρονώτης Χ, *Αρχιτεκτονική της Απώτερης και Κλασσικής Αρχαιότητας*, τ. Α, εκδ. Γαρταγάνης, Θεσσαλονίκη 1991.
12. Πausanias, «Το Ελληνικό Σπίτι», *Ελλάδος Περιήγηση*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρίας, Αρ. 158, Εκδ. Εκδοτική Αθηνών.
13. Εγκυκλοπαιδικό λεξικό Πάπυρος Larousse, *το Παπυράκι*, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 2003, λήμμα: «Μέσόγειος».

14. Walter-Καρύδη Ε., *Το ελληνικό σπίτι, Ο εξευγενισμός της κατοικίας στα υστεροκλασικά χρόνια*. (Αρχαίοι Τόποι και Μουσεία της Ελλάδος, Αρ. 9α) 1996
15. Colombo R, Landabaso A, Sevilla A, *Παθητική ηλιακή αρχιτεκτονική για την περιοχή της Μεσογείου – εγχειρίδιο σχεδιασμού*, εκδ. Ινστιτούτο μηχανικής συστημάτων και πληροφορικής, Βρυξέλλες, 1995.
16. Muller – Wiener W, *Η αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1995.

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

17. Bertha Carr Rider, *The Greek House*, Cambridge 1916.
18. Hopfner W. και Schwandner L, *Wohnen in der klassischen Polis I, Haus und Stadt im klassischen Griechenland* (1986).
19. Mackenzie D, “Cretan palaces and the Aegean civilization”, *BSA*, τ. XIV, 1907 – 1908.
20. Mackenzie D, τ. *BSA XIV*, London 1908.
21. Brian Edwards, Magda Sibley, Mohamad Hakmi, Peter Land:
“*Courtyard Housing :Past,Present,Future*”, Taylor&Francis 2006

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

22. pame.gr/forum/viewtopic.php
23. culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=9728
24. pame.gr/forum/viewtopic.
25. classics.uark.edu/domus_romana/atrium.html
26. pathway.gr/kastoria/info.php?page=4

27. AIGAIIO/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=6981

28. culture.gr/war/mystras-edu/art/07_img12.html

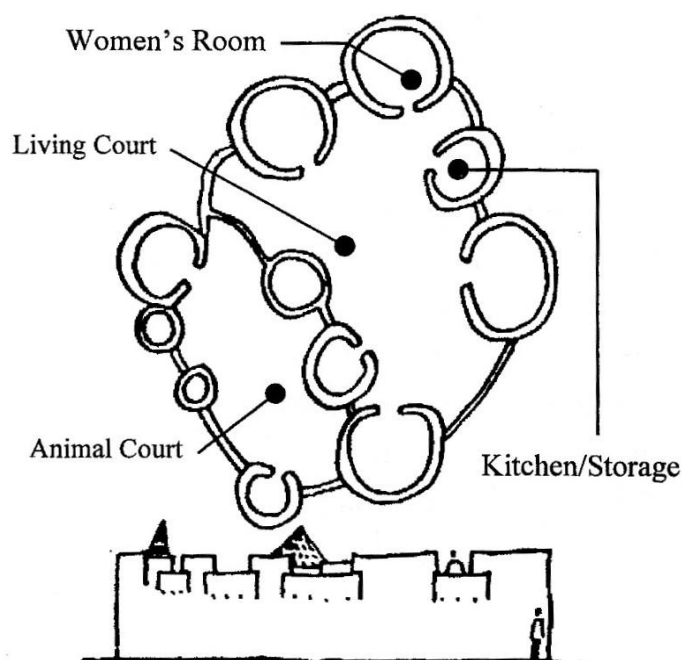
29. learn.londonmet.ac.uk/packages/clear/thermal/buildings/passive_system/passive_cooling/case_study/courtyard_houses.html

ellinikilatreia.gr/e_ellenikhe_oikhia

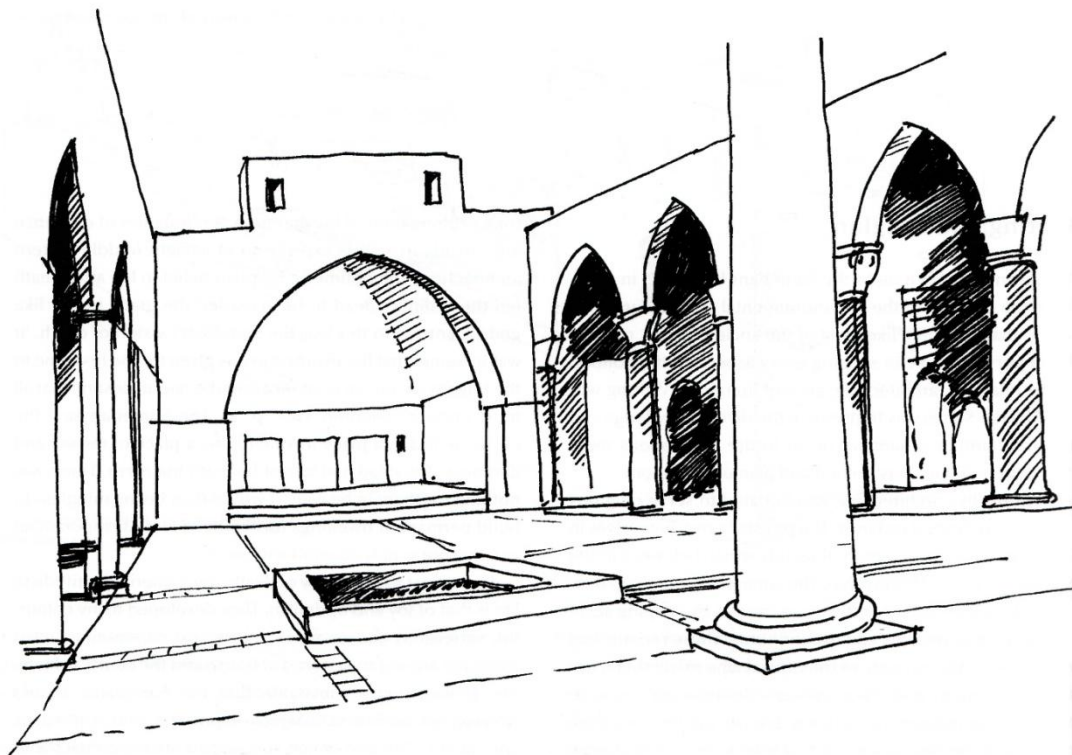
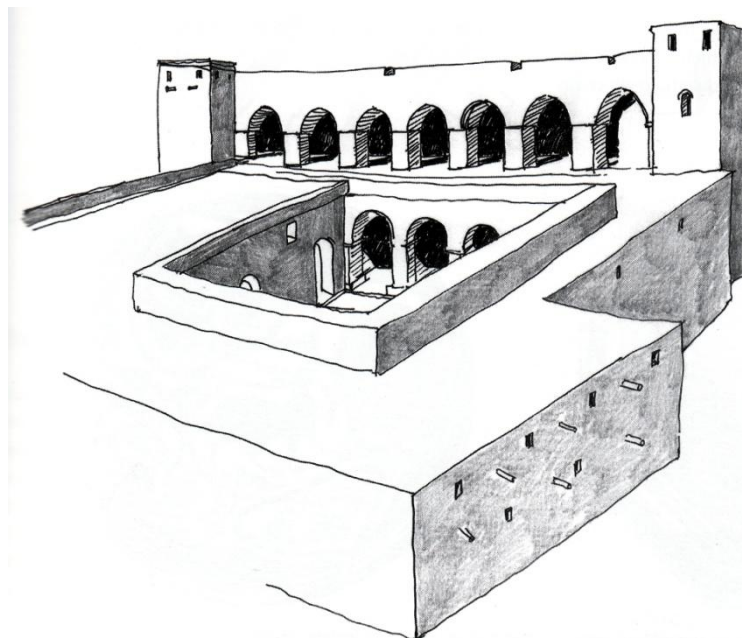

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

A ΣΧΕΔΙΑ - ΣΚΑΡΙΦΗΜΑΤΑ

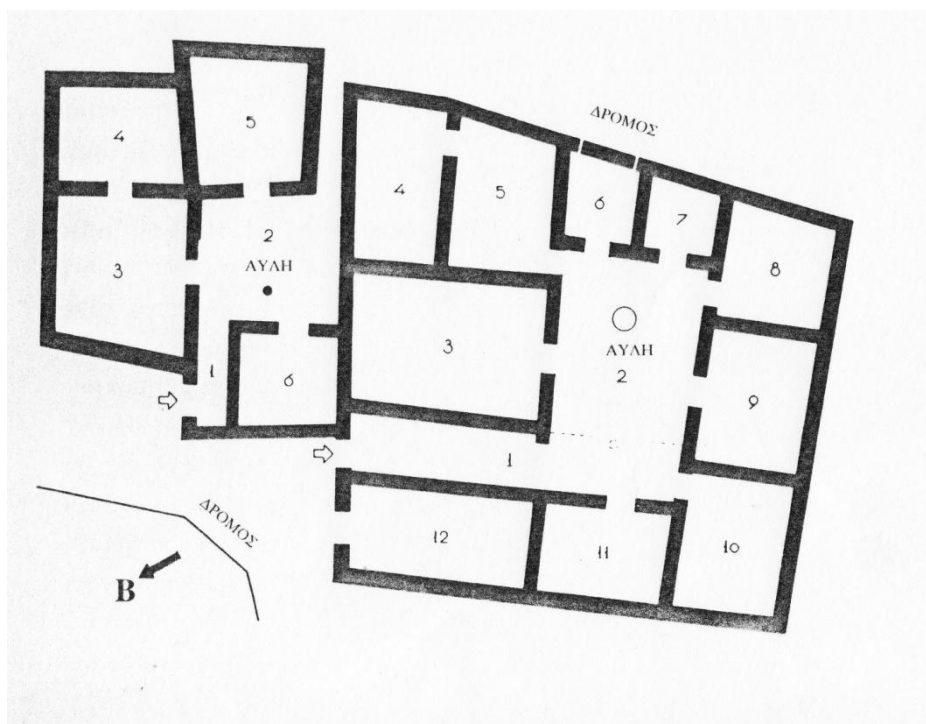
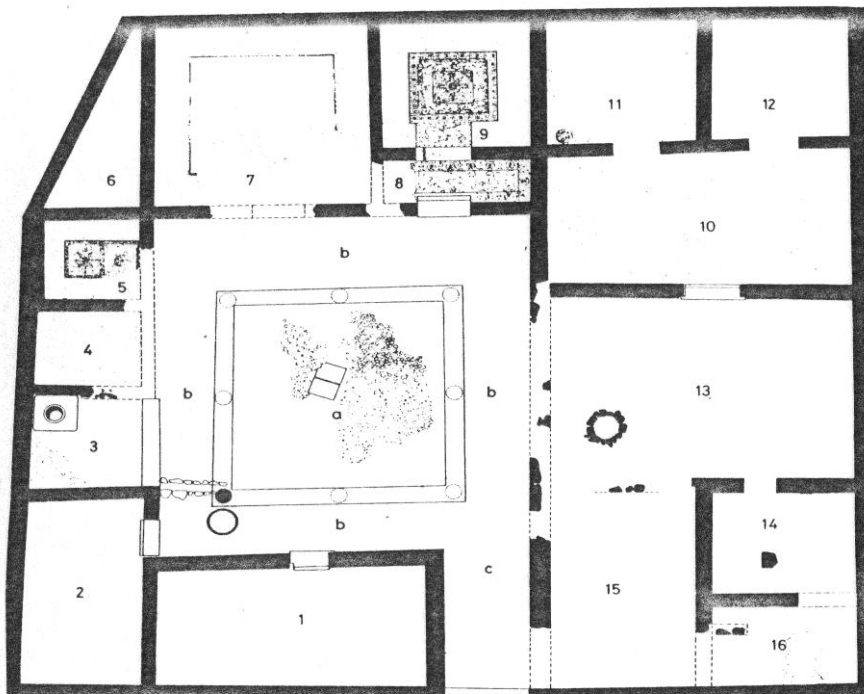
ΣΟΥΜΕΡΙΟΙ - ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ

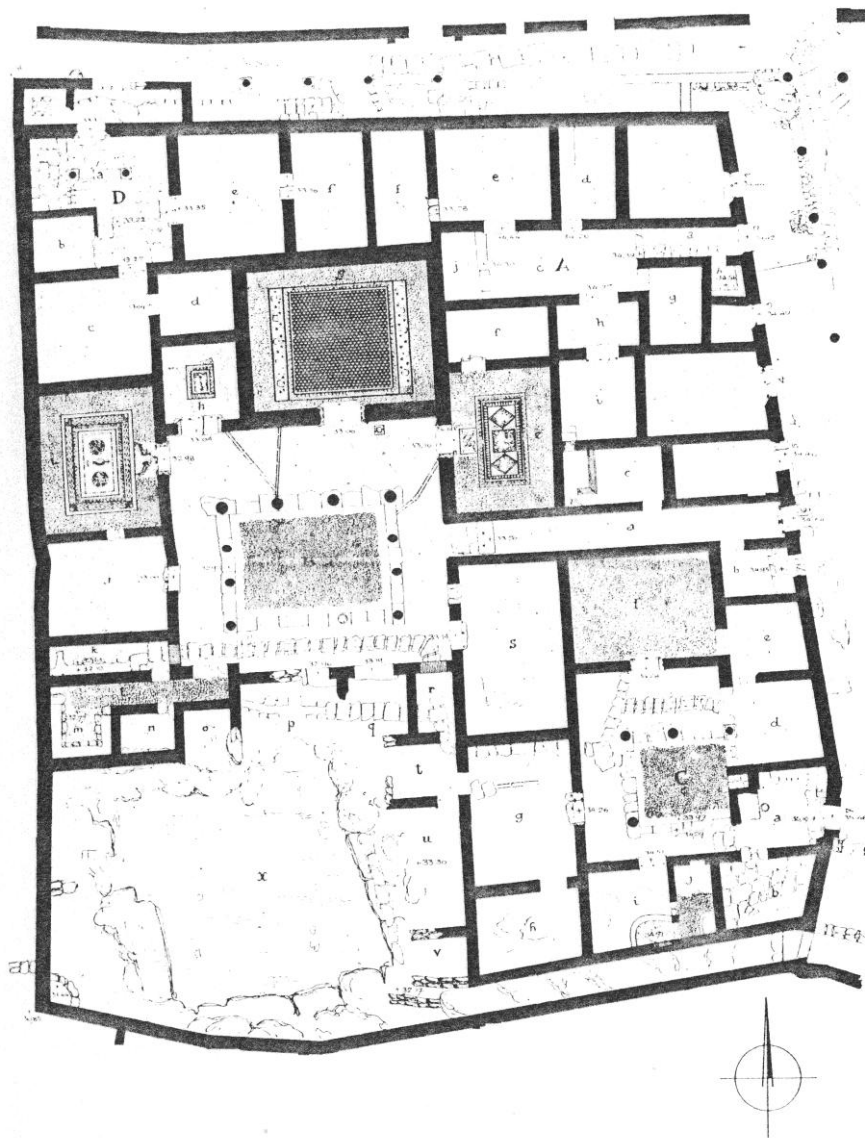

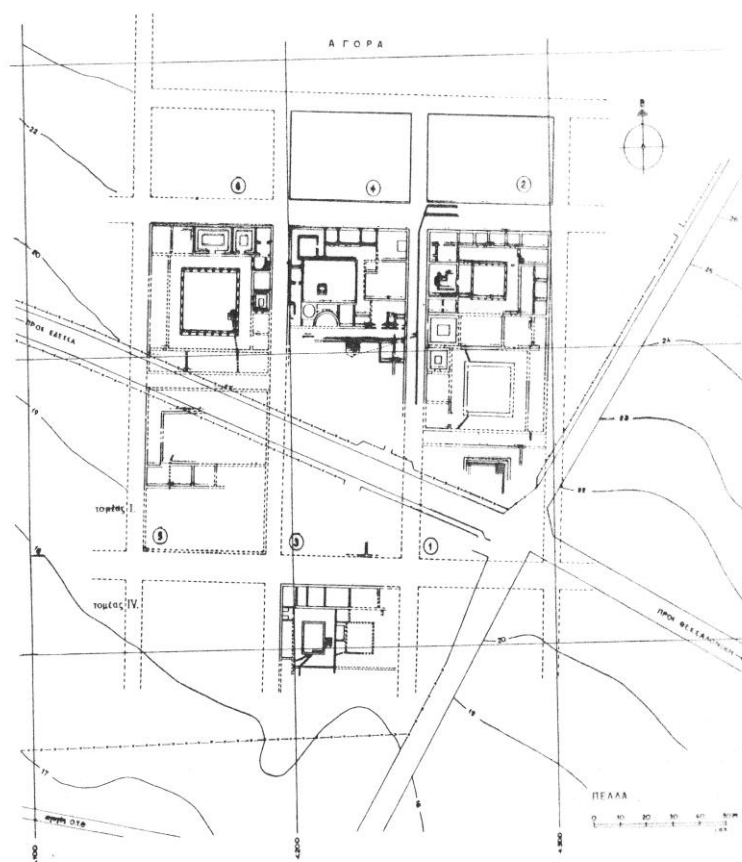
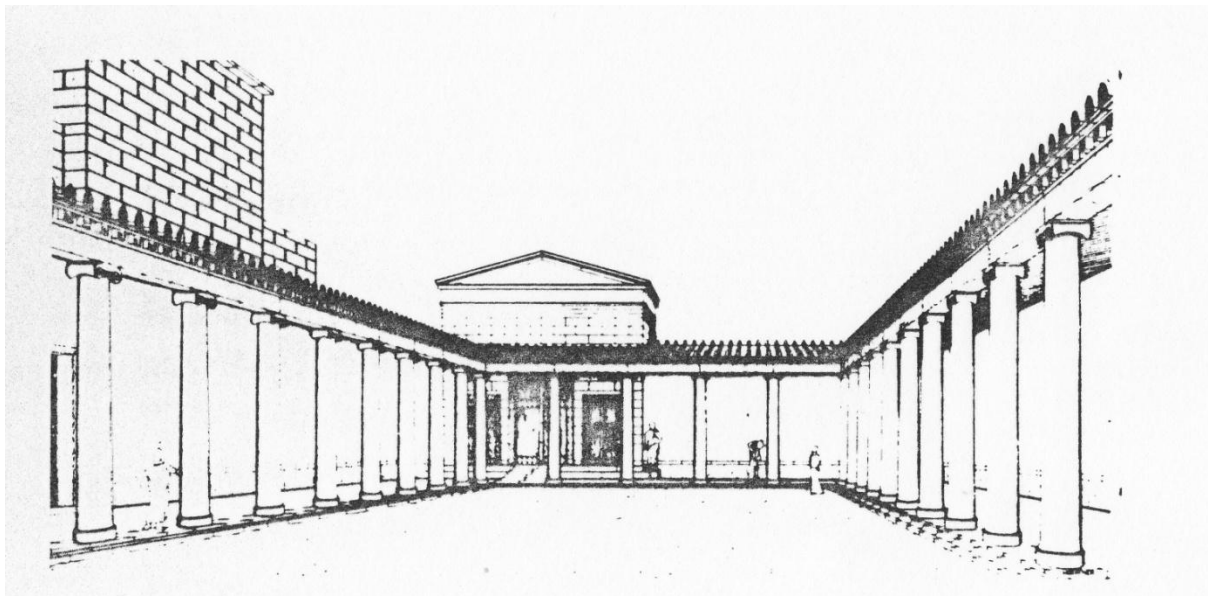

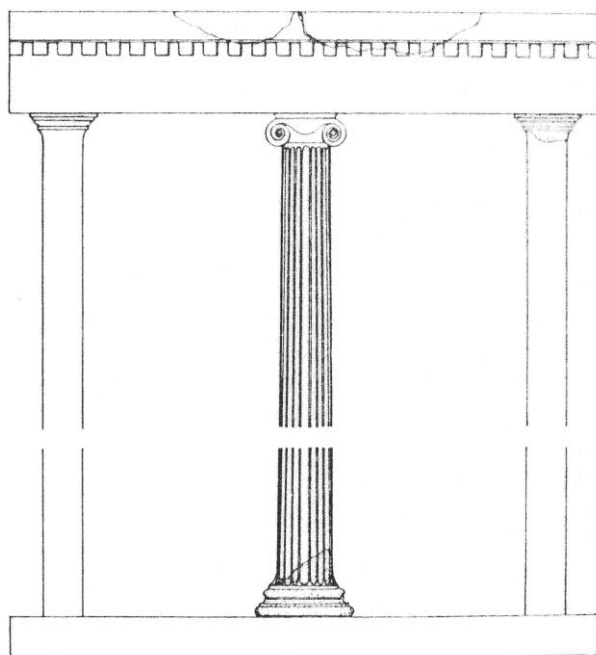
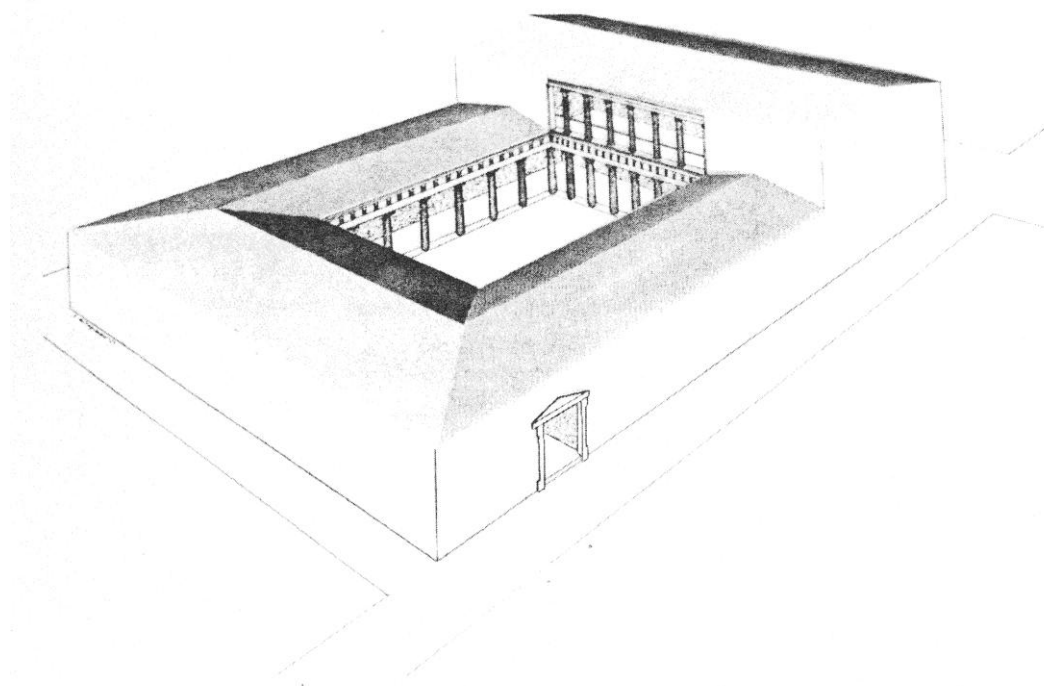
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

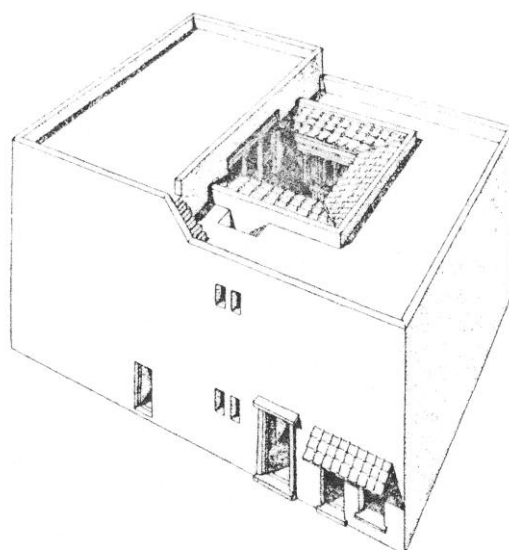
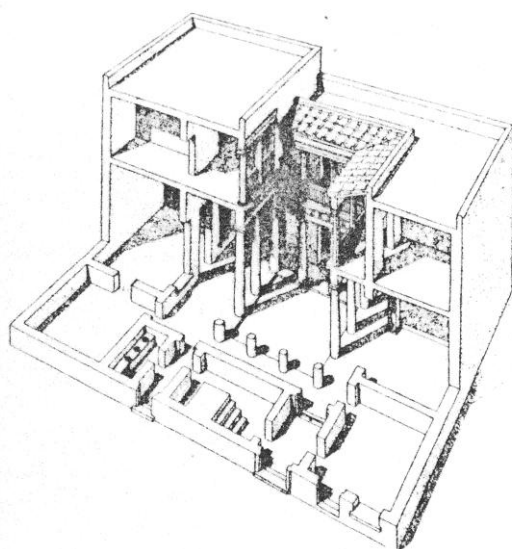
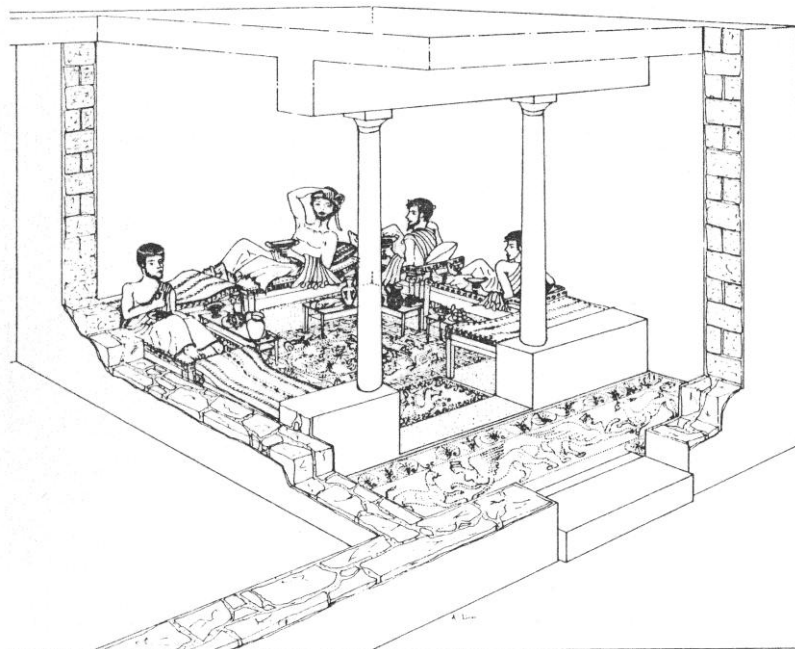

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΣΩΣΤΡΕΦΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗ ΛΕΚΑΝΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ
ΣΤΑΜΑΘ ΚΑΤΕΡΙΝΑ – ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ ΕΛΕΝΗ

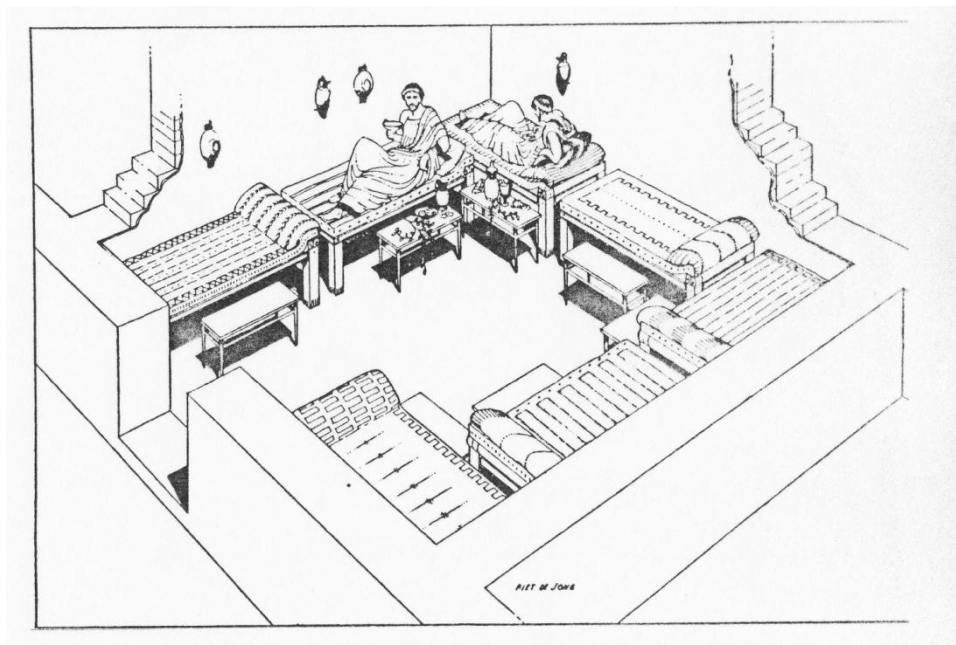

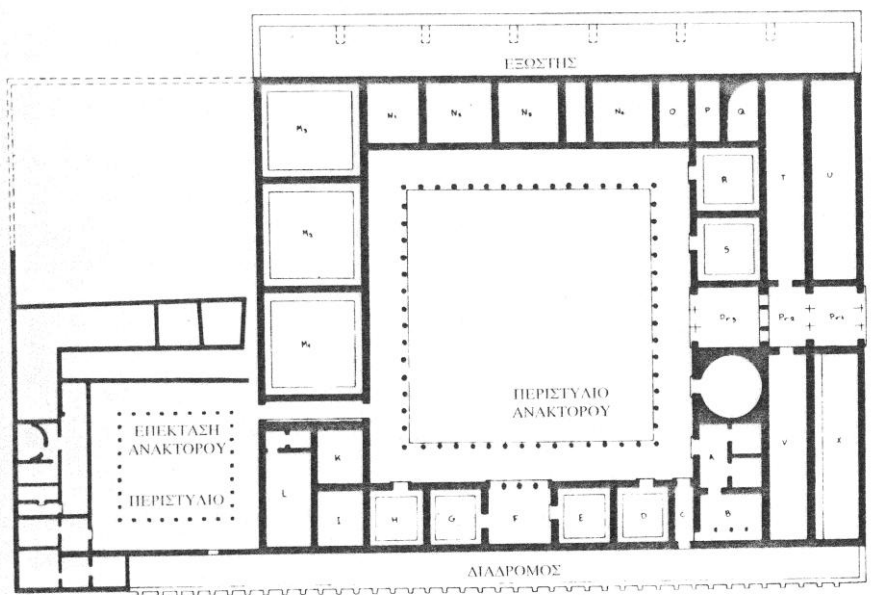
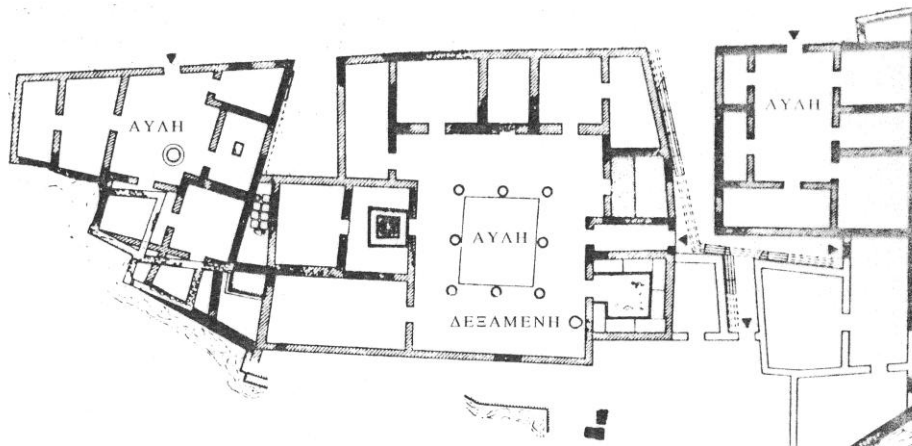
Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΣΩΣΤΡΕΦΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗ ΛΕΚΑΝΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ
ΣΤΑΜΑΤΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ – ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ ΕΛΕΝΗ

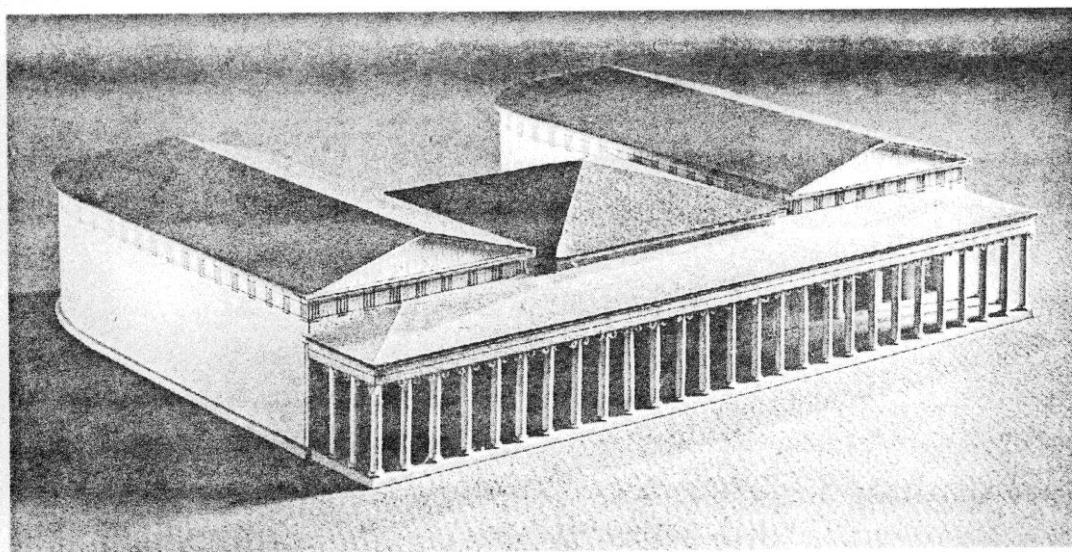
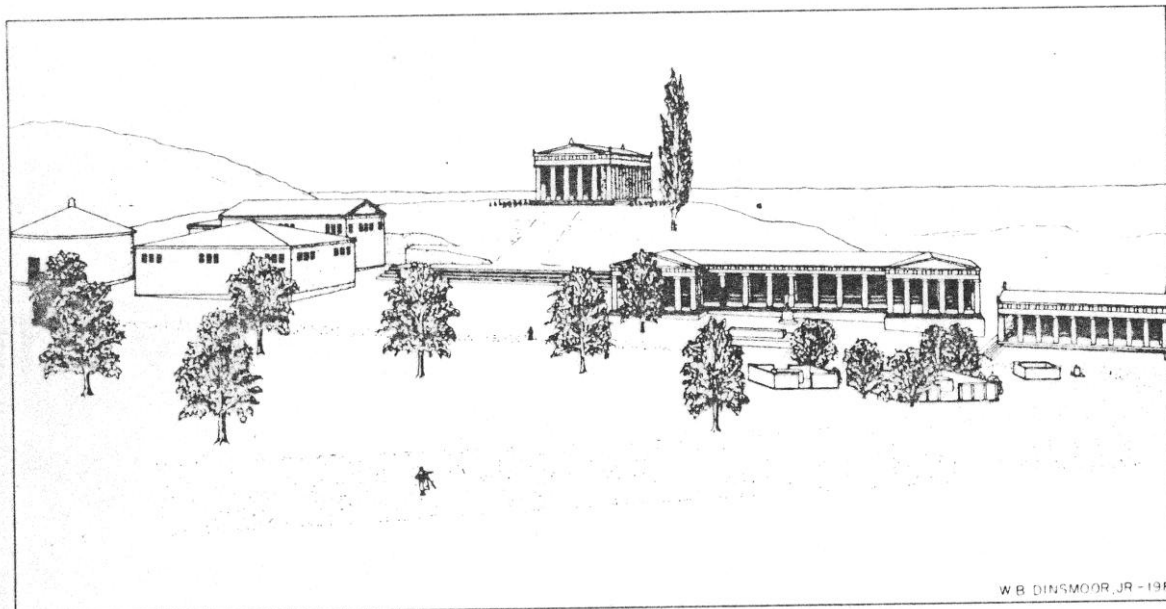

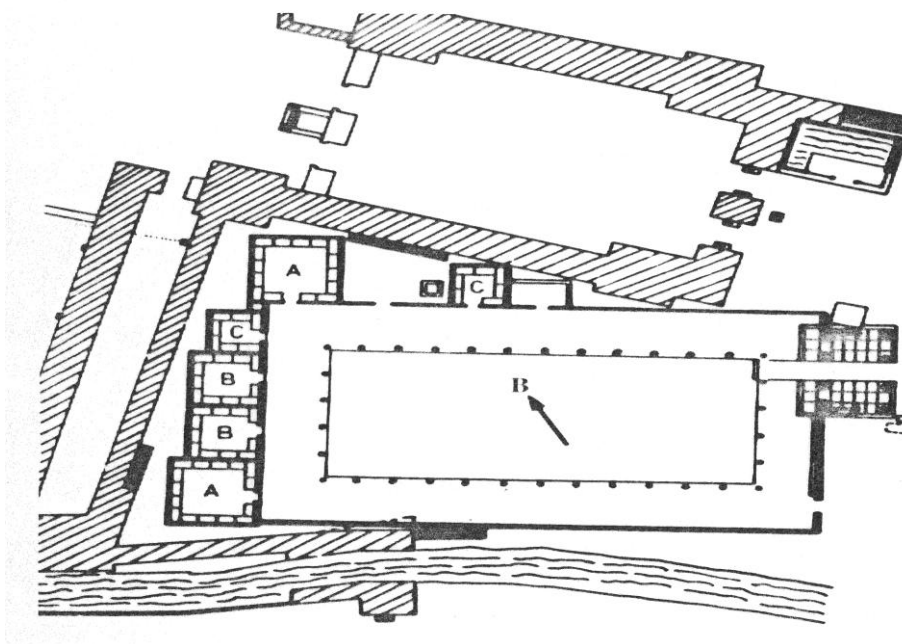
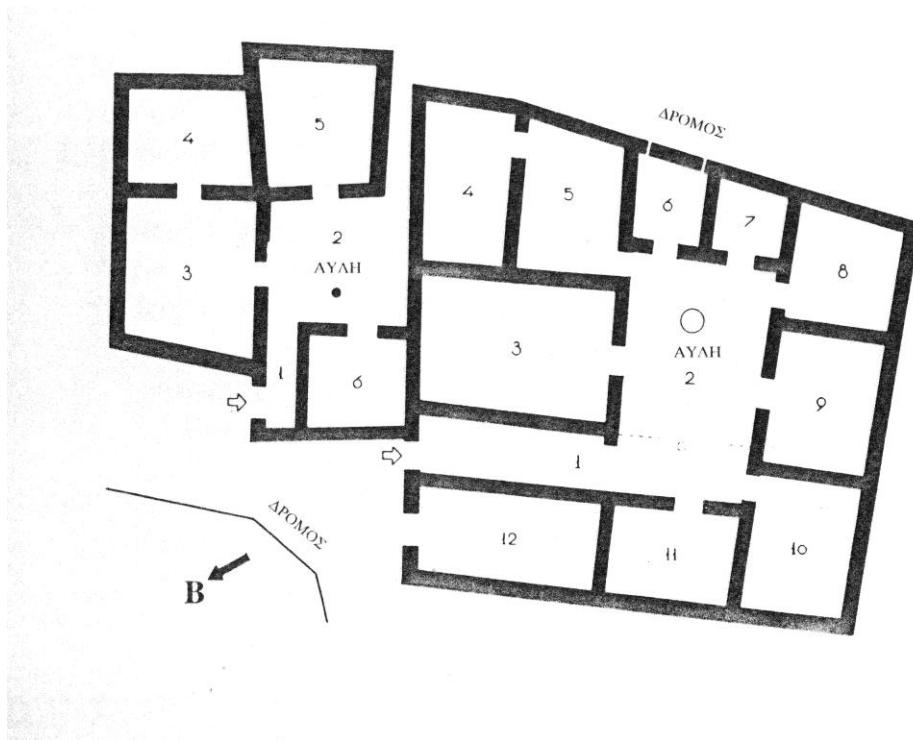

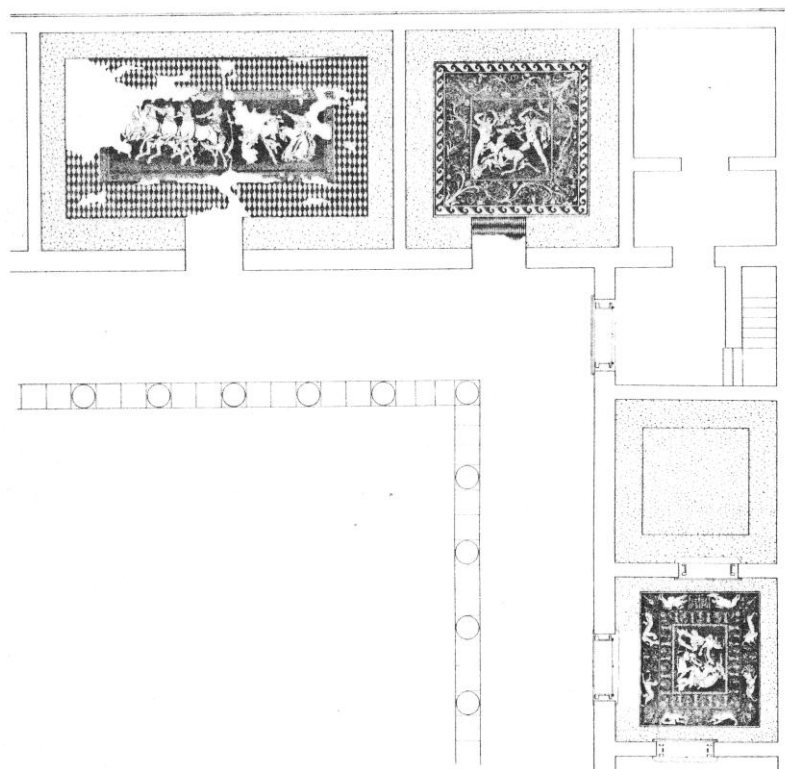

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΣΩΣΤΡΕΦΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗ ΛΕΚΑΝΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ
ΣΤΑΜΑΤΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ – ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ ΕΛΕΝΗ

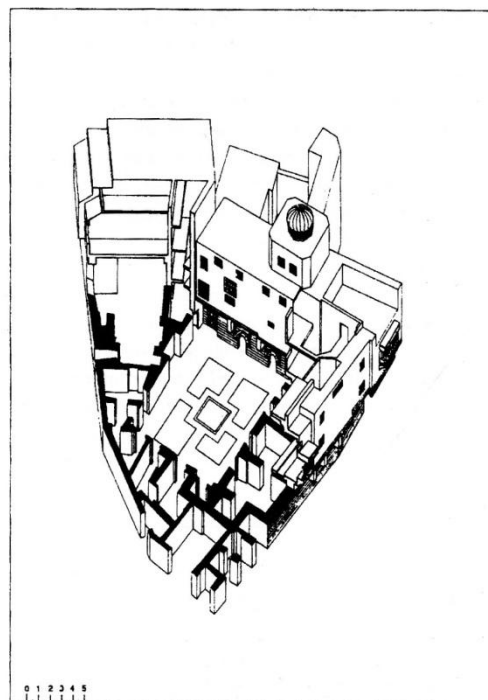
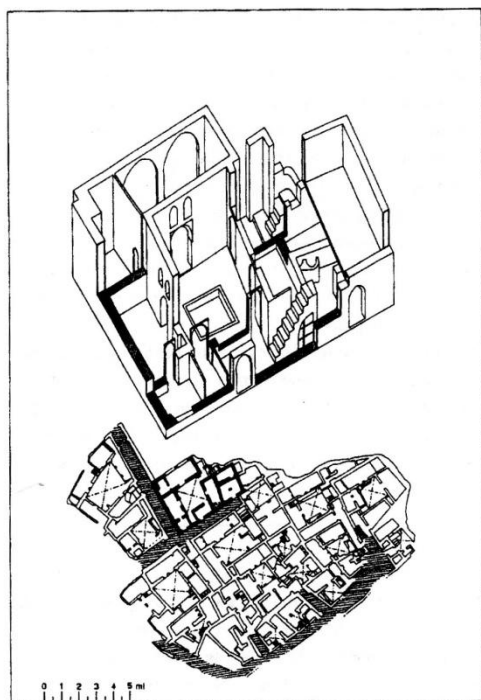
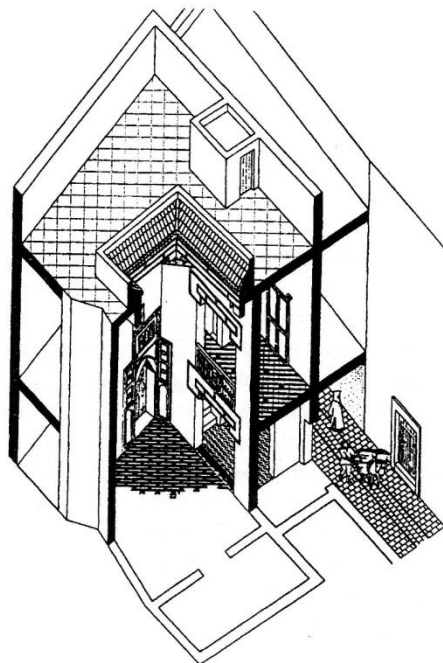
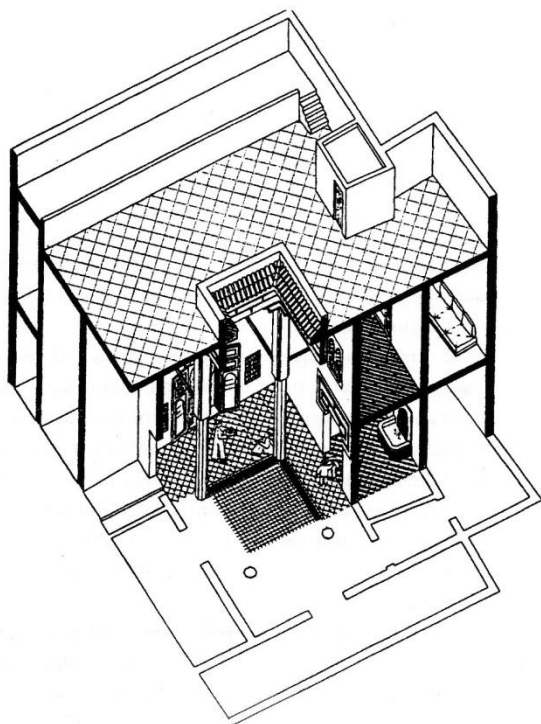

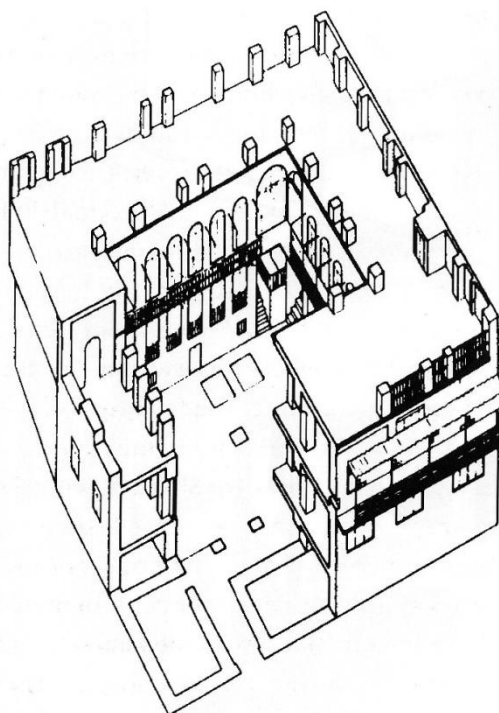
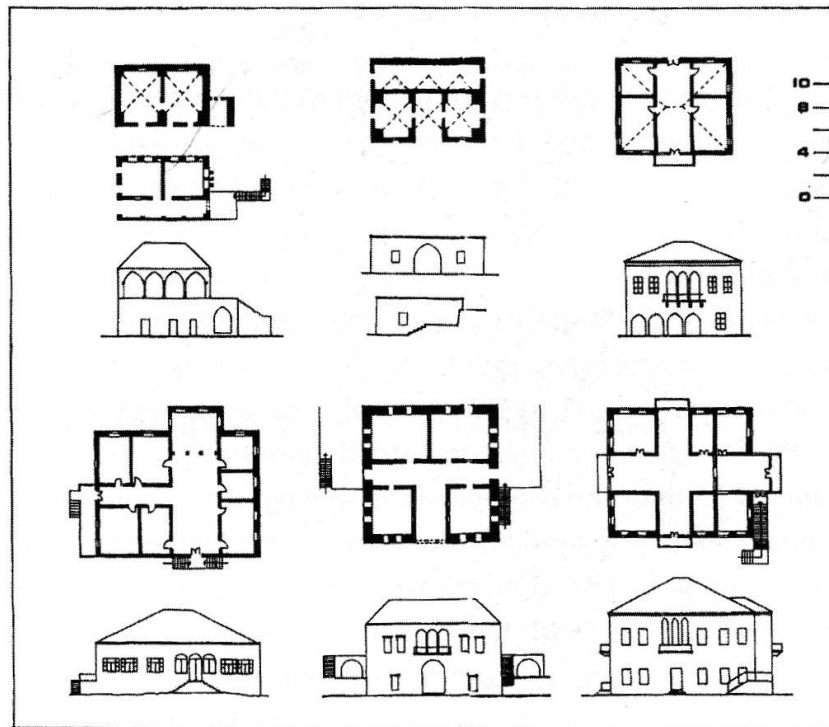

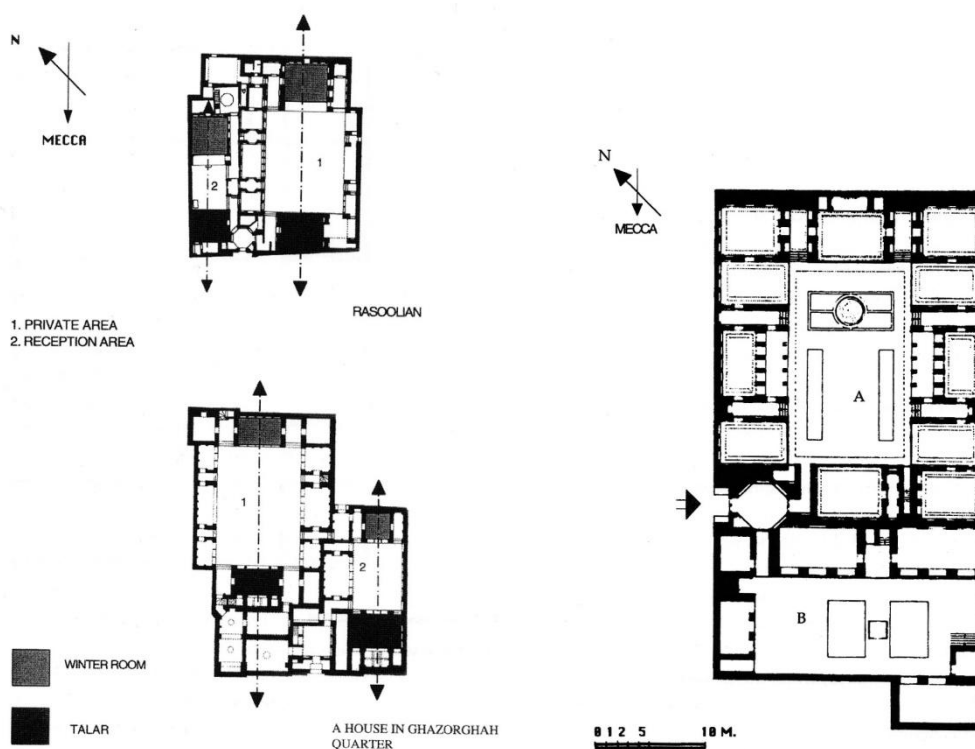
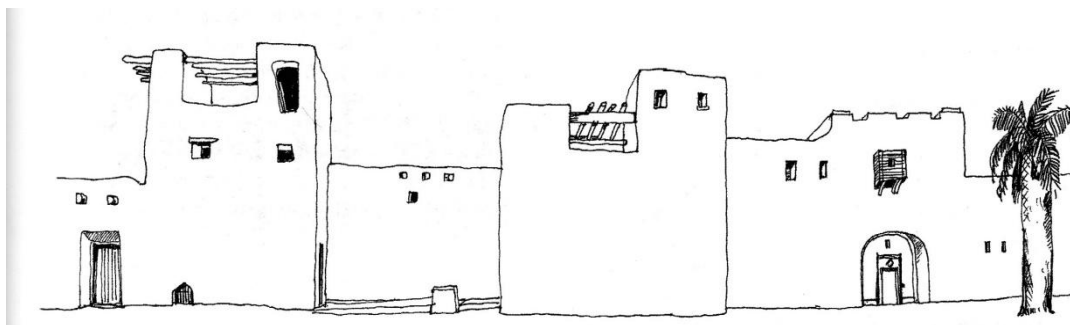
ΑΝΑΤΟΛΙΚΕΣ – ΙΣΛΑΜΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ

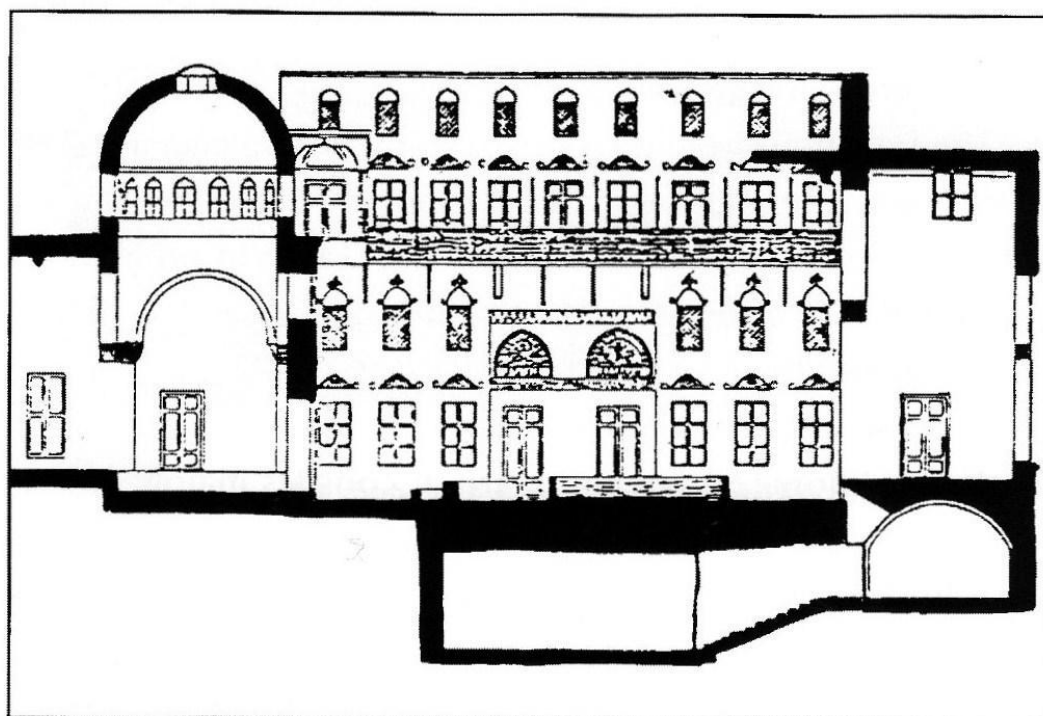
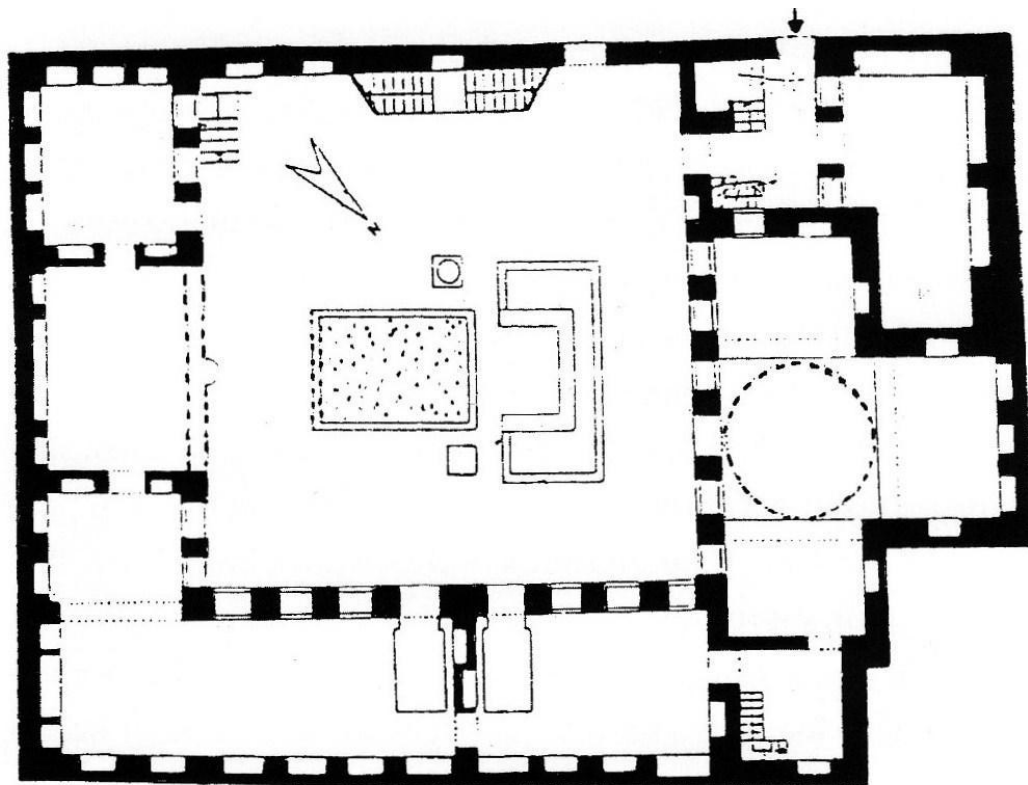

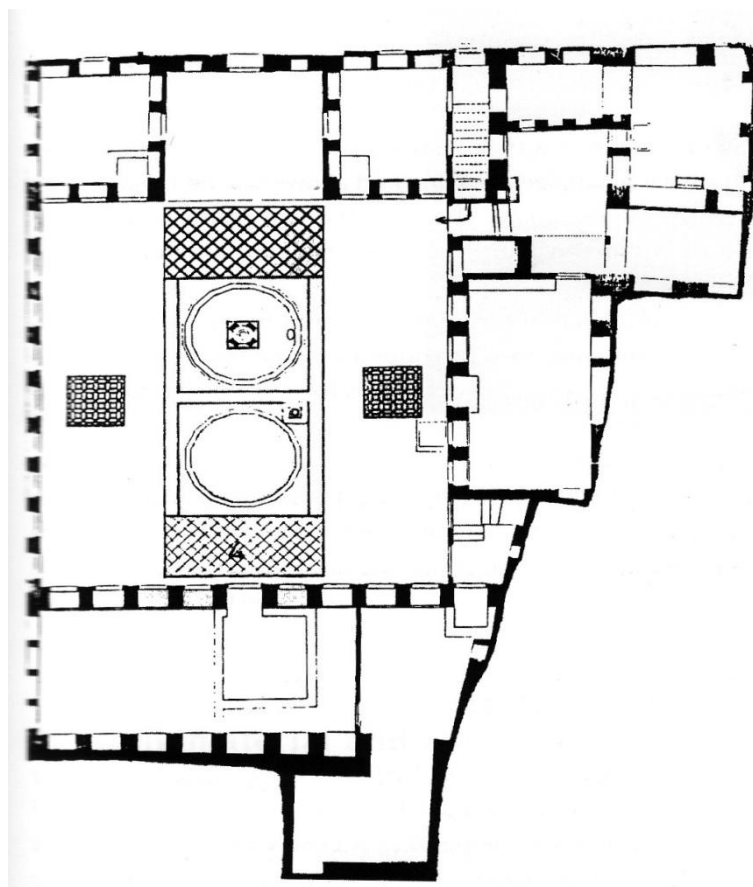

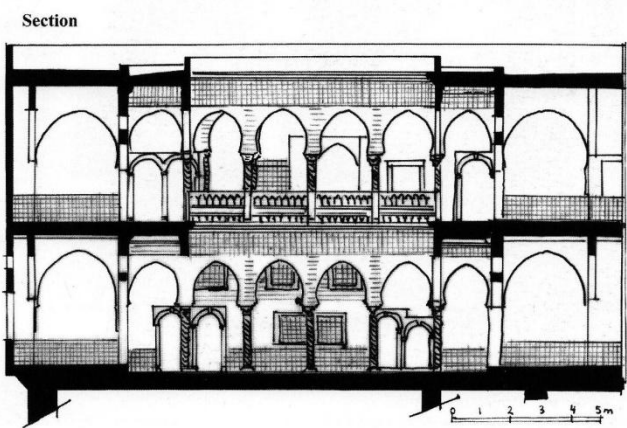
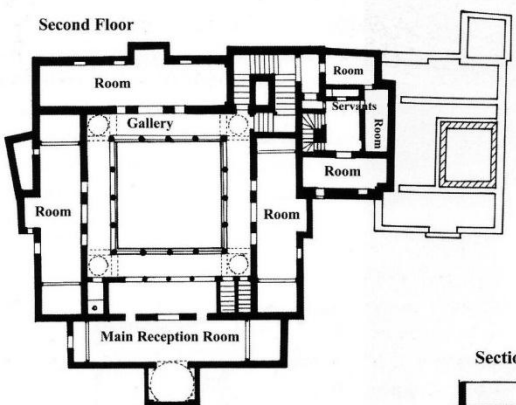
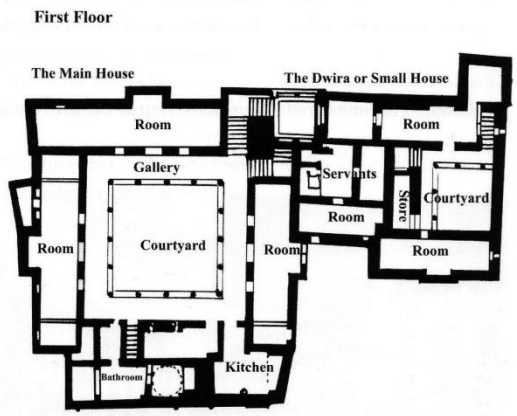
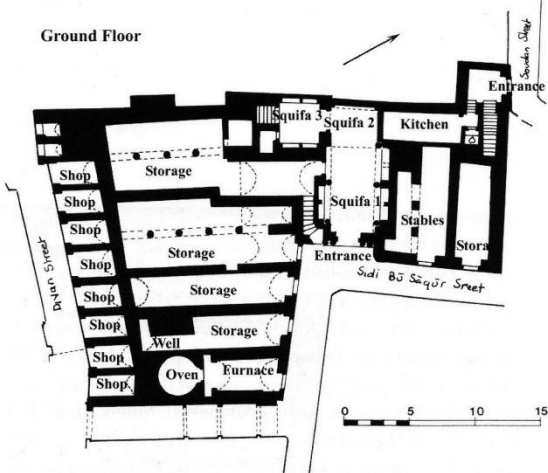
Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΣΩΣΤΡΕΦΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗ ΛΕΚΑΝΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ
 ΣΤΑΜΑΤΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ – ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ ΕΛΕΝΗ

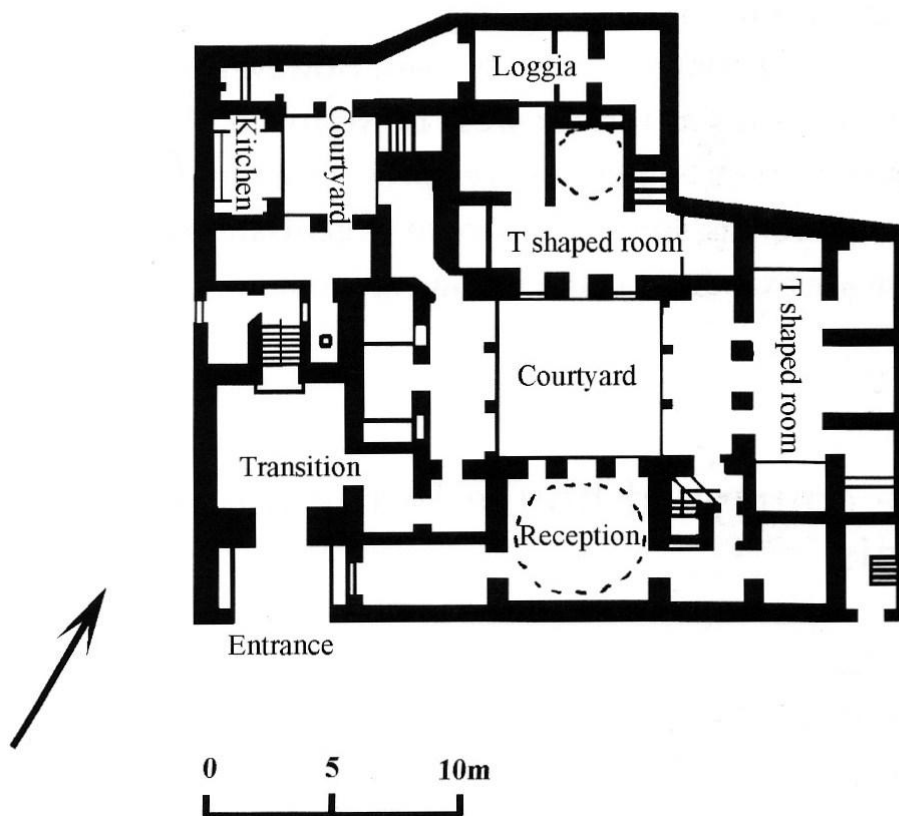
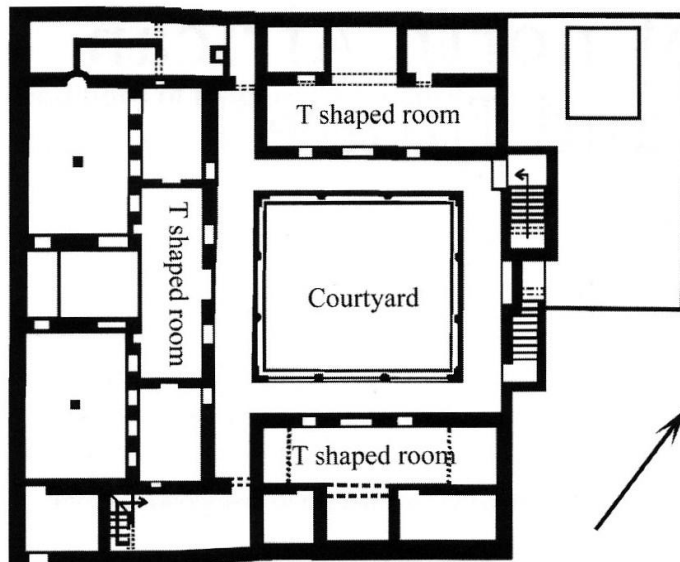

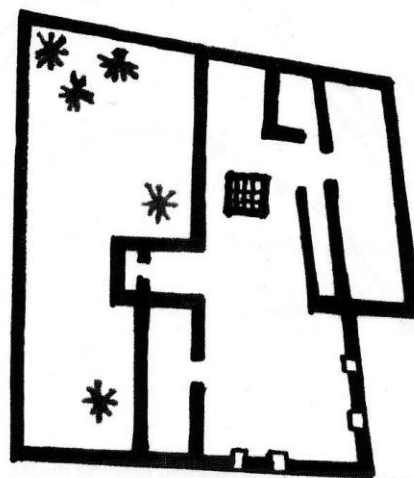
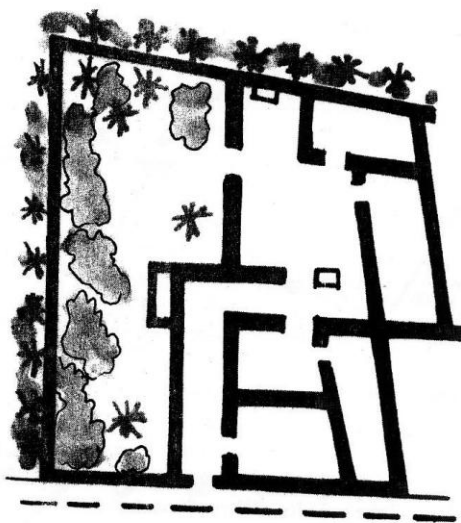
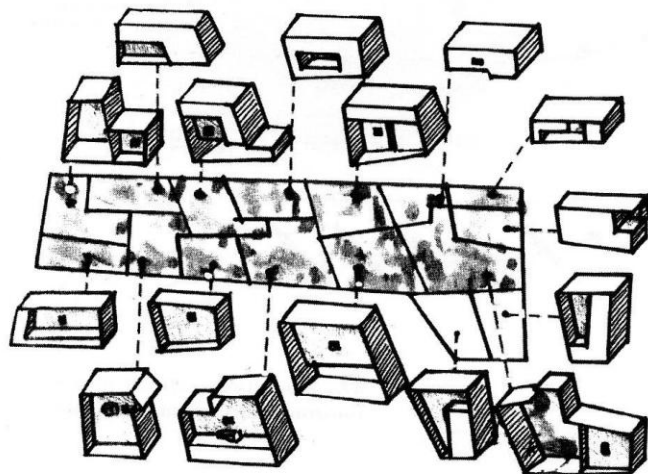

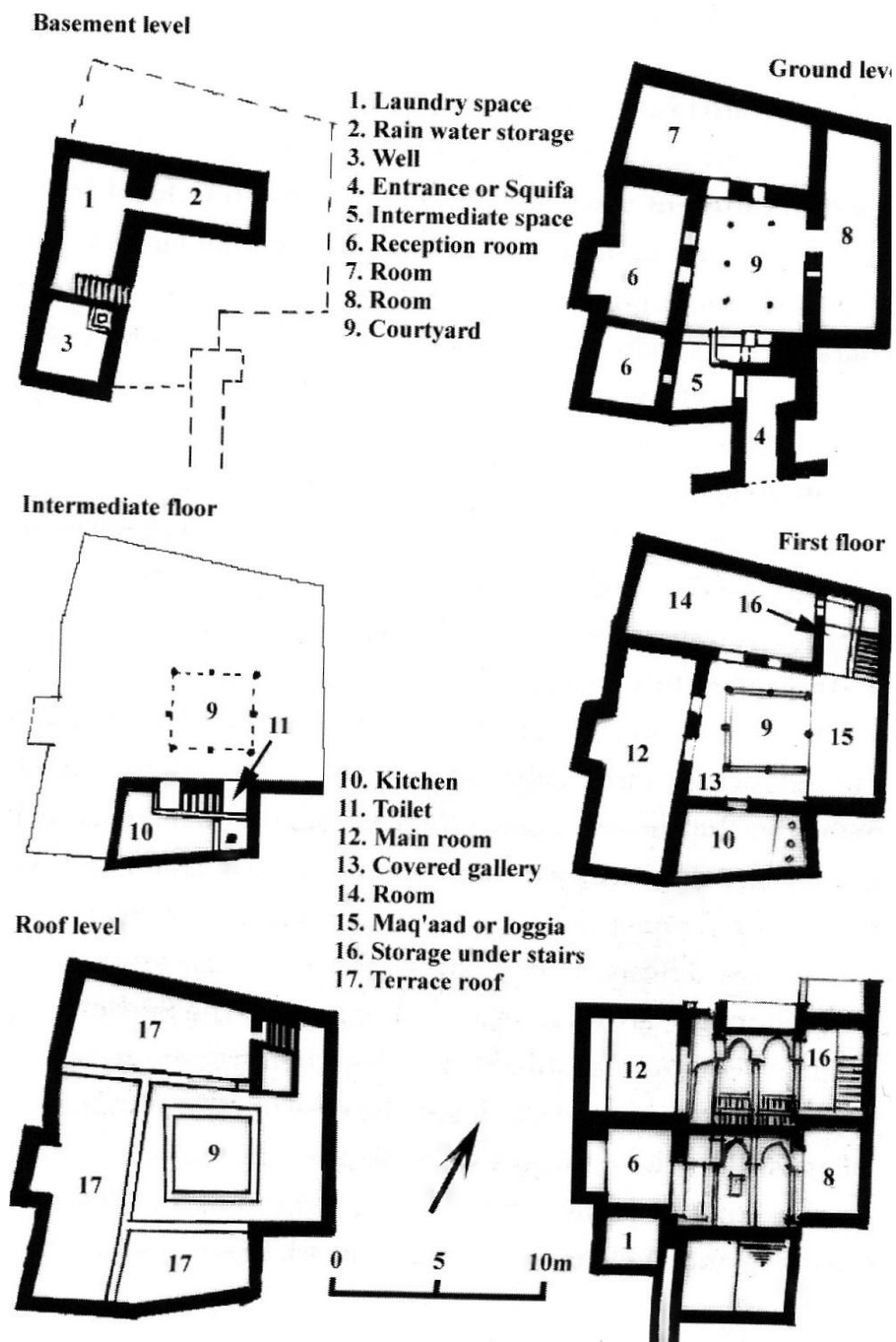

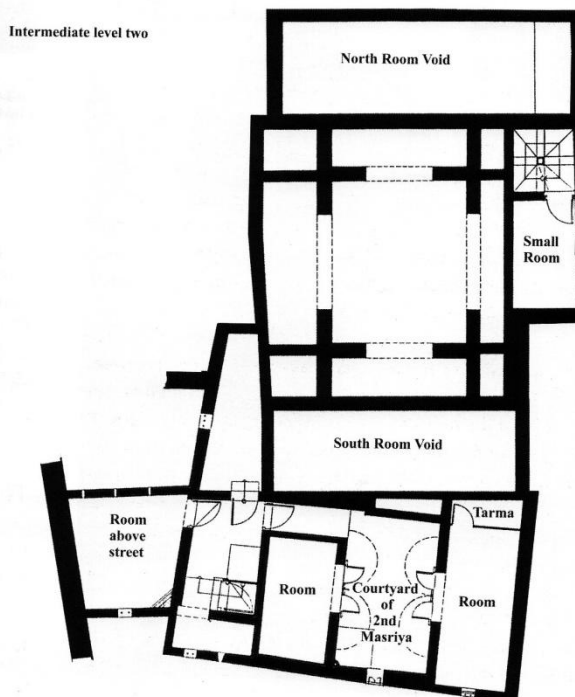
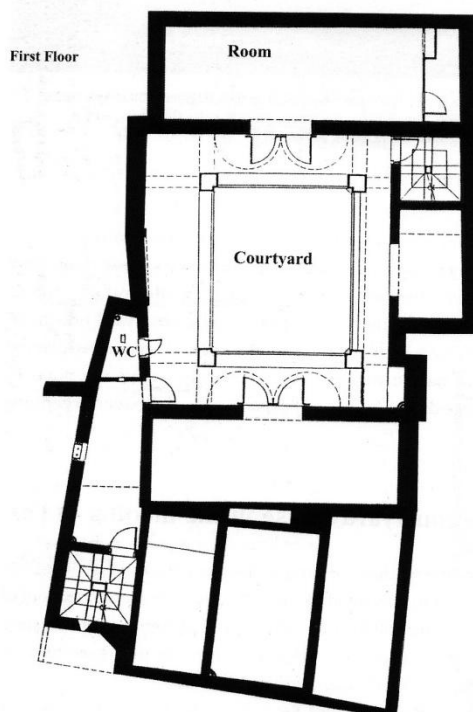
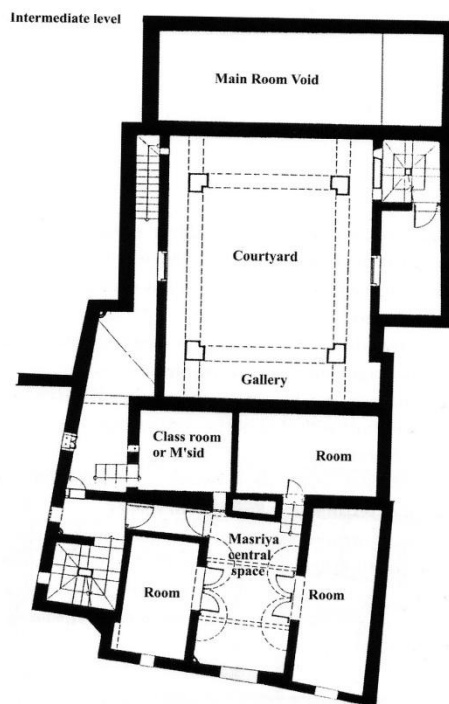
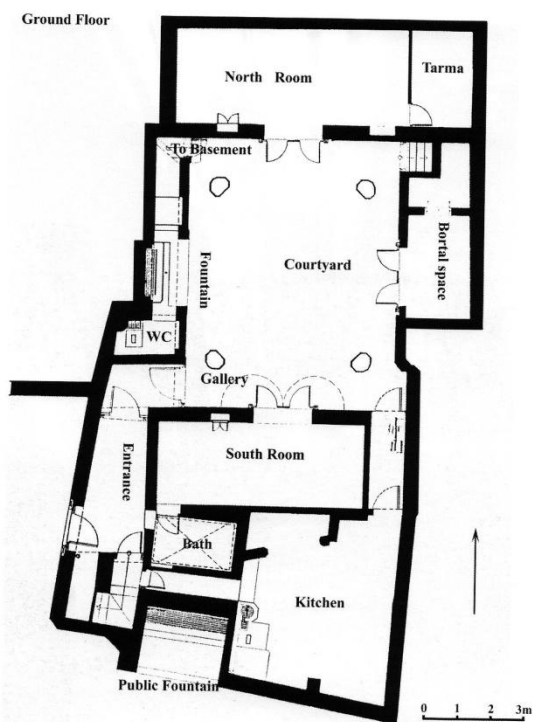

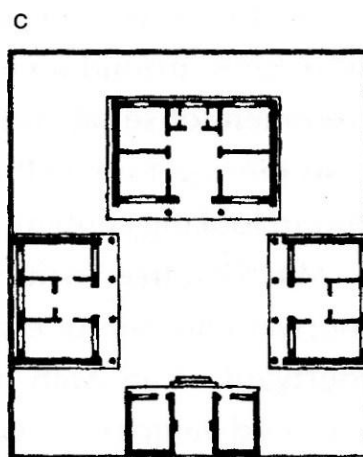
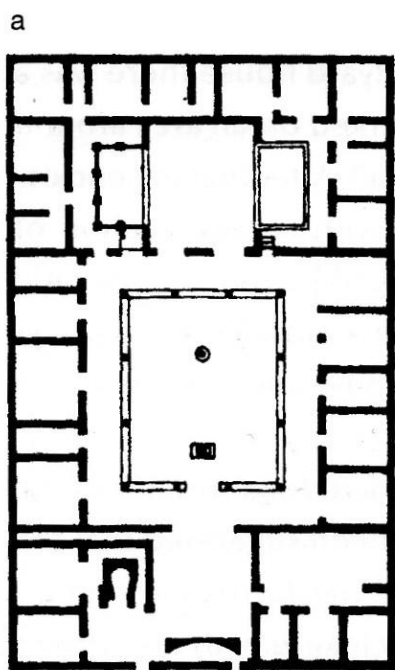

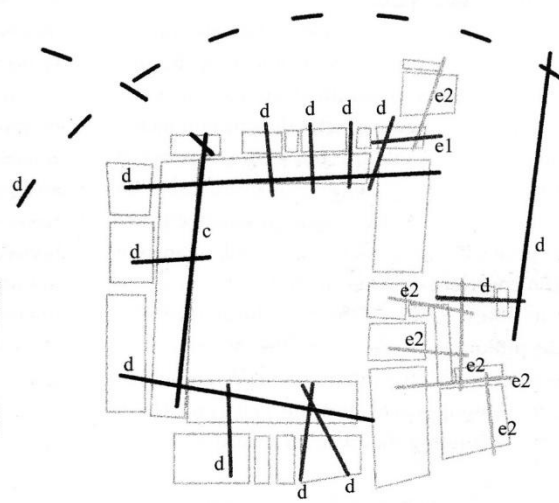
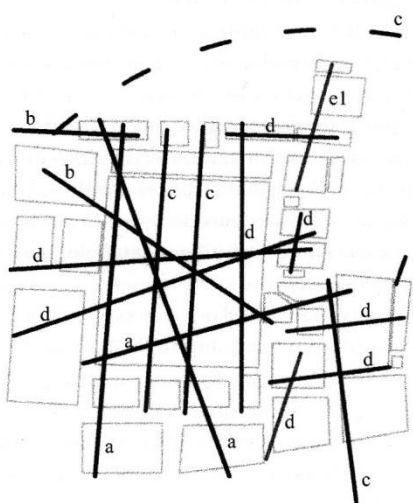
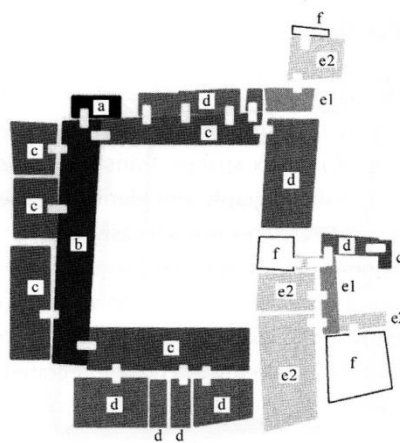
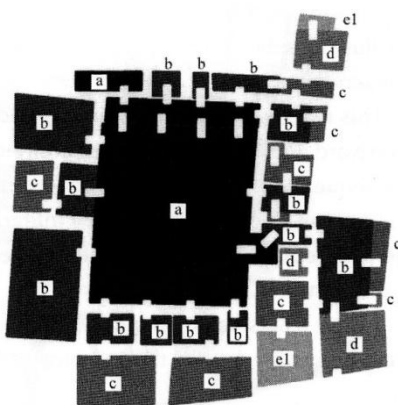
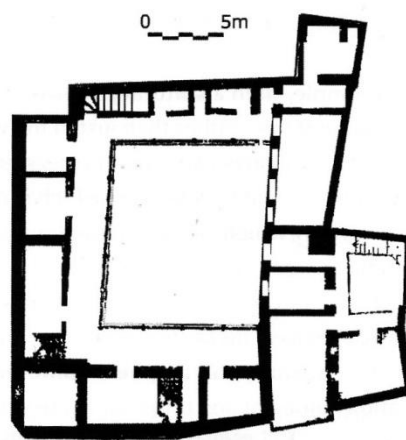
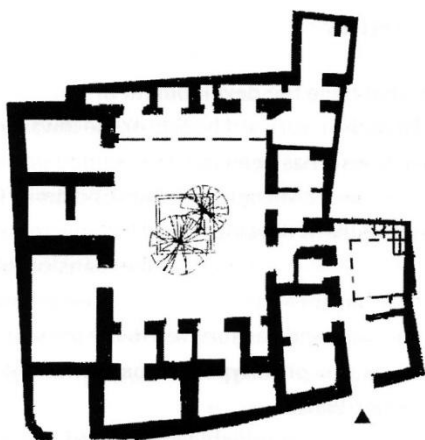

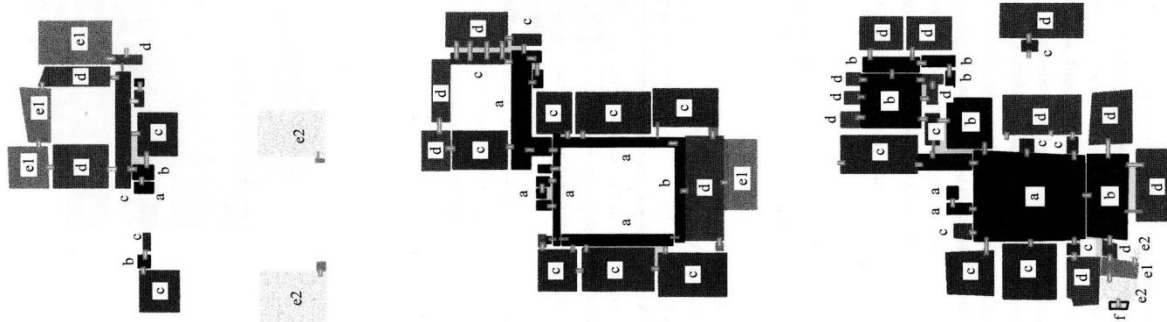
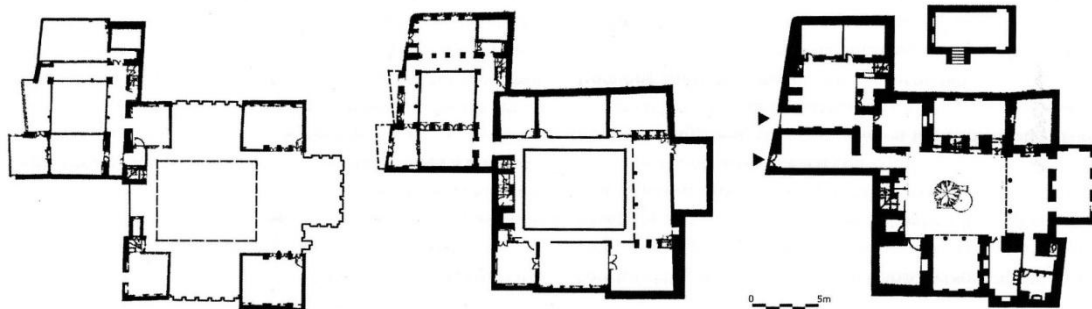

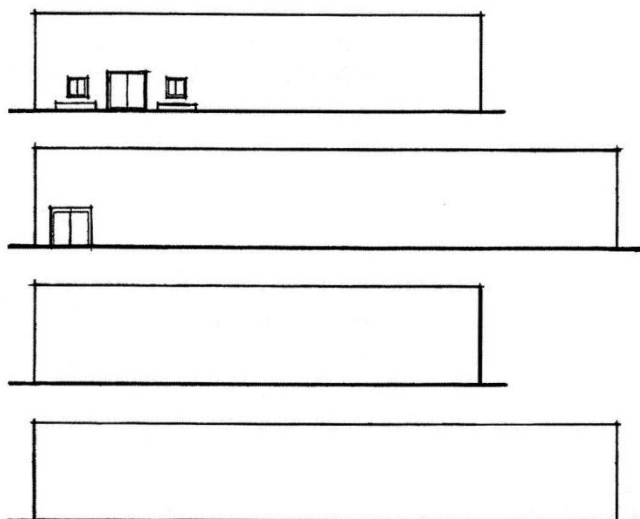
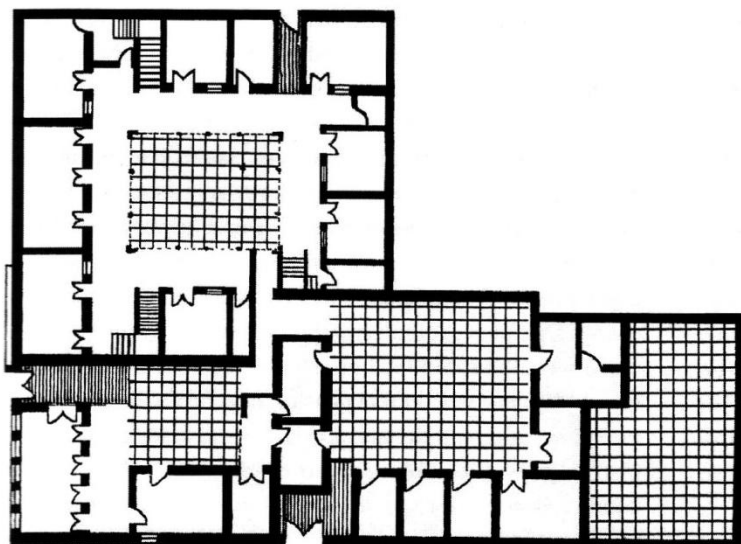
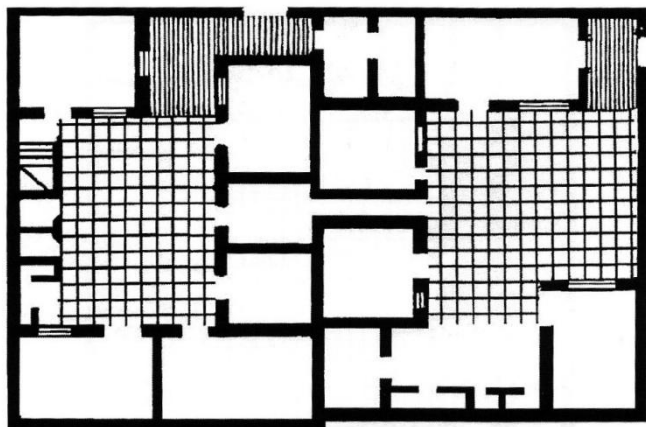

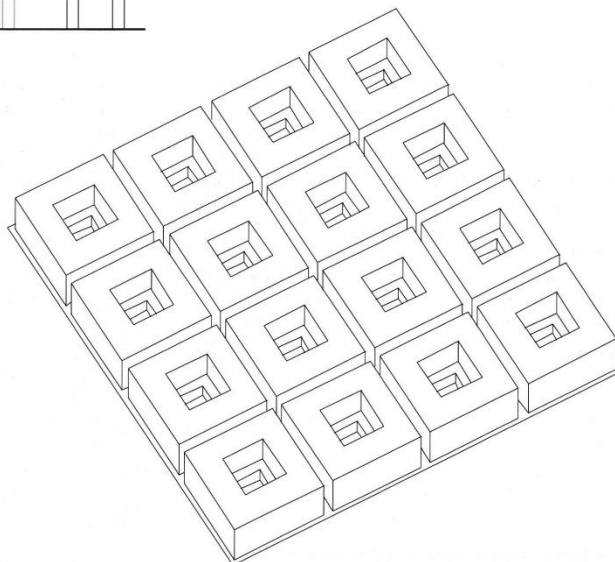
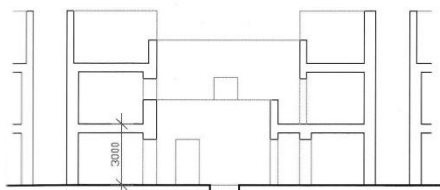

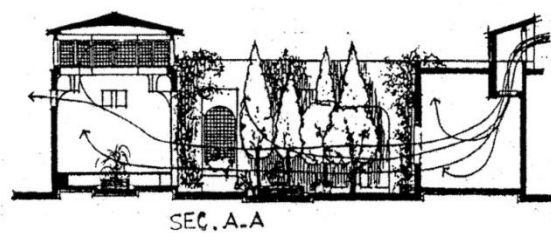
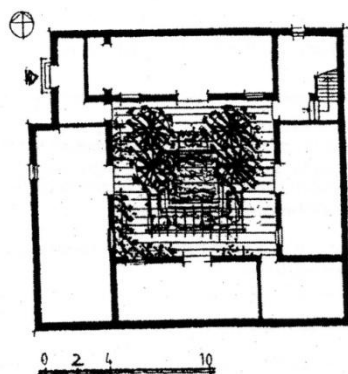
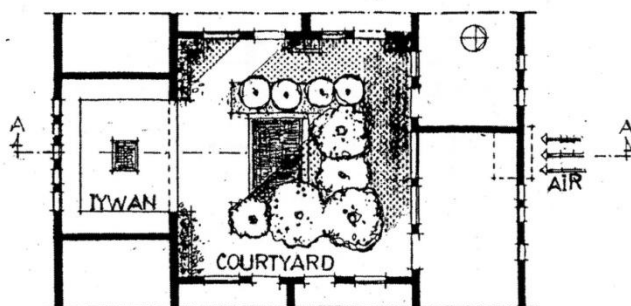
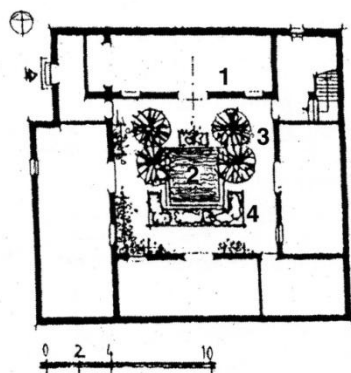
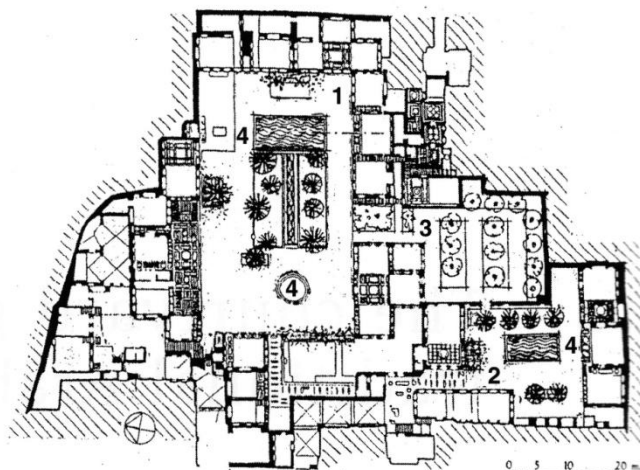
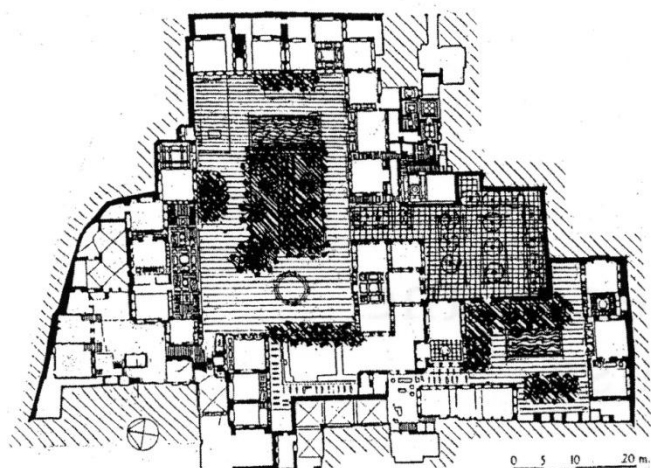

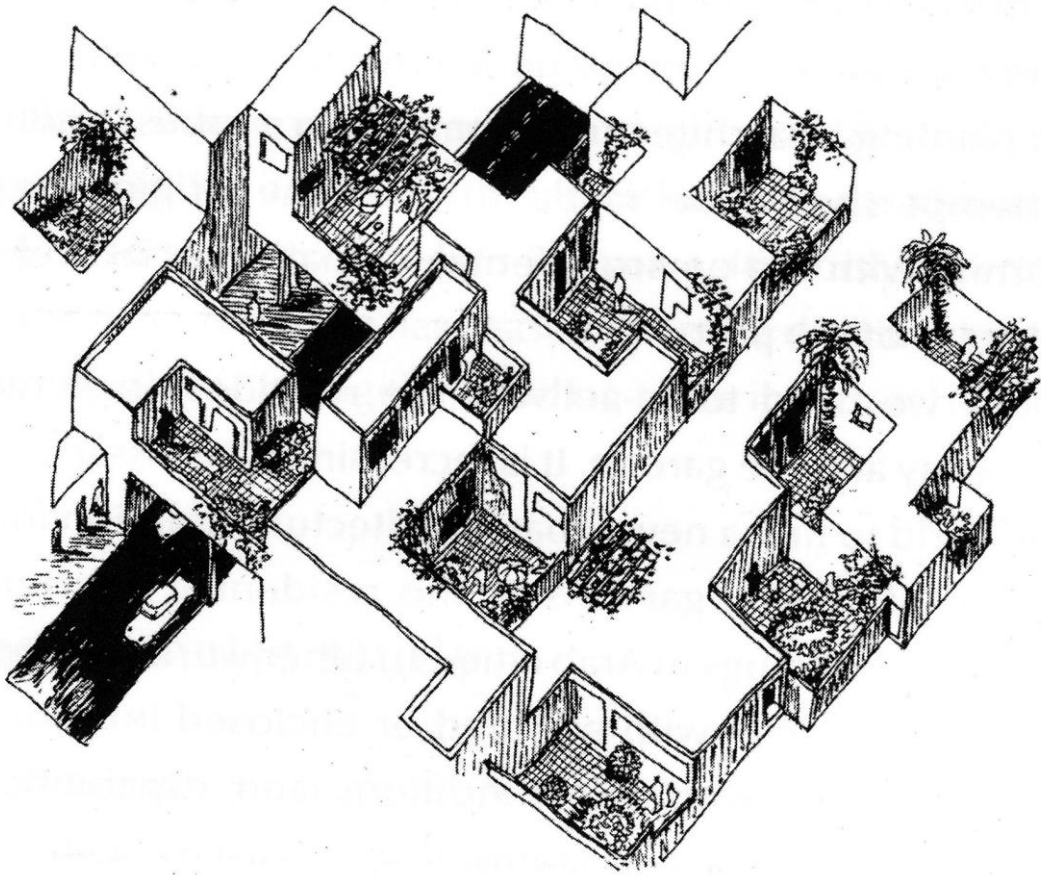

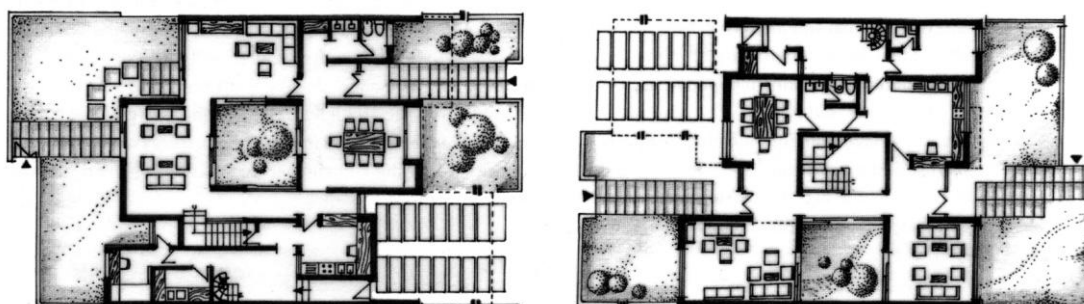
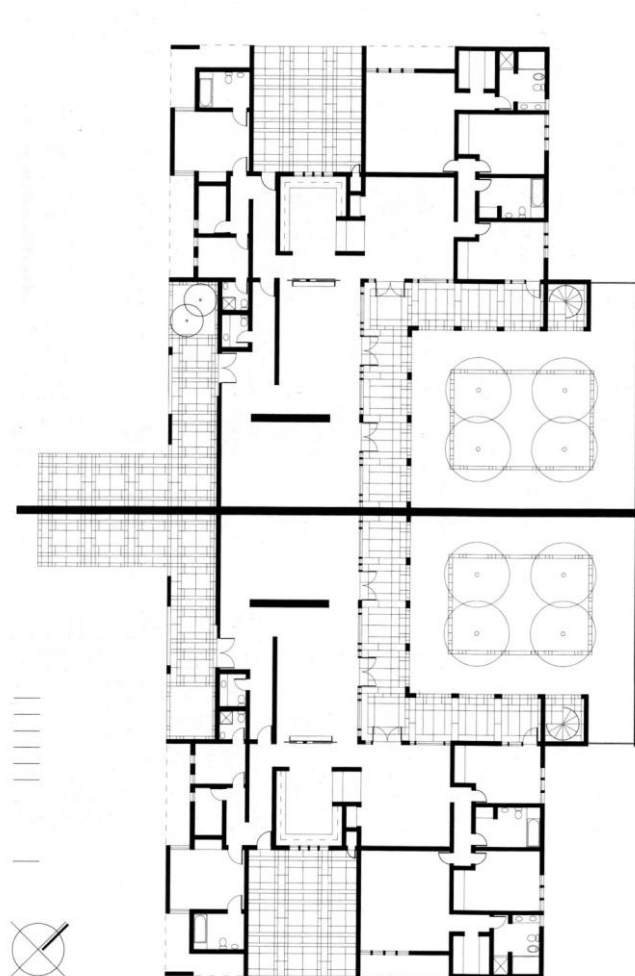

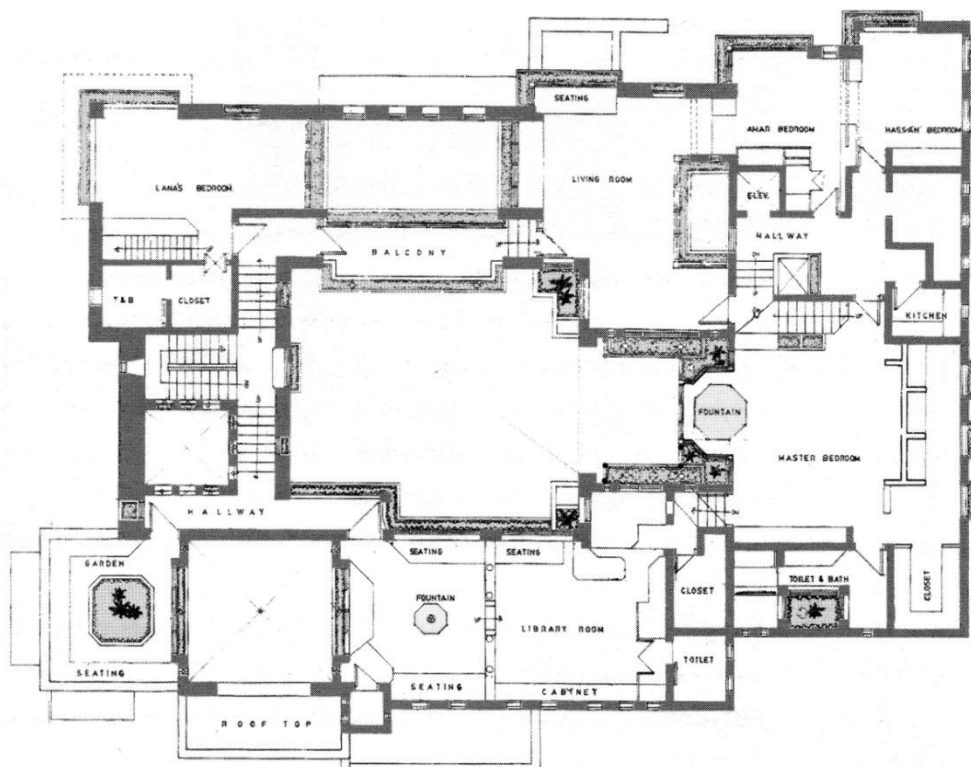
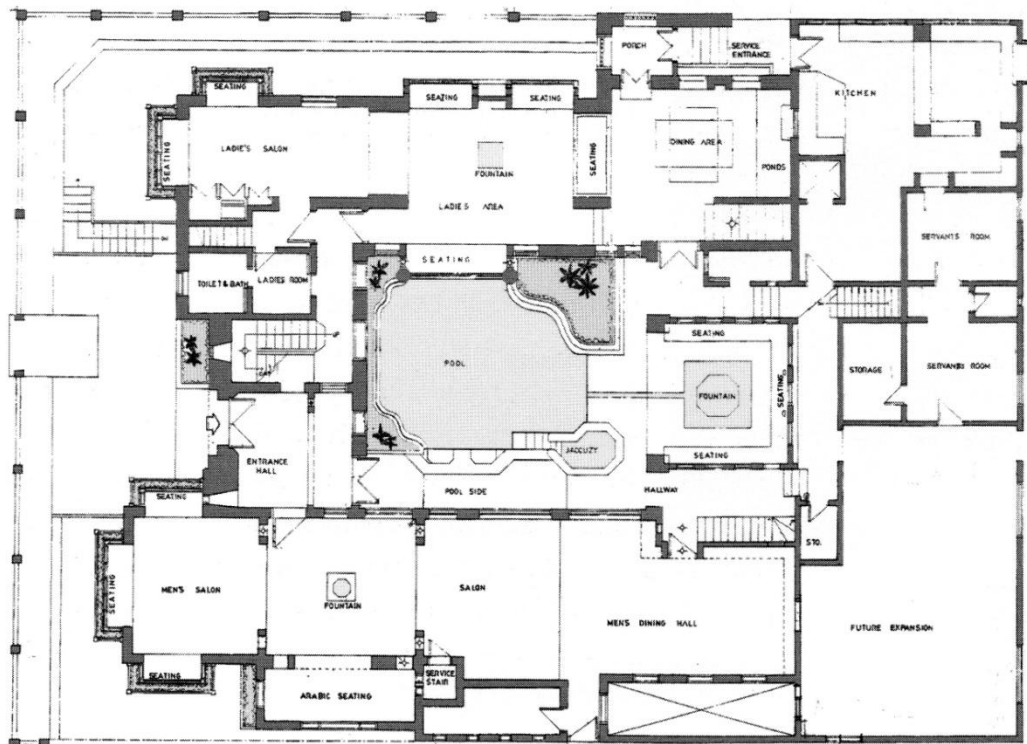
Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΣΩΣΤΡΕΦΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗ ΛΕΚΑΝΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ
 ΣΤΑΜΑΤΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ – ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ ΕΛΕΝΗ

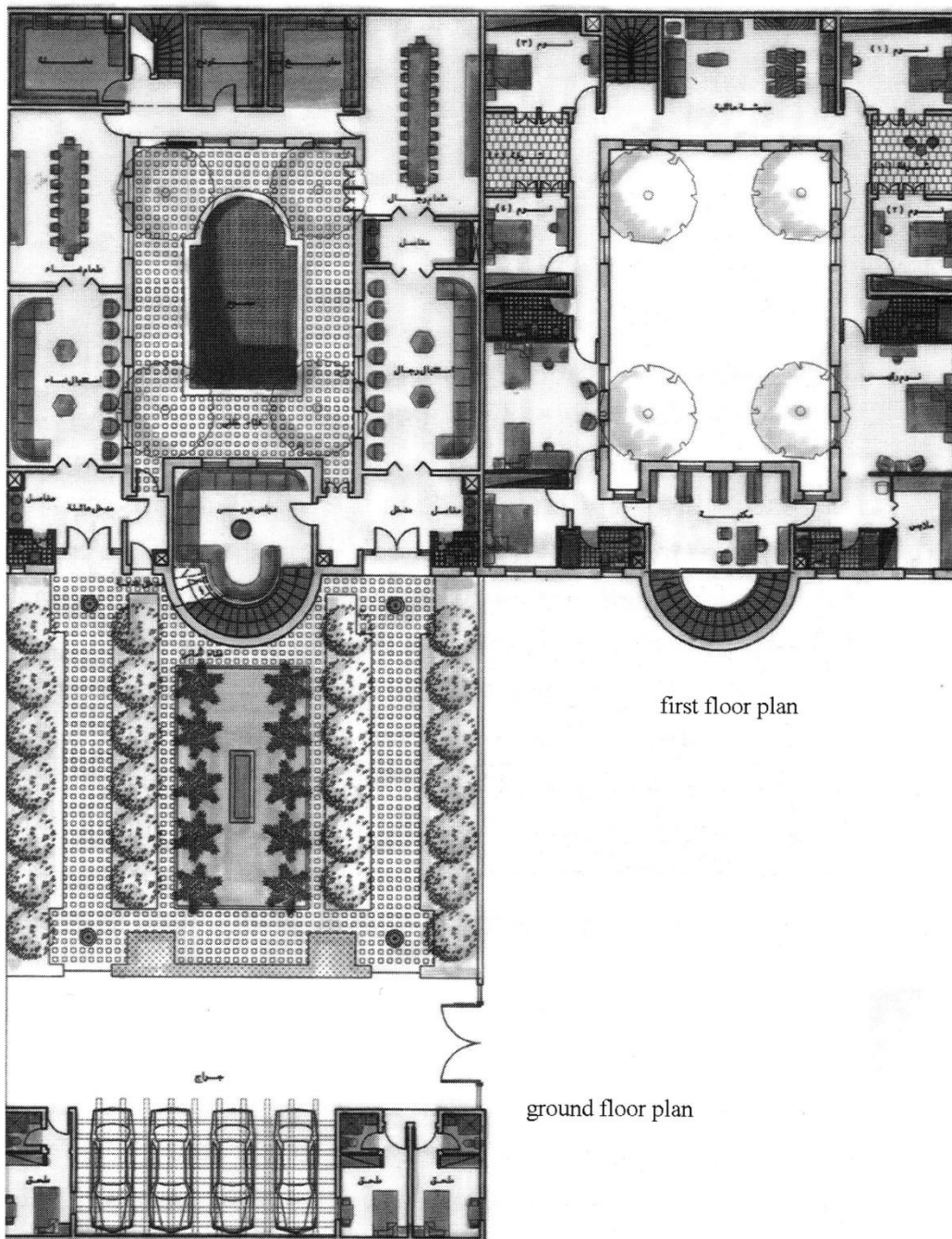

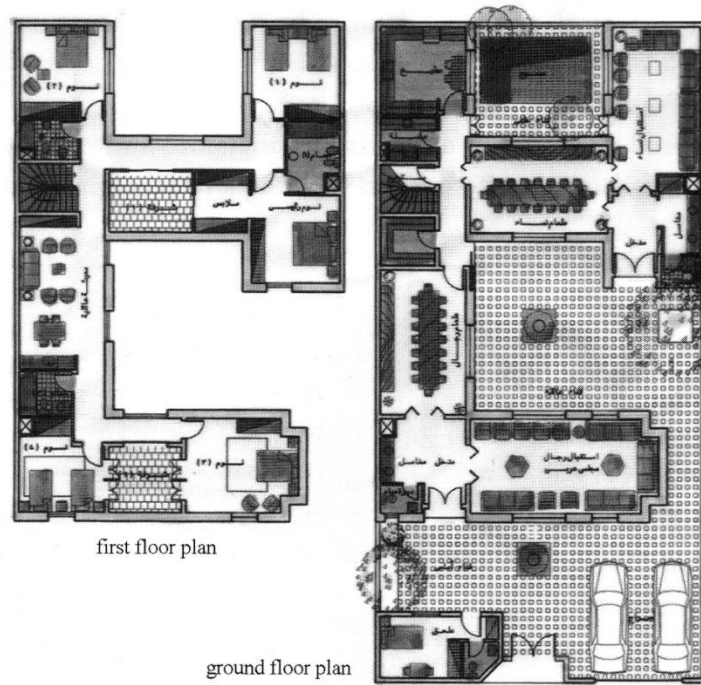
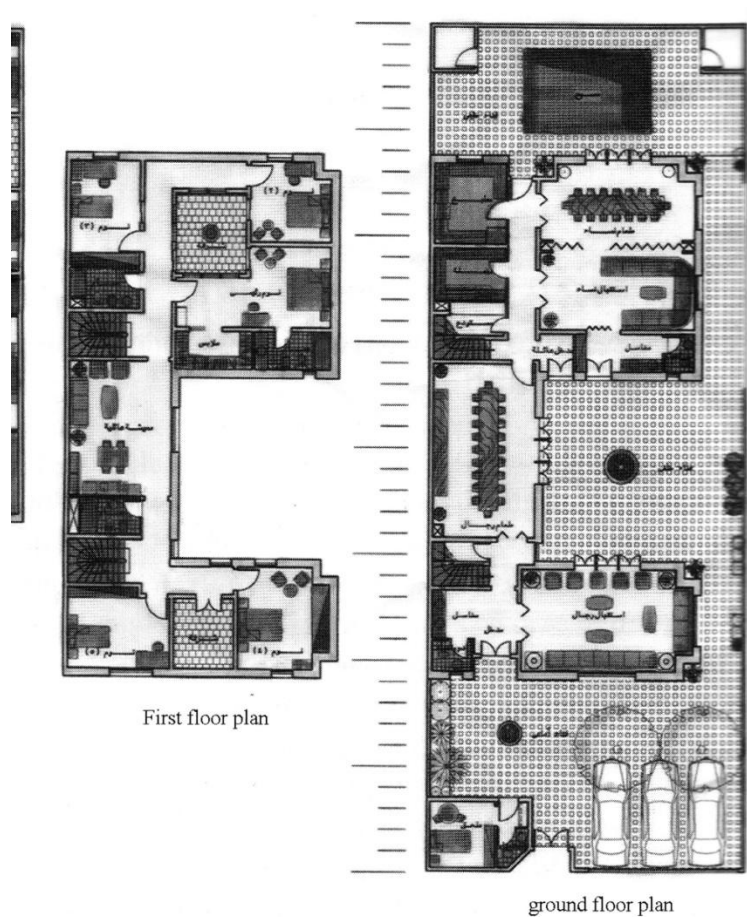

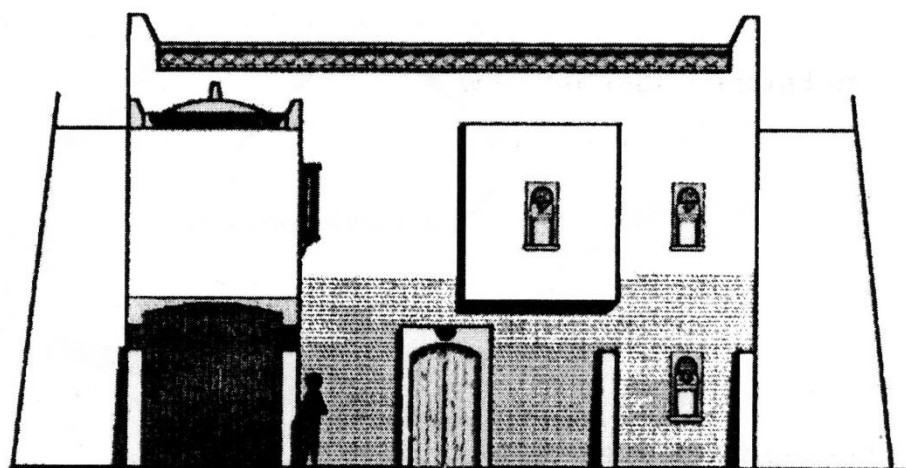
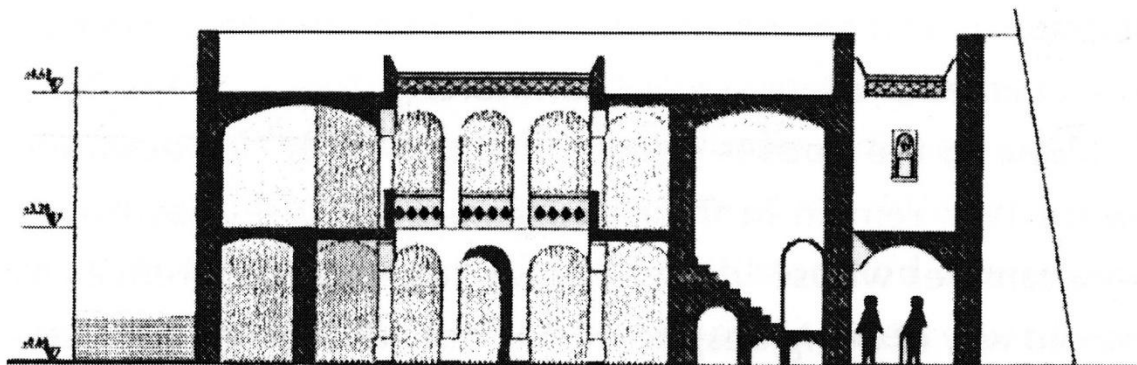
Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΣΩΤΡΕΦΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗ ΛΕΚΑΝΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ
ΣΤΑΜΑΘΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ – ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ ΕΛΕΝΗ

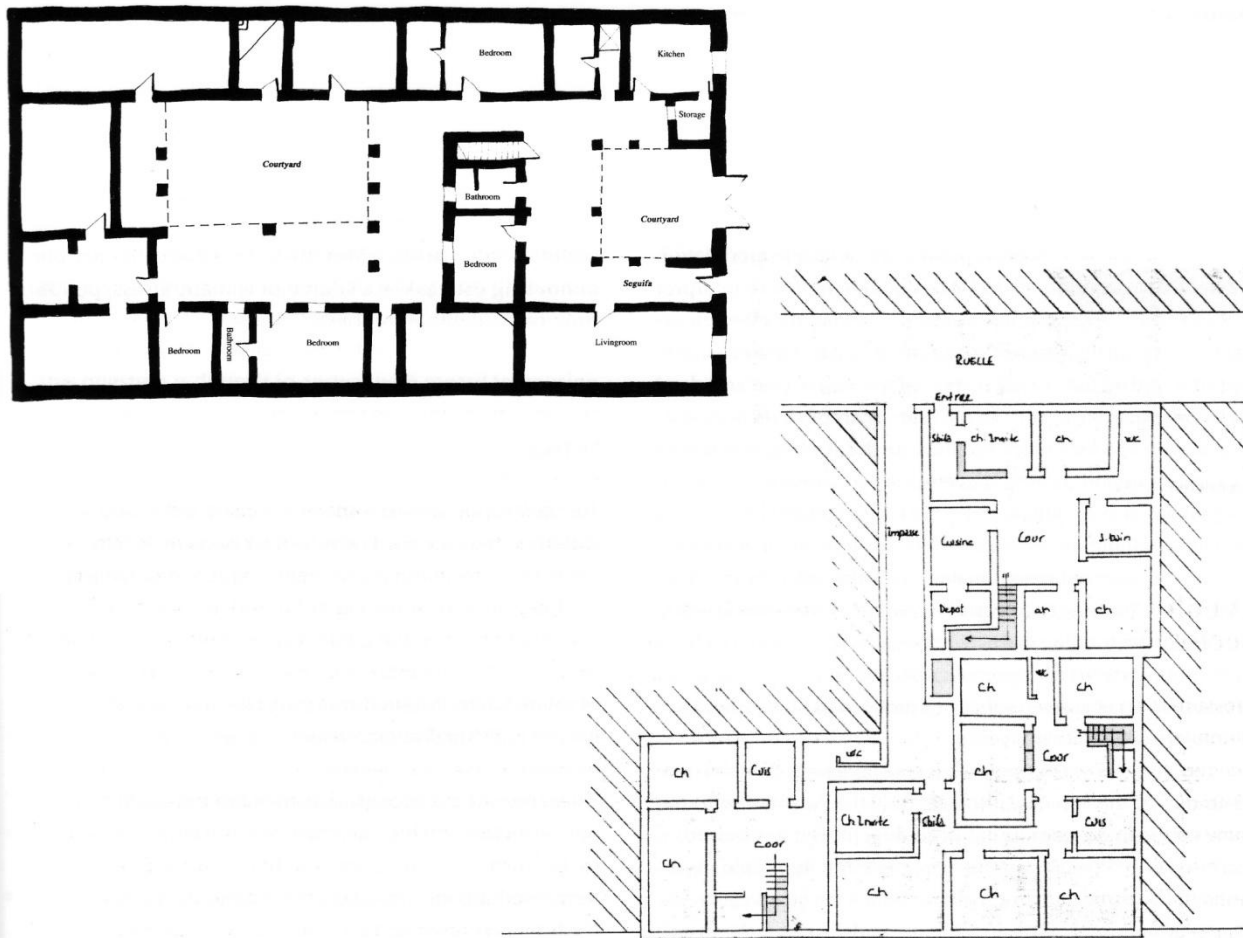

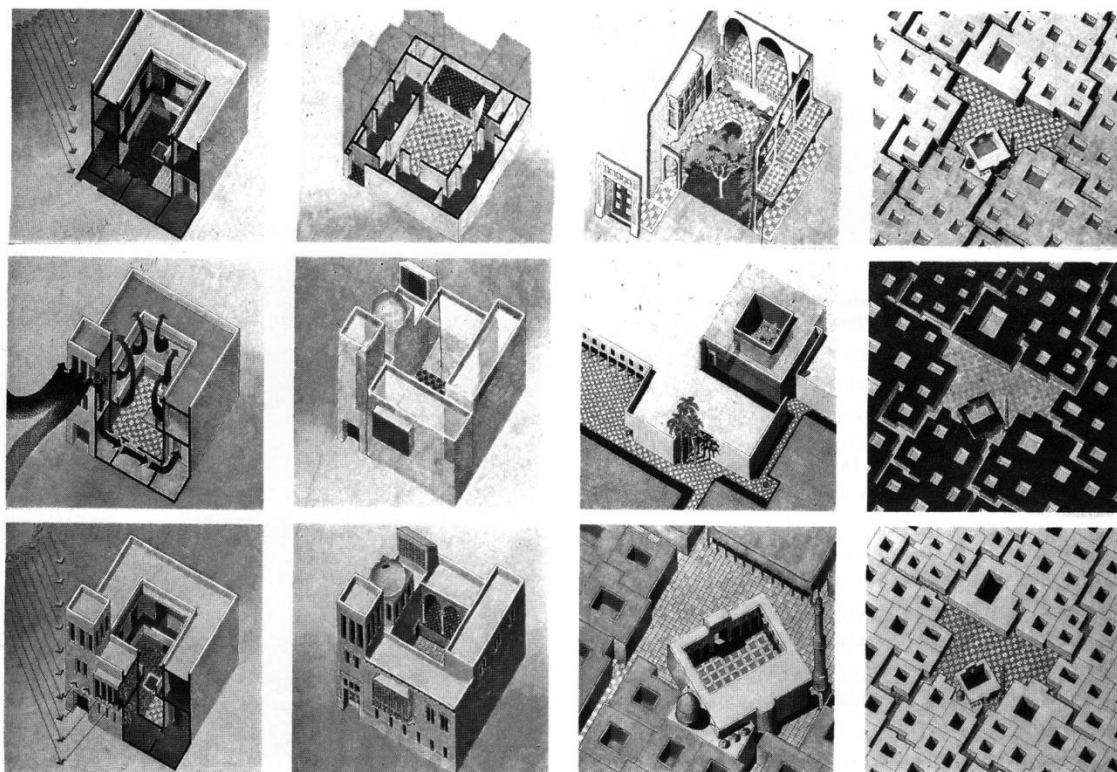

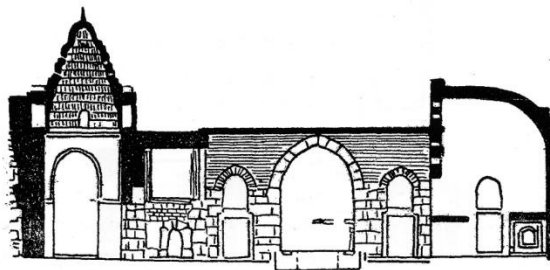
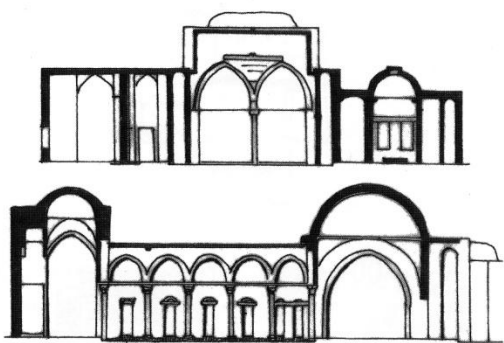
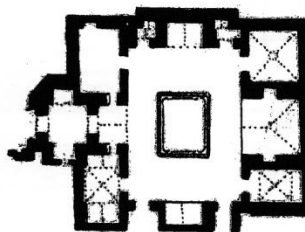
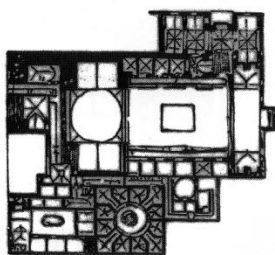
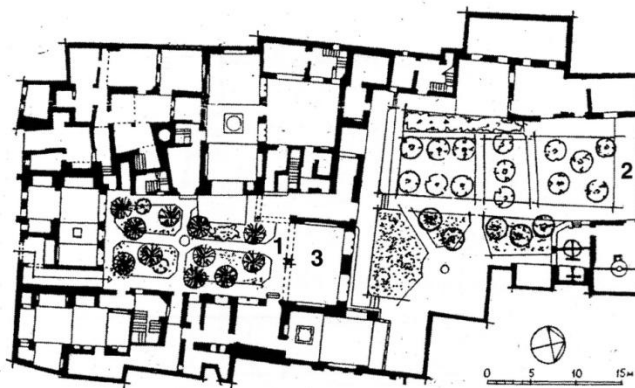
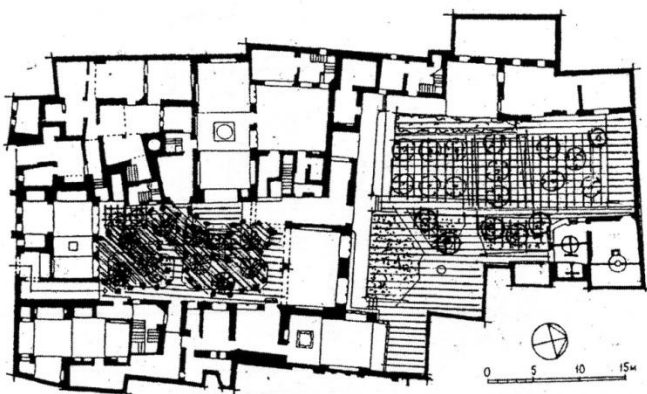

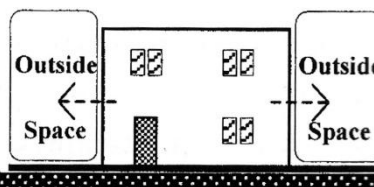
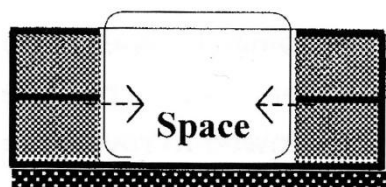
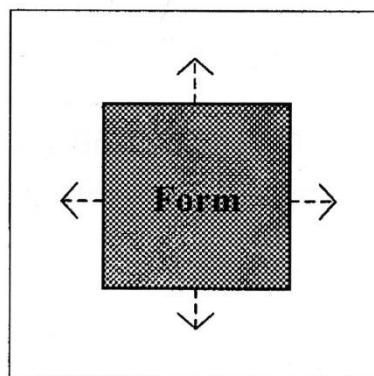
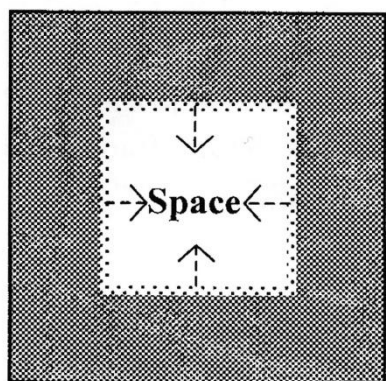
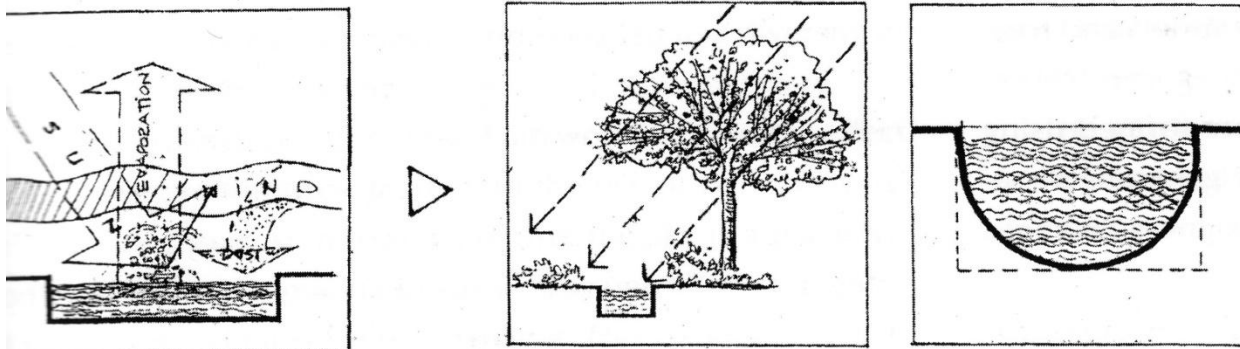
Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΣΩΣΤΡΕΦΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗ ΛΕΚΑΝΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ
ΣΤΑΜΑΤΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ – ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ ΕΛΕΝΗ

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΣΩΣΤΡΕΦΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗ ΛΕΚΑΝΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ
ΣΤΑΜΑΤΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ – ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ ΕΛΕΝΗ

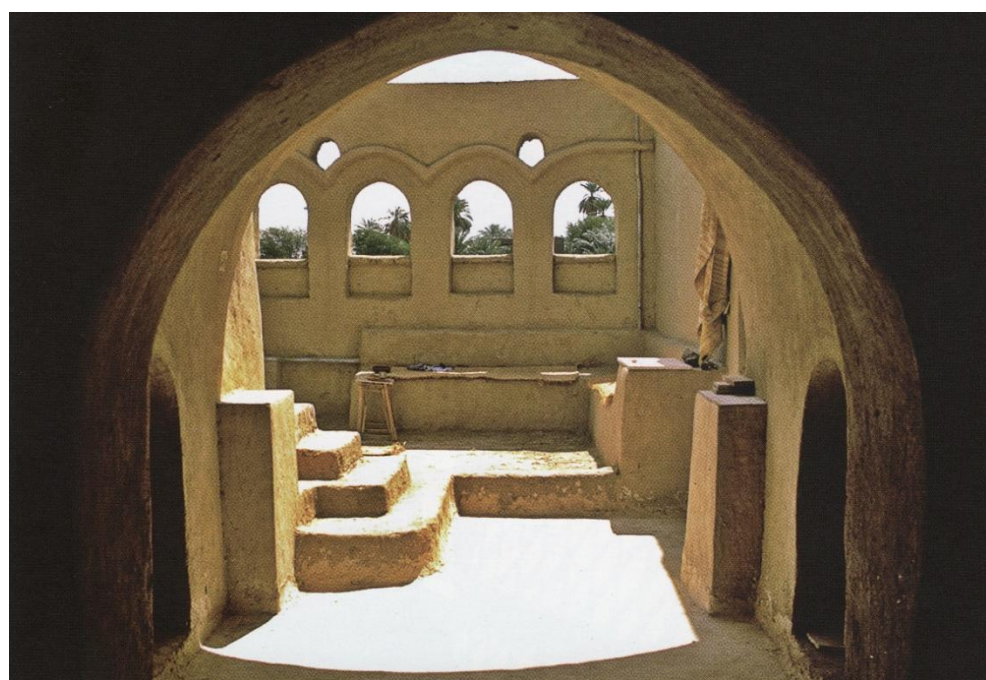
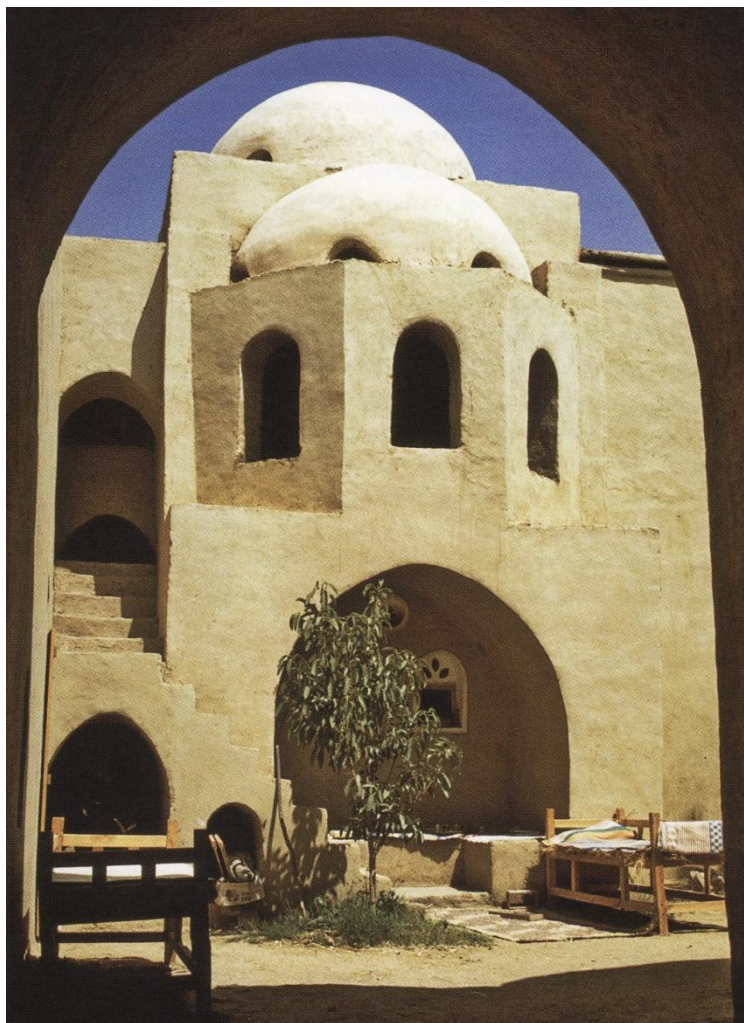

A

B

B ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

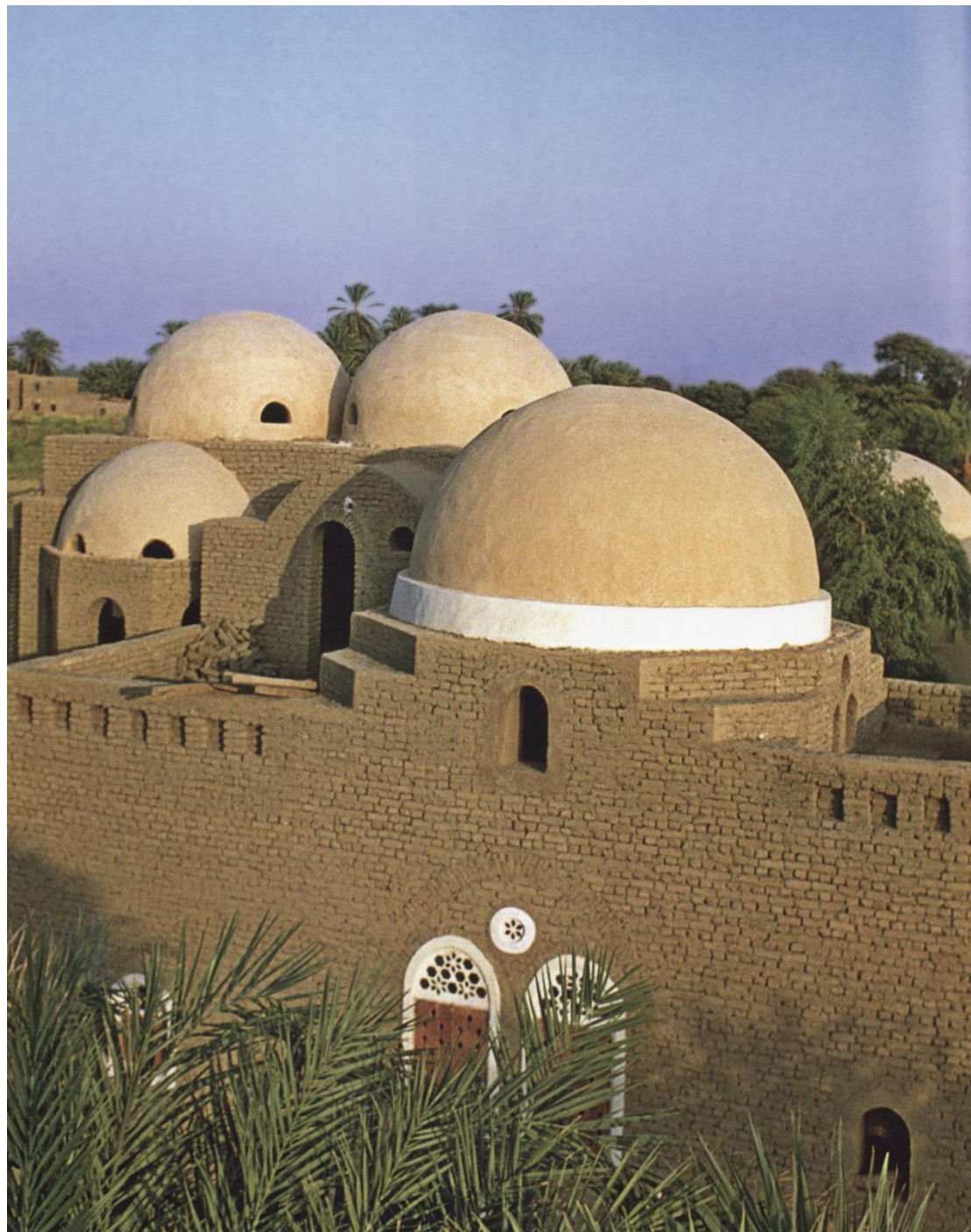

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΣΩΣΤΡΕΦΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗ ΛΕΚΑΝΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ
ΣΤΑΜΑΤΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ – ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ ΕΛΕΝΗ

